

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

כסלו תש"ז

פנימי

ז

התוכן:

2—1	א. ולדמן	סקירות:	א. בגיטאות ווהלין
			אישים:
4—2	ז. גרשפלד וב. צ. ברזלי	ב. ליב שפילברג	ג. ר' יעקב פישל פלדנקרייז
6—4	י. גאר-אריה	קהילות:	ד. זסלב (איזיאסלב)
9—6	י. פוגל	ה. זייטומיר (פרק שני)	ו. רובנה (פרק ששי)
12—9	י. הוכפלד	ז. הורודניצה	ח. באזאר
15—12	א. אבטיחי-הדרי	ט. דמידובקה	י. אוליק-אוליקה (המשך)
18—15	אלף-בית	יא. טוצ'ין (סוף)	יב. אחריתה של טוצ'ין
19—18	הרב ש. שינדרמן	יג. ברזנה בשקיעתה	יד. קצה של שומסק
20—19	ש. שקולניק-ליטר	טו. צ'ודנוב (פרק ראשון)	אגדות:
21—20	ש. גליקמן	טז. על האגדה העממית / שתי שבועות /	עד הגל הזה.
22—21	ד. נגר	אודים:	
22	א. פינגרהוט-קפלן	יז. השוד וההרג בוויסוצק	
25—24	ד. שטיינמן	יח. בת רדויבילוב על עירתה	
24—23	ש. ביליאנקו וי. פיוון	יט. בסארני ועל קברי-האחים ליד סארני	
26—25	א. נחשון (אטשטין)	כ. ציון לנעדרים	
		כא. צרור מכתבים וידיעות	
		כב. בארגונים.	
28—26	ח. ב. אילון		
30—28	ג. פיאלקוב		
30	ש. פולטורק		
31	י. פייגל		
31	ארגון יוצאי ווהלין בא"י		
32	" " " "		
32	" " " "		

דב גלזר בע"מ
 בית הרושת לעבוד עורות
 המחסן:
 תל-אביב, רח' הגליל מס. 4
 בית החרושת:
 פתח-תקוה טלפ. 325

חליפות, מעילים, מכנסים ומעילי-גשם
 מבחר גדול וחדש
 לגברות, גברים וילדים
ב"מ י. שפירא, ת"א, רח' אלנבי 67
 מחירים נוחים! בית-מלאכה על המקום

"יכין"
 אגודה שיתופית חקלאית בע"מ
 התישבות, עבוד מטעים, משלוח פרי
"יכין"
 חברה לתעשית שימורים בע"מ
 רבות, מצים, שמורים
 המשרד הראשי:

תל-אביב רח' אלנבי 126
 ת. ד. 232 טלפ. 4158-4365

ציון

חיים ירושלמי בע"מ
 תעשיה ומסחר

חברה לביטוח בע"מ
 כל סוגי ביטוח
 המשרד הראשי:
 תל-אביב, רח' אלנבי 120
 ת.ד. 1425, טלפון 4673-4671

מבחר גדול של סחורות טכסטיל,
 כל מיני חבלים וחוטים
 תל אביב, רח' אלנבי 138 טלפ. 5404

סולל בונה

המשרד לבקרת השכונות

מרכז קבלני של הסתדרות
 העובדים
 חיפה, רח' הנמל 63, ת. ד. 363
 טלפ. 14-4311

בהנהלת

ש. גם וי. וייסמן

תל-אביב רח' לילינבלום 39
 טלפ. 3-3453, 5682-4
 ירושלים רח' בן יהודה 1
 טלפ. 2486

עבר מרחוב לילינבלום 46 ת"א
 לרחוב דרך פתח-תקוה 13
 בית השרון

ילקוט ווהלין

סקירות

בגיטאות ווהלין

(מדברי אחד הניצולים)

בר אם יספקו לאנשי ה.ס.ס. מספר נערות יהודי-דיות ל"בילוי זמן". "עצה" זו נאמרה בסוד, שלא יתגלה הדבר לשלטון העליון כי אנשי ה.ס.ס. באים במגע גופני עם יהודיות. לכבודנו לא הסכימו היהודים לשום הצעה ממין זה, ובחרו ב"קידוש השם והאומה" בטהרה.

על אף התנאים הקשים והלבטים המשיכו היהודים בחיי הגיטו. כפעם בפעם היו מופיעים בעלי-הזיות שנתפסו למיסטיקה והתנבאו במחנה לקץ ימי הסבל ולאתחלתא-דגאולה. ההמונים המדוכאים רצו לראות בדבריהם חזון-אמת, עמ' דו לצדם ואף תלו תקוה בהם שיגאלו בקרוב. "משיחים" כאלה לא היו בודדים, כמעט בכל עיירה ובכל גיטו הופיעו ומשכו את המאמינים בהם לדברים שבהזיה. לעומתם נמצאו רבים מיואשים שחדלו מלהאמין באלוהים ובאדם, כל העולם איבד את ערכו בעיניהם שחשכו. לא אחת היו מתאספים בבתי ומסבים ליד שול-חנות ערוכים ומשוחחים על המות, על הקץ הקרוב. השיחות המקובלות ביותר בין קרובים וידידים היו: "כיצד נעמוד בפני קברינו-אנו, איך נתכונן לרגע האחרון" וכיו"ב.

היהודים בגיטאות ווהלין גילו המצאה חדשה, מין סם להתאבדות, והיתה דרישה רבה לסם זה, העלול להביא מות מהיר. אותו זמן התהלכו בני-נוער מהורהרים, ושאלו את עצמם, על שום מה נדונו הם למיתה עוד לפני שהספיקו לטעום טעם חיים. והיו קשישים שמתוך מחשבה על גורלם שנחרץ, דעתם נטרפה עליהם. יצויין, כי גם נמצאו אנשים שהחלו לחבל תחבולות על התנגדות, השגת נשק והכנסתו לתוך הגיטאות, כדי ליפול במערכה עם הצורך ולמות מות-גבורים. אך העולם החיצוני, זה שמעבר לשערי הגיטאות, אטם אזנו והכביד את לבבו ולא הגיש כל דבר שבעזרה לאנשי הגיטאות, ולא יפלא שהיהודים ראו בכל אדם שמחוץ לגיטו שונא בנפש, חיה טורפת, המתנכלת להם. לעומת-זה, כדי להוציא מהיהודים בערמה את שארית כלי-ביתם או בגדיהם, היו חודרים לגיטו כמה "שקצים" אוקראינים ומפיצים שמועה שהנה

היה זה בתקופת מאי-אוקטובר 1942, בזמן שבכל אירופה כמעט, ווהלין בכללה, נאנחו היהודים תחת עול המשטר ההיטלראי העריץ, בשעה שהנאצים המטורפים הכינו את התקפתם הגדולה על סטלינגרד ברוסיה וגבלס בתעמולתו מעל גלי האתר מיהר לבשר כי קרוב נצחון הגרמנים על רוסיה. אז הונהגו, לפי פקודתו של ה"מומחה" ו"איש-המדע" אלפרד רוזנברג, גיטאות ליהודי ווהלין ופרשה חדשה החלה בחייהם. כמה ערים ועיירות בחבל זה טעמו עוד בח"דשים הראשונים את טעם ה"אקציות" של שלטון היטלר. ידועה שחיתת רכבות אלפי ישראל על פני ווהלין. ברובנה הובלו תחילה לטבח שבעת אלפים יהודים, באוסטראה — בשתי "אקציות" — חמשת אלפים יהודים, ומי ימנה את מספר ה"אקציות" הקטנות בערים כמו: זדולבונוב, (בה הוכרעו לטבח בפעם הראשונה 300 יהודים), ואחרות?

כדי להימנע מהתעסקות בכל יהודי ויהודי לחוד הקימו הגרמנים מיד לכניסתם בכל גיטו "מועצת-יהודים" ("יודען-ראט"), ששימשה מוסד יהודי למען השלטון, ועליה הוטל לספק לו כל הדרוש. ידעו חניכי גבלס מה לדרוש ולסחוט מיהודים, ובכלל איך למרר את חייהם ולמצוץ את דמם. היו שדרשו, מלבד כספים וחפצים, גם מה שאין בנמצא כלל. נקל איפוא, לתאר את מבוכתם של אנשי המועצות הללו ואת הלך-הרוחות בגיטאות, שמחזות מזעזעים נראו בהם לעתים תכופות בעטיים של גורמים אלה ואחרים.

הרוצחים היו מופיעים פתאום בעיירה זעירה בת כמה מאות נפש יהודיות ומצווים להמציא להם מיצרכים שאזלו או שאינם, כגון: 10 ק"ג פלפל, כמות שמן הנמנע היה להשיגה. ומאחר שלא היתה כל אפשרות למלא דרישה זו — היו תופסים מיד מספר יהודים בתור ערבים ויורים בהם בראש חוצות כעונש על אי-מילוי הפקודה. שכנינה, האוקראינים והפולנים, ביקשו לעזור לנו במקרים רבים, והיו לוחשים על אזנו של ראש המועצה היהודית, כי אפשר לסדר את הד-

אדם שלא חזה מבשרו את זועות הנאצים ולא חי בגיטו אינו יכול להשיג כל מה שעבר על ראש היהודים בימים ההם. אין לבטא במלים את הדכאון שהשתרר ביניהם ואת סבלם. מכל המסופר אפשר לקבל רק מושג-מה על חיים אלה, ימים אפורים ולילות שחורים-אפלים, שבהם חשך עולמם של הנוער ושל המבוגרים המנותקים מעולם כולו ונתונים כבבור-צלמות.

זמן רב לא ניתן ליהודים לשהות בגיטאות ווהלין. בראשית אביב 1942, ניגשו הנאצים לקיים את ה"יודען-ריין" והחלו השחיטות. נמ"חקו המחוזות אחד אחד, ועיר אחרי עיר הושמ"דה. יהודים ניסו לברוח מהכא להתם — דבר שעלה בכסף רב והיה כרוך בסכנה להירצח באופן האכזרי ביותר ע"י אכרי הכפרים. ואם מישוהו הצליח להגיע למקום אחר, הרי כעבור שבועיים-שלושה הגיע גם תורו של אותו מקום ומנוס לא היה מידי המרצחים הנאציים. שנעזרו ע"י האוקראינים וטאטאו את כל היהודים.

כך חוסלו יהודי הגיטאות בוהלין במשך קיץ 1942 (תש"ב) בשיטה אחידה כמעט בכל המ"קומות. רבבות יהודים נורו בנשק חם והושלכו לתוך בורות גדולים, הידועים בשם "קברות-אחים", ושרובם לא סומנו אפילו בציון לזכרון. משהגיע הצבא האדום קבעו שלטים על קבר"רים אלה ועליהם מתנוססות כתבות: "כאן נק"ברו... (מספר) נתינים סובייטיים, קרבנות הנא"צים"... ואילו השם היהודי בל יזכר.

אהרן ולדמן

באים לעשות כלה ביהודים. אימה נפלה על הכל ואלפי יהודים התרוצצו כמטורפים בכלוב הגיטו. בלילה התחמקו עשרות אנשים, ואף-על-פי שכ"תבות ענקיות הזהירו מעל השער שסכנת-מות צפויה לכל מי שיעזוב את הגיטו, נפגשו יהודים עם אותם ה"שקצים", שהבטיחו מפלט מצרה. אולם תחת עזרה והצלה לקחו מהם את כל מה שהיה בידם, ואף פשטו את בגדיהם, ורצחום נפש. למחרת היה מתברר שהבהלה לא היתה אלא בהלת-שוא ועלתה בחייהם של כמה עשרות יהודים מגיהנום הגיטו.

בכל-זאת היה מצבם הכלכלי של היהודים בגיטאות ווהלין קל יותר מזה שבחבלים אחרים. משום שהאכרים היו מוצאים הזדמנויות להת-גנב אל השער, או אל גדרות-התיל של הגיטו, ומספקים לכלואים בו צרכי-אוכל תמורת חפצים שונים. והיהודים שבפנים הגיטו חילקו ביניהם את אשר השיגו, כי ידעו שאין להטמין ואין להחזיק בשביל העתיד, ואף לא היה רצון לכך. כן לא ביקשו בעלי-מלאכה יהודים שכר מאחיהם בגיטו בעד עבודות ושרות, והסתפקו באיחולים "לכשנזכה לשנה הבאה תשלמו לנו". רצו הא"נשים לראות בזה מעין סגולה לחיים.

רב היה במיוחד סבלם המוסרי של יהודי-הגיטאות בוהלין. מעבר לשכבות הגדר ראו כיצד חי לו ה"גוי" בנחת, נהנה מרכוש היהודים ונבנה מחורבנם, ואילו הם, נושאי"הטלאי הצ"חוב", בני הגזע המקולל, סגורים במכלאה, מוב"דלים מן-החוץ, מיואשים ורצוצים, מחכים לקצם הקרוב.

א י ש י ם

ל י ב ש פ י ל ב ר ג

אישיותו של ליב שפילברג היתה ידועה באר"סטראה, רובנה וברוב ערי ווהלין, ואף מחוצה להן. יליד העיר אוסטראה העתיקה, בן למשפחה עניה, נתינתם בגיל רך מאביו. על אמו האלמנה הוטל עול הפרנסה של שלושת ילדיה וליב הבכור בעודו נער נרתם לעזרה לאמו. התחיל במתן שעורים ועבר לעבוד בבנק היהודי באוסטראה. קשים היו חיי הנער, כי דאגתו לקיום המשפחה לא השכיחה מלבו את השאיפה ללמוד ולרכוש ידיעות, ובאותו זמן גם נמשך לתנועה הציונית, שהיתה למטרת חייו.

עוד בתקופה 1908—1915, כשהפעולה הציונית היתה עדיין אסורה והתנהלה במחתרת, ושפיל"ברג רך לימים, — קיבל על עצמו תפקידים רבים והיה בין החברים הפעילים ביותר. דירת משפחתו (חדר בלי רצפה עם מטבח בצדו) שימשה מקום-כינוס לוועד הציוני, שם גם הוחזק חלק ניכר

1

שמועות שונות התהלכו בארץ על ליב שפיל"ברג, בן אוסטראה, ותקוה קלושה שעשעה עוד את מכיריו וידידיו, אולי יזכו לראות סימן-חיים ממנו. אך הנה נתקבל מכתב משרידי משפחתו בפולין והלוט הוסר... גורל המיליונים מצא גם אותו ואת אשתו: הם הובלו לטבח ההמוני של יהודי רובנה בשנת 1942. ובכן, זה שסימל את הטיפוס המעולה שבעסקני הגולה, היהודי העממי הישר, איש המעש והתנועה, הציוני הותיק וה"נאמן — איננו.

אחד משרידי אוסטראה שהגיע ארצה מוסר, כי שפילברג שחי ופעל לאחרונה ברובנה, עבד שם ב"יודען-ראט" המקומי מראשית הכיבוש הגרמני. רבות היו טרדותיו, הוא פעל ועזר לרבים. החיש הצלה ככל שהשיגה ידו, אך את חייר-הוא לא יכול היה להציל.

פעול ברובנה. גם כאן נמצא כר נרחב לפעולה, ונוסף לתפקידו כמנהל סניף „צנטוס” בוהלין (חברה מרכזית לפיקוח על יתומים וילדים עזר-בים, שמרכזו בוורשה), הקדיש הרבה מזמנו וממרצו לתנועה הלאומית ולענייני-ציבור של ועד הקהילה ועוד. בתקופה האחרונה עמד בשורות ההתאחדות „צעירי-ציון” והפועל הצעיר” ופעל בה בכל מרצו.

איש עממי היה ובעל לב ער ורגיש, חבר טוב לכל, בעל סגולות נעלות — בא לצינות מתוך הכרה פנימית ונשאר מסור ונאמן לה כל ימי חייו. בין טובי הציונים המעשיים, הלוחמים לחברה עובדת ועסקני הציבור של ווהלין יגון שמו של ליב שפילברג לעולם וזכרו יהיה קדוש. זלמן גרשפילד

1895—1942

מהארכיון והמוזכרות של התנועה, אך שפילברג לא נרתע מהסכנה הכרוכה בדבר. וגם לאחר ש-פוסטר ממשרתו בבנק בגלל עסקנותו הציונית — לא התאונן על כך והתמסר לרעיון הציוני ביתר שאת ואמונה.

כבר בשנים ההן, והוא בן 17, השתתף בוועידות ציוניות ובאסיפות חשאיות, עמד בקשרים עם רובנה ומקומות אחרים ונעשה מקובל על חבריו ומכיריו.

בימי המלחמה העולמית הראשונה שירת שפילברג כשלוש שנים בצבא הרוסי. כשחזר הביתה בשנת 1917 — תורה זהב של המהפכה הרוסית — הופיע באספות חיילים באוסטראה כציר של פלוגתו, גואם ומכוון את האסיפה, מכריז ומלהיב, ודבריו נשמעים.

שוב התבלט שפילברג במלחמת-הבחירות ל-אסיפה המכוננת הרוסית והועידה היהודית, ניהל תעמולה בעיר ובישובי הסביבה, כבש לבבות ועשה נפשות לרשימת הציונים. היה פעיל גם בחירות לקהילה הדימוקרטיה כבא-כוח התנועה הציונית, ואישיותו ופעולתו קסמו לרבים.

וממחתרת למחתרת; בשנת 1920 עם עליית ה-בולשביקים שוב לשלטון והציונות נרדפה, הערים שפילברג על ה„ייבסק”ים ונכנס לעבוד ב„אופרר דקום” (ועד מחוזי לאספקה) כמזכיר למנהלו ה-רוסי — קומוניסט, וע”י כך יצר אפשרות לפעולה ציונית חשאית החוסה בצלו, ואף יכול לעזור לחבריו.

כעסקן פעיל ומפעיל עמד בראש אגודת „ציון” באוסטראה ובמשך הזמן נרתם בעול מוסדות לאומיים וציבוריים שונים בעירו ושירת אותם במסירות במשך 12 שנה, עד שעבר לגור ול-

ליב שפילברג ברובנה

הרוחני ולעיתים. מלחמה היתה נטושה בין ה-ציונים ושרידי עסקני ה„בונד” שנשארו בחברה עוד מזמן שהטיפול ביתומים היה בידי ה-„ג'וינט”. הבונדאים רצו להתנקש בנשמותיהם של ילדים אומללים אלה ולהעבירם על הכרתם הלאומית. שפילברג הציוני נרתם למלחמה זו ולא נרתע עד שעלה בידו להבטיח לילדים חינוך לאומי במוסדות „תרבות” והכנה מקצועית לחיים חדשים במולדת העברית. הודות לעבודתו ומסירתו נהפכה החברה לאחד המבצרים של התנועה הציונית בוהלין, שבמוסדותיה התחנכו עסקנים נאמנים לתנועות-הנוער הציוניות וממנה יצאו הרבה תלמידים שעלו ארצה ומשתתפים בבנינה. שפילברג הקדיש ממרצו ומזמנו לפעולה ציונית וציבורית רחבה במוסדות ובארגונים שונים ברובנה. הוא היה אחד מהפעילים בחברת „אורט”

2

תקופה חדשה התחילה בחייו של ליב שפילברג — הציוני הנלהב והמסור — בעברו לגור ברובנה. ראשית עבודתו הצבורית שם היתה בועד המרכזי של החברה לפיקוח על יתומים וילדים עזובים, כמנהלה ומוזכירה. כמעט בכל ערי ווהלין יעירותיהם היו סניפים לחברה זו ותחת הנהלתה ופיקוחה נמצאו עשרות בתי-יתומים ומוסדות.

שפילברג התמסר בכל חום לבו ומרצו לעבודה זו, שיכלל והרחיב את פעולות החברה, ארגן סניפים וזיקים מוסדות לה, גייס והדריך עשרות עסקנים פעילים ומסורים. הוא נעשה פטרון לילדים עזובים אלה, שבחלקם הגדול היו יתומי ה-פרעות באוקראינה (בשנות 18—1917) ונאספו ע”פ רוב בצדי הדרכים שבהן נדדו הילדים בב-רחם מפני הפורעים, דאג לשלומם הגופני ולמוגנם

קיימות שם כמעט כל המפלגות הציוניות. שנים רבות היה קיים ברובנה ועד מאוחד של באי-כוח המפלגות החשובות: ציונים כלליים, "המזרחי", "התאחדות", "פועלי-ציון" ובמשך תקופה ידועה השתתף בו גם באי-כוח הריביזיוניסטים. מתפקידו של הוועד הזה היה לאחד את הזרמים בציונות לשם עבודה משותפת יעילה לטובת הקרנות הציוניות. במוסדות של "תרבות", בוועד הקהילה, במועצת העיריה ובמוסדות ציבוריים שונים. שפילברג היה אחד מהפעילים בוועד זה, דואג ל- קיומו והשפעתו ורואה ברכה גם בשדה-פעולה זה. הוא היה אהוב ומכובד על חבריו. ידידו ומכריו הרבים, כי תמיד עמד מוכן לעזרתה זולת והשתתף בצערם ובשמחתם.

זכורני באיזה רטט נפשי ובעינים דומעות הוא נפרד ממני לפני כ-12 שנה בעלותי ארצה, אחרי שעבדנו יחד עבודה ציונית וציבורית במשך 11 שנה. הוא נרגש כולו ולבו כאב על זה שמסיבות משפחתיות לא יכול הוא עדיין לנתק את קשריו עם הגולה ולעלות ארצה — משאת נפשו עוד משחר נעוריו. גורלו היה כגורל רבים מעסקנינו היקרים והמסורים בוהלין, שנספו במבול ה- כליון וההרס ע"י הטמאים שבאדם. זכרו ישראל קדוש לכל אלה שהכירו והוקירו אותו — את החבר והידיד המסור והבן הנאמן לעם ולמולדת.

ב. צ. ברזלי

וגם שם נלחם נגד השפעתם החזקה של עסקני ה"בונד" וגרוריו עד שניצח וסניף "ארט" ברור בנה נרכש ע"י הציונים ונשאר בהנהלתו ובהשפעתם עד פרוץ המלחמה האחרונה. הוא היה פעיל גם בחברה להגירה "היאס" ברובנה, שעסקה בסידור עניני העליה לא"י, אחרי שנסגר המשרד הא"י בגליל רובנה.

בתור חבר ועד הקהילה ברובנה נלחם שפילברג את מלחמת הציונים נגד אנשי ה"סנציה" (מפלגת השלטון הפולני). הבלתי-ציונים שב- השפעת השלטונות התנגדו לציונים והתנגשו ב- השפעתם בקהילה ובציבוריות היהודית. מלחמה זו היתה כרוכה לפעמים ברדיפות מצד השלטונות הפולניים המקומיים, ועל אף עמדתו הרשית מית בתור מנהל חברה מאושרת ע"י הממשלה לא נסוג אחר מלחמה זו לביסוס השפעת הציונים בקהילת רובנה.

שפילברג היה מסייר בערים ובעיירות ווהלין לשם תעמולה ציונית, הרצה, ביחד בחוגי הנוער, על א"י והציונות, כתב מאמרים בעתונים, ערך והוציא גם שבועון ציוני ברובנה.

בוהלין, כמו בכל פולניה, היתה התנועה הציונית מפולגת והמלחמה בין המפלגות הציוניות השונות לבשה לפעמים צורה חריפה. לשבחה של רובנה הציונית יש לציין, שמלחמה זו לא הורגשה ביותר ברחוב היהודי, אף-על-פי שהיו

ר' יעקב - פישל פלדנקרייז

(מקדושי תרפ"א)

האיש חי באוסטראה עירו בתוך קהל עדתו, תמים עם אלוהים ואדם.

עברו ימים וחלפו שנים, ופתאום — היה זה בשנת 1906 — הודיע יעקב-פישל לאשתו ול- אביו, כי עז רצונו לעלות לארץ-ישראל, לראות את ירושלים עיר-הקודש ולבקר את שאר המ- קומות הקדושים. תחילה התנגדו לדבר מתוך דאגה שמא יארע לו מכשול ח"ו בדרך, שכן אין הוא רגיל בנסיעות, בפרט מעבר-לים, אך כיון שעמד על דעתו בתוקף — נאלצו להסכים לכך. כשהגיע יעקב-פישל ארצה, נודמן במקרה עם חבורת אנשים שבאה לראות לא רק את ירושלים של מעלה אלא גם את הישוב החדש, והוא הצ- טרף אליה.

מתוך מגע עם המושבות העבריות ואנשי הע- בודה התעורר בלבו יחס מיוחד למפעל-התחיה של האומה, ובשובו אחרי חדשים אחדים לביתו היה מלא הערצה לישוב החדש ולאנשי האדמה בארץ, ודיבר בביטול על "ירושלים של החל- קה". בהתלהבות סיפר על מה שראו עיניו והסיף

עברו עשרים וחמש שנים ממאורעות-הדמים של תרפ"א בארץ, כשתל-אביב הקטנה אז, שמנ- תה רק כמה אלפים נפש, הותקפה קשות ע"י הערבים מסביב. לאחר מכן עברו על הישוב מאו- רעות תרפ"ט ותרצ"ו-תרצ"ט, ולסוף — המל- חמה העולמית השניה ואתה השואה האיומה שב- אה על עם ישראל בתפוצות. כרגיל, משכיחות צרות אחרונות את הראשונות, וכך הסחנו גם אנו את דעתנו מהגבורים והקדושים של ימי תרפ"א. אחד מהם היה יעקב-פישל פלדנקרייז מעיר אוסטראה שבוהלין.

הוא נולד בשנת תקל"ז (1876) להורים עשי- רים ואדוקים, לא ידע מחסור וקיבל חינוך תורני כדרך הימים ההם. לאשה נשא את דבור- רה, בתו של ר' אברהם-מלי מנכדי ר' "יונה דער גיטער", מבני חבורתו של ר' ליב שרה"ס. היתה זו אשת-חיל שידעה לנהל עסקים בכשרון, הוא ר' יעקב-פישל, אברך בן- טובים, היה יושב בביתו המפואר, מעיין בספר, עוסק בגבאות ובמעשי-צדקה, ומאחר שלא זכה לבנים, גידל בביתו יתומה ממשפחת אשתו.

בקשות קרובים וידידים שהזוהירוהו ואף דברו אתו קשות. הוא הבעל הטוב, הבן המקשיב והר גבאי הנאמן, היה תקיף בדעתו זו והלך בדרכו. בינתיים פרצה מלחמת-העולם הראשונה, אתה באו דאגות חדשות וגם אביו מת, אז נאותו בני המשפחה לרצונו העז של יעקב-פישל, והוא יר שב ומצפה ליום בו יוכל לעזוב את הגולה ול- עלות ארצה, אל הכפר העברי.

הכרות בלפור על ארץ-ישראל והחלטות סך-רימו עודדו את יעקב-פישל וחזקו בו את ההכרה הציונית. עמד ומכר את בתיו כמעט בפרוט טות, גזר על ימין ועל שמאל בעסקיו כדי שלא יהיו עיכובים למימוש תכניתו, ומשנודע לו באי-ביב תר"פ על אפשרות עליה דרך וורשה — המטיר מכתבים אל המרכז הציוני של פולין וביקש רחמים לאפשר לו את עלייתו המידית. התנועה הציונית שתססה אז ברחוב היהודי כבשה גם את יעקב-פישל. הוצא אז כרוז, מודפס באוסטראה בעברית ובאידיש: „לאחינו בני-ישראל, יהודים פשוטים, סוחרים, חנונים, בעלי-מלאכה, מלמדים ומורים; התאחדו אחים!“, ולי-הלן קריאה לשדרות הרחבות בעם להתאגד באגודת „עם ציון“ לשם עבודת התחיה והתעוררות הכוחות הבריאים שבכל החוגים היהודים, ועל הכרוז חתומים: רבה של אוסטראה אז, הרב יוסף ורטהיים ז"ל ועסקנים אחרים, וביניהם ר' יעקב-פישל פלדנקריין.

ארכה השעה לר' יעקב-פישל, שישב וציפה לתשובת המרכז הציוני המאחרת לבוא בגלל שיבושי דרכים שבימים ההם, והוא קם ויצא ברגל לוורשה, כשצרוותיו ובני-ביתו אתו, על אף הסכנות הכרוכות אז בדרכים באוקראינה, הוא הגיע לוורשה, ושם במקום קיבל רשיון עליה. דרכו היתה מלאה חתחתים ומוקשים, ורק אחרי הרפתקאות ונדודים זכה להגיע בסוף תשרי תרפ"א לארץ — מתוז חפצו.

כאן הרגיש את עצמו בתוך עמו ולאשרו אין גבול. ידידים בתל-אביב הציעו לו כמה הצעות לסידורו בעיר, אך הוא לא הסה אוון ויצא לפתח-תקוה מצויד בהמלצות של מנחם שיינקין ושל הסתדרות „המזרחי“. לא יצאו ימים רבים והוא, עם בני-משפחתו, התחילו לעבוד בחקלאות במשקו של יעקב קרול ואצל אכרים אחרים בקטיף, בחריש ובעבודות-שדה-ובית אחרות. תקותו היתה להתמחות בחקלאות וסידר משק לעצמו בסביבה כפרית דתית. על אף גילו (והוא אז כבן 45) עבד בוריוזות ובהתלהבות, האפיינית לחסידי ווהלין, ולדברי יעקב קרול עלה בעבודתו על צעירים ממנו בשנים. במושבה ראו בו „חלוץ“-פועל העושה את עבודתו באמונה מתוך „שמחה של מצוה“ ואהבה רבה לארץ. במכתבים שהריץ לקרוביו ולמכריו בגולה, קרא

לחיבת-ציון וליישוב ארץ-ישראל, ומאז התקרב לציונים והיה לאחד מהם.

לדעת בני-משפחתו נכנסה בו רוח-שטות בימים ההם, הליכותיו נראו להם מוזרות. הוא, האדוק ושומר-מצוה קפדן, מתהלך עם הציונים ודוקא עם הצעירים, גומר את ההלל על בחורי העיר ליה השניה ומטיח דברים כלפי הישוב הישן, שנחשב לקדוש בעיניהם. יתר על כן, הרגישו בו שממעט בלימודו ומקדיש תשומת-לב לפרה ול-עגל שהמליטה, לתרנגולות ולאפרוחים שהתחילו לגדלם, וכן לגינה ולעצים שלידי ביתו. לעתים

תקל"ז (1876) — תרפ"א (1921)

קרובות גם יצא עם שחר למושבה הגרמנית הסמוכה, באמתלא לתבוע כסף מחייבים, והתעכב שם עד הצהריים, כדי להסתכל בעבודות המשק החקלאי ואף ניסה לעבוד אתם בחצר ובשדה. במשך הזמן התחיל להתעניין גם בעסקים, אך לא לשם הרחבתם, אלא כדי לצמצמם. לדברי בני-משפחתו, לא חסרו בבית גם התנגשויות-דברים, וכשהציקו לו, קם פעם והכריז כי מנוי וגמור אתו לחסל את העסקים, למכור את הנכסים, להתישב בארץ-ישראל ולחיות בה חיי אכר, כי צר לו כאן בגולה ולבו לארץ-האבות. לא הרעילו כל דברי-התוכחה שמסביב, לעג הבריות

ההליכה. כשהוא עצמו הלך כל הדרך לפנינו. אחרי שעברנו את הגשר שעליד שרונה — ראינו מרחוק ערבים עם מקלות וסכינים הולכים לקראתנו. הוספנו ללכת לקראתם ובמהירות הרגילה, כדי שלא להראות בפניהם מורד-לב. פלדנקרייז התחיל לנפנף ולהכות במקלו העבה על ימין ועל שמאל, הגינונו על עצמנו כפי שיכולנו. בינתיים הלך מספר הערבים הלך וגדול וקשה היה לעמוד בפניהם. אני זוכס היינו פצור עים, דמנו שתת בלי הפסק והספקנו רק לראות את ארבעת הנשארים מבני חבורתנו רצים אל בין האקליפטוסים שלפני שרונה ומגינים על עצמם וההמון אחריהם. מה שהיה אתם אח"כ לא נודע לנו. נמלטנו אל בית גרמני אחד ואח"כ העבירו אותנו באוטומוביל לתל-אביב. שלושה מהיוצאים נפצעו והנשארים נהרגו. גויה אחת מתוך הגויות שנקברו בקברות-האחים בבית-הקברות הישן בתל-אביב הוכרה ע"פ המלבוסים כגוית ר' יעקב-פישל פלדנקרייז. אכן, יש אנשים המתהלכים כחידה והם ומע-שיהם נראים מוזרים, עד שבא המקרה השופך אור על דרכי חייהם ושאיופותיהם. אחד מאלה היה ר' יעקב-פישל פלדנקרייז, שחי חיי-טהרה ומת מות-קדושה מתוך אהבה לעם ולארץ. יצחק גור-אריה

אותם לעלות, כי אין טעם לחייהם על אדמת נכר והארץ מחכה לבניה. מעניין ואפייני להלך-רוחו הוא המכתב שערך לגיסו באוסטראה יום לפני הירצחו, ושלא הספיק לשלחו לתעודתו, בו הוא מתאר את חייו החדשים במשך שבעת החדשים הראשונים לעלייתו, אשרו בעבודתו, הרגשתו ותקוותיו, ומציין בין השאר כי בארץ עובדים רק שמונה שעות, ושום עבודה אינה בזויה. "אם אני יכול לעבוד ולהתפרנס מיגיע כפי — תוכל גם אתה לעשות כך". בסוף כותב, שיתכן כי יתנו לו אדמה ויתנחל ויהיה לעובד אדמה בארץ-ישראל. עבר החורף הראשון על יעקב-פישל בארץ, הוא מתאקלם והולך ומקבל את הכל באהבה ובאמונה בימים יבואו, והנה הגיעה לפתחת-קוה השמועה על הפרעות ביהודי יפו והסכנה לתל-אביב. יעקב-פישל יצא לרחוב לחפש אנשים שילכו אתו יחד לתל-אביב לעזרת-אחים. אשתו התנגדה לדבר, אך הוא עמד על דעתו שחובתו ללכת, ויצא עם עוד חמישה בחורים, אנשי-רוח ובעלי הכרה.

רפפורט, אחד מחבריא זו, שנפצע בדרך, מספר ב"הפעל הצעיר" גליון ט"ו, סיון תרפ"א: "הלכנו בצעד מהיר מפ"ת ליפו ופלדנ-קרייז האיץ בנו מפעם לפעם להחיש את קצב

ס ה י ל ו ת

ז ס ל ב

(איזיאסלב)

נסיה, ראש הקהילה והמוסדות, שכן חלק זה היה בבחינת ראשון בזמן יסוד העיר, ותושביו היו רובם ככולם יהודים מושרשים מדורות. חלקה השני של העיר נקרא "העיר החדשה" והוא בנוי על מורד נהר רחב, שעליו גשר גדול המבדיל בינו לבין "העיר העתיקה". העיר החדשה שהשתרעה על שטח רחבי-ידים עם שתי זרועות היוצאות מנקודה אחת. כאן היתה האוכ"ל לוסיה מעורבת, מבין האינטליגנציה המקומית, אך רובה יהודים. בחלק זה של העיר עמדו בני-ינים חדשים ויפים, בית-הספר העממי הממשלתי המעורב, שבו למדו יהודים ונוצרים, ומוסדות עירוניים, עטורי גנים וירק לרוב, שנקיון ושקט שררו שם. על הנהר עמדה טחנת-קמח גדולה. מימינה של העיר החדשה נמצא החלק השלישי שי המכונה "מיידאן", ושונה היה חלק זה המרוחק משאר חלקי העיר, בהיותו החדש ביותר ואף המסודר ביותר. שם גם שוכן הצבא בבניני-קסרקטין גדולים, וכן נבנו שם המוסד הפיננסי הממלכתי, הגמנסיה-לבנות, הקלוב הנוצרי ומוסדות-ציבור כלליים אחרים.

עיר ווהלינאית זו לא נתברכה בסגולות מירדות, הטבע לא עיטר אותה ביערות ולא העניק לה מעינות או מראות-נוף, על כן לא שימשה נקודה מושכת לתיירים; גם לא היו בה מקורות טבעיים שיספקו חמרי-גלם לפיתוח תעשייה רחבה. מפאת מרחקה מרשת מסילות-הברזל לא הצטיינה בתחבורה תקינה, ואף-על-פי-כן היה לזסלב חן מיוחד, אותו חן הניכר בכל ערי ווהלין על משכנות-ישראל הזרועים בתוכן.

המצב הגיאוגרפי והסוציאלי שלוש חלקים עיקריים בהרכבם הכללי — לכאורה נפרדים ואוטונומיים, ולמעשה מאוחדים — היוו את העיר זסלב. בחלק המכונה "העיר העתיקה" היה מרוכז המסחר, הקמעונאי והסייטונאי, ובו התכנסו הירידים שמשכו את אכרי הסביבה להביא את תוצרתם למכירה. שם גם נמצאו המוסדות החברתיים והסוציאליים של האוכלוסיה היהודית; בית-כנסת עתיק, תלמוד-תורה, בית-ספר עברי, ספריה, בית-חולים ואחרים. בחלק זה של העיר התגוררו המשפחות המיוחסות — בעלות הותק —, "פני" העיר ופרי

(ביהודים)... הבתולות והנשים היפות לוקחו לשׁ פחות ולאופות וקצת לנשים ולפילגשים... ספרי- תורות נקראו לקרעים ונעשו מהם שקים ומנׁ- עלים...". בספר זה מתוארים גם מאורעות-הדׁ- מים בזסלב באותן שנות הגזירות (גזירות תׁח ותׁט): „ויהי אחר שכבשו האויבים קׁק פול- נואה ועשו בה כרצונם, הלכו משם לקׁק זסלב ובזזו כל שלל הקהילה והרגו שם כמאתיים נפש הנשארים שם, מסיבה שלא היו יכולים לברוח מחמת חולי. וקצתם שמו בטחונם שיש להם יור- נים אוהבים שיצילום, ויתחבאו ביערות עד כי יעבור זעם, וישבו שם זמן רב עד שכמעט פרחו נשמתם מפני הרעב והצמא. ובחרו להם מות מחיים ואמרו: נבוא העיר ומתנו שם, כי טובים חללי-חרב מחללי-רעב. וכאשר באו אל העיר תפוסם האוהבים שלהם אנשי העיר להרוג אותם, וביקשו מהם שיהרגו אותם על בית-החיים כדי שיבואו לקבורה, ומילאו בקשתם והוליכום לבית החיים ונכנסו היהודים בבית שיש על בית- החיים והרגו אותם שם ואחר-כך שרפו הבית עם היהודים באש, ונדונו בשתי מיתות: הרג ושׁ- ריפה. והכמרים שהיו שם בקׁק זסלב — הפי שיטו עורם מעל בשרם חיים. והדוכסים שהיו שוכבים שם מזמן רב השליכום מקבריהם כפגרי מובס ובתי-קבריהם שהיה מכסף וזהב בזזו ובתי כמרים החריבו ובית-הכנסת שלנו החריבו ועשו לאורוות-סוסים. וכן עשו בקׁק אוסטראה הבירה ויהרגו כשש מאות נפש הנשארים שם כנׁלׁ. בסוף המאה היׁז סבלו יהודי זסלב מפורעי הימים ההם ורבים מהם נפלו מחרב גונטה הצרׁ- רר וכנופיתו.

בשנת 1747 ארעה עלילת-דם בזסלב ויהודי העיר היו שרויים בצרה גדולה. העלילה עשתה לה כנפים ובה התערבו אנשי הכהונה. בבירור המשפטים של עלילות-הדם בתקופה ההיא (של זׁיטומר ועוד) נתברר גם הענין הזה עׁי השל- טונות ונושאי-הכהונה.

מגדולי זסלב ואישיה ידועים: הרב רׁ אליהו, מחבר הספר „רכב אליהו“, שהיה מפורסם בדורו. אחריו ישב על כסא-הרבנות בעיר ממלא-מקומו הרב רׁ שמואל זנוויל ברׁ יוסף אשכנזי. משׁ- נפטר — נתמנה כרב רׁ יצחק, אחיו של רׁ שמׁ- שון מאוסטרופול. בשנות תנׁה-תנׁס כיהן כרב רׁ אשר-אנשיל ברׁ יצחק, מחבר הספר „שמנה לחמו“. כן ידוע הרב רׁ ישראל בן הגאון רׁ אליעזר-ליפמן היילפרין, שהיה רב העיר בתבׁז, נפטר בשנת תצׁא ומלא מקומו היה רׁ דוד. בתקופה יותר מאוחרת יושב על כסא-הרבנות של זסלב הרהׁג רׁ לייבוש בולכובר, מצאצאי הבעשׁט, גאון, פקח ובעל השפעה. מחבר הספׁ- רים: „שאלות ותשובות“ ו„ערוגות הבושם“, בקׁ

האוכלוסיה.

לפי מקורות הלך וגדל מספר היהודים בעיר אחרי שחיטות חמיל. עפׁי ספירות שנערכו עׁי השלטונות, חיו בשנת 1797 בזסלב 1623 יהודים; בשנת 1805 — 2120 יהודים; בשנת 1847 היו היהודים כשני-שלישים מהאוכלוסיה הכללית, שמספרם הגיע אז ל-6107 נפש; במפקד של 1897 מנו היהודים 5998 נפש בין 12611 תושׁ- בים בכלל. כשנהפכה זסלב לעיר מחוזית, נמׁ- צאו במחוז (בעיר, בעיירות ובכפרי הסביבה הרׁ- בים) כמאתיים אלף נפש, ביניהם 27772 יהודים. אחרי המלחמה העולמית הראשונה התגוררו בעיר 14 אלף איש, ביניהם כ-8 אלפים יהודים. העיר בכללה לא היתה עשירה ביותר. לעומת זאת היתה סביבתה גדולה, מפותחת ועשירה וגם מאוכלסת. בכפרים ובאחוזות השתרעו שדות רחׁ- בים ומשקים מפותחים פורים. בעיירה קלומׁ- בובקה הסמוכה עמד בית-חרושת גדול לסוכר; בכפר מיכלה היו בתי-חר לנייר, ספירט ובירה. בסביבה אחרת נמצאו בית-חרושת ליציקה וטׁ- חנות-קמח לרוב. לפנים היה בעיר בית-דפוס עברי מבתי-הדפוס הראשונים. היהודים התפרׁ- נסו בעיקר מהמסחר.

תולדות העיר, קורותיה ורבניה.

קשה לקבוע מתי נוסדה העיר זסלב, אולם ידוע שהתקיימה בימי השלטון הקדום של פולין העצמאית כעיר במחוז קרמניץ בגליל ווהלין. והיא נמנית על הישובים העתיקים של ווהלין. על יסוד אגדות, שנרקמו במשך דורות סביב ביהכׁנ העתיק, אפשר להניח שהעיר נבנתה במאה היׁד. מספרים שלפני כ-600 שנה שיחקו ילדים בפסגת ההר שבעיר העתיקה, ובהעמיקם לחפור, נתגלה בנין עתיק של ביכׁנ והוא תוקן, שופר והוקם מחדש. בעיר העתיקה נמצאת כנׁ- סיה קתולית הידועה בשם „כנסית הברנרדינים“, ששימשה מקום מקלט ומבצר בימי מרד פולין. העיר נזכרת בתיאורי מסע-הדמים של חמלניצקי. רׁ נתן-נטע בן משה הנובר, יליד קרקוב, נותן בספרו „יון מצולה“ תיאור מלא ומפורט של רדיפות חמיל ושחיטותיו בשנת 1648, של חיי היהודים ומצוקתם בימים ההם וחורבן קהילות ווהלין. הטרגדיה של מאורעות התקופה ההיא, גודל הפרעות ואפיים של הפורעים האכזרים בכל הקהילות של סביבת זסלב והעיר עצמה — מצאו ביטוי בדפים המועטים של „יון מצולה“ השקולים נגד ספרי-היסטוריה שלמים והמרעי- דים את הנפש הישראלית: „כל הקהילות הסׁ- מוכות ברחו לקׁק... ומי שלא ברח או שלא יכול לברוח דמו בראשו. אנשים נהרגו על קי- דוש השם במיתות משונות, קשות ומרות... הרבה נקברו בחייהם, נשחטו ילדים בחיק אמותיהם... לא היתה מיתה משונה בעולם שלא עשו בהם

בהוראה ובתרבות והיה מראשי ההסתדרות הצ' יונית בחבל ווהלין.

קהילת זסלב נזכרת ברשימות של ועד ארבע ארצות, ומסתבר שהיתה לה חשיבות בימים הר' חוקים ההם בכלל ובווהלין בפרט.

תנועת התחיה ופעולת התרבות בסוף המאה הי"ט, עם ראשית התנועה של חובבי ציון, היתה זסלב ידועה בחבל ווהלין באישיה ועסקניה הרבים ובראשם בעלי-השכלה ואינטליגנציה רבה. יזכרו בני משפחת הנדלר; שרה—בתו של ר' לייבוש בולכובר, בעלת ידיעה רחבה בתלמוד וחכמת ישראל שדיברה עברית; המשפחות גרינפלד, קניז'ניק, לרנר, הורביץ, זל-צמן; וכן ר' יהודה-ליב לרנר, למדן ומשכיל, בקי במדעים, ביניהם גם ברפואה, שהיה חפשי בדעותיו ועם זה נחבא אל הכלים. ר' אייזיק קניז'ניק, היה ידוע כאיש פרוגרסיבי, מלומד וחכם. רבים היו פונים אליו לשאול בעצתו במס' חר, בארחות-חיים ובעניני משפחה. ר' שמואל הורביץ — סוחר גדול בעל טחנות-קמח, איש משכיל, היה תורם בגלוי ובסתר בעין יפה.

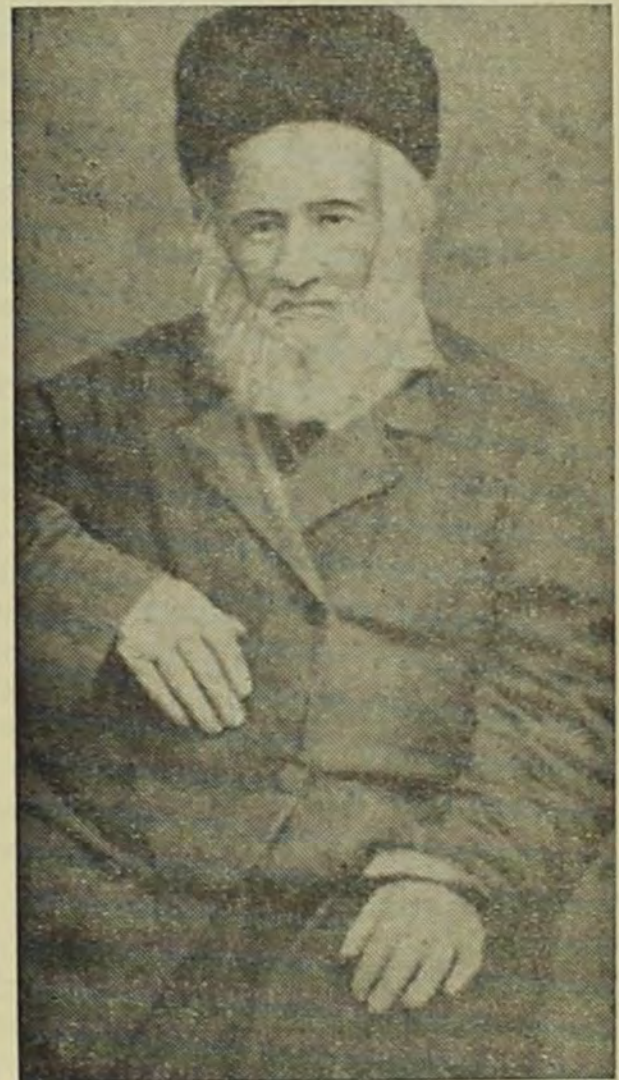
בשנת 1913 ביקר בזסלב אנ-סקי וצירף לאוסף האתנוגרפי שלו חומר רב מתולדות העיר, מייס' דיה, רבניה ועסקניה. לפי המלצתו תרמה „חב' רת מפיצי השכלה" בפטרבורג 2000 רובל לה' קמת תלמוד-תורה בזסלב. המוסד נבנה והיה ידוע לתהילה בכל הסביבה.

תקופת ההתעוררות הציבורית

המהפכה הרוסית בשנת 1917 הביאה שיווי-זכויות גם ליהודים. אחרי שנות מאות של של-טון הצאר, הגבלה בזכויות, איסורים חמורים — נשמה יהדות רוסיה לרווחה. בזסלב, כבכל ערי ווהלין בתקופה ההיא, החלה הבראה תרבותית בצדה של הבראה כלכלית. נוסדו מוסדות לאר' מייס, הוקמה ההסתדרות הציונית, נוסדה הקהילה היהודית וקמו מפלגות-פועלים שפעלו קודם-לכן במחתרת. ממנהיגי מפלגת ס.ס. בזסלב יש להזכיר את בניה קניז'ניק, שנעשה אחר-כך לראש המפלגה הקומוניסטית בעיר; את בומזה וקול-פק — מורים לעברית וציונים ולוחמי השפה העברית בסלבוטה, לייב שורצמן, אחד מהח' ברים האקטיביים בתנועת צ.צ. באוקראינה (חר' קוב), חיים שטרן (כיום בארץ-ישראל), צבי גלזברג ואחרים.

אולם תנועה ציבורית רחבה נוסדה בזסלב בשנים 1920-1919. בימים ההם, אחרי גל-הפוג' רומים באוקראינה שלא פסח גם על זסלב, נמ' צאה האוכלוסיה היהודית במצב כלכלי ירוד. מספר הרעבים ללחם הלך וגדל, פשטו מגפות, וכל יום הביא אתו מספר רב של מתים ממחלות מידבקות. בימים קשים אלה נמצא בזסלב חבר עסקנים אקטיביים שהקדישו את כשרונם ומרצם

שך ארבעים שנות כהונתו בזסלב פעל הרבה והתפרסם גם מחוץ לתחומי ווהלין. בימים ההם רצו להעביר את „המגיד" מטריסק להיות „מגיד" בזסלב וכשפנו מאספי-חתימות מהתושבים של זסלב על בקשה בענין זה לר' לייבוש בולכובר — נאות למבקשים ורשם: „גם אני עבד לעבדי השם". אגדות שונות נשתמרו על ר' לייבוש עד הדור האחרון.

הרה"ג ר' לייבוש בולכובר.

מבין הרבנים החשובים שקנו להם שם בעיר, יש להזכיר את ר' לוי-יצחק מצאצאי ר' פינחס קוריצר, שישב בעיר החדשה.

בראשית המאה העשרים ישב בזסלב על כסא-הרבנות הרב ר' לייזר חריף, שהיה תלמיד חכם מובהק ובעל תבונה ושכל רב, איש החכמה וה-עצה שידע להורות ולחנך יפה את בני-דורו. הרב ר' לייזר חריף היה אחד משני הנציגים היהודים שנבחרו בשם כל יהדות ווהלין להופיע בכינוס הארצי של נציגי היהדות הרוסית בפטר-בורג, שנקרא בימים ההם על-פי יזמת הממשלה. בנו של הרב ר' לייזר חריף — המורה והסופר ר' לייבוש חריף — גר שנים רבות בסלבוטה, עסק

1920, כשכלי"ום הביא אתו קרבנות חדשים ממחלת הטיפוס — היה בית-החולים היהודי המ- קום היחידי שטיפל בחולים עניים מבני דלת העם ועשה הרבה להבראתם והחלמתם.

כן יש לציין את יתר העסקנים בתקופה ההיא — חברי הקהילה ומוסדותיה: ר' יעקב שמואל שטרן (כיום בארץ ישראל), ר' יקותיאל זנדברג, השו"ב אוסטרובסקי ואחרים — איש-איש על משמרתו עמד ועזרתו לקהל נתן בכל היכולת, בנאמנות ובמסירות רבה.

בשנת 1920 נפתח בזסלב בית-ספר עברי בבנין „תלמוד תורה“, בו למדו כל ילדי העיר בשתי משמרות את כל לימודיהם הכלליים בעברית אותה שנה נפתחו בזסלב שלושה גני-ילדים בכל שלישת החלקים של העיר, בהם התחנכו הילדים בשפה העברית בהדרכת גננות ומטפלות מוסמ- כות ובעלות-נסיון. פעולה רחבה זו התנהלה במרץ רב ובקצב מהיר על-ידי חבר-מורים נאמן ובעל ידיעה והשכלה. מחבר המורים בבית הספר יצאו גם עסקני ההסתדרות הציונית וראשי המוס- דות בקרב הנוער.

באותה שנה קמה לתחיה מחדש הסתדרות הנוער הציוני, שתוך פעולתה המסועפת יצרה את סניף „החלוץ“ ואירגנה את קבוצת החלוצים הראשונים לארץ ישראל. פעולה תרבותית רחבה התנהלה בקרב הנוער שהקנתה לצעירים את השפה העברית, את ידיעת הארץ, בקורסים מיר- חדים שהתנהלו בקביעות על-ידי טובי המורים מבית הספר. מהעסקנים הצעירים בתקופה ההיא ראויים במיוחד לציון החברים: קירצ'ק (כיום פנואלי), ירוס שורצן, יפה צ'רטינקו (כולם בארץ ישראל). על עבודתם ללא חת למען הגר- ער ותנועתו, העם והארץ.

סופה של זסלב כסופן של כל ערי ווהלין שנפלו שדודות לפני קלגסי-היטלר הטמאים: חורבן, הרג, הרס. הישוב היהודי נמחק ולא נשאר ממנו שריד. העיר כולה — בית-קברות. ישראל 1948

למען המוני העם והשכבות הדלות. בראש חבר העסקנים עמד יצחק אודרמן, שבא מארצות-הברית עם פרוץ המלחמה העולמית ונשאר תקוע בזסלב לכל שנות המלחמה. ר' יצחק אודרמן שימש ראש-הקהילה בזסלב, ויושב-ראש הועד האמריקאי (ג'וינט“), ועסק בצרכי צבור בא- מונה ובהקרבה רבה, לא ידע לאות, לא רדף אחרי כבוד, לא מילא את תפקידו ע"י שליחים, כי בעצמו היה מטפל בכל ענין ובכל סוגי עזרה, חדר לכל פינות העדה, נפגש באופן בלתי-אמצעי עם ההמונים הנצרכים ובעצמו ניצח על כל פעו- לות העזרה הכבירה שפיתחו המוסדות המאור- גנים ומנהלים על ידו.

שני לעסקנים המצטיינים בזסלב אותו זמן היה ר' חיים לוי, איש-וילנה, שעבר לזסלב בדיוק בתקופה שהעיר היתה זקוקה לו. אדם זה הצטיין בתרבות גבוהה, בידיעה רחבה של שפות לוע- זיות, בהשכלה כללית ובהתפתחות רבה בשט- חים שונים. בהיותו בעל נפש עדינה ולב יקר — ידע להשפיע לטובה על כל מי שנפגש אתו ועבד במחיצתו. הוא היה עסקן פעיל בכל המוסדות, ידימינו של יצחק אודרמן, גזבר נאמן בכל מוסדות הקהילה וסגן ראש הועד האמריקאי לעזרה סוציאלית (מר לוי כעת ברמת הכובש).

כן נודע העו"ד מ. זייגר (כיום בת"א), שיסד וארגן את התנועה הציונית בזסלב עם ראשית המהפכה ושימש כל השנים כיו"ר הועד הציוני העירוני. הוא עמד בראש הפעולה התרבותית של הקהילה, עשה הרבה למען חינוך הילדים בבתי-ספר עבריים, הפיץ תורה והשכלה ציונית בין המבוגרים, הופיע באסיפות ובהרצאות פומ- ביות ותרם הרבה לפיתוח השפה העברית בעיר. הצטיין גם משה אודרמן, אחיו של יצחק, שביתו היה פתוח לרווחה לכל העסקנים במקום, לכל באי חוץ, ושמסר הרבה מאוד ממצו זמ- נו וכוכספו להקמת ההריסות של בית-החולים היהודי בזסלב. בתקופת המגפה הקשה בשנת

ז' י ט ו מ י ר

(פרק שני)

והכרות הצאר ניקולאי השני על מוסד-הנבחרים (הדומא) תחת לחץ החוגים המתקדמים במדינה, פרץ נחשול של פוגרומים בערי תחום-המושב הי- הודי. מחוגי השלטונות סייעו להסתת המוני פור- עים והז'נדרמיה והפוליציה שיתפו פעולה עם ה- כנופיות אף ניצחו עליהן בהרג יהודים ושד- רכושם. בז'יטומיר הורגש כי מתרגשות ובאות פרעות ביהודים ונעשה ברור כי היום המר תלוי

אנשי ההגנה היהודית בז'יטומיר היו אמיצי- לב ומאורגנים יפה. בהופעתם נגד הפורעים פתחו דף חדש של גבורה בתולדות חיי היהודים ב- גולה הרוסית, הנוער היהודי הצטיין בארגון הה- גנה העצמית ויצא להגן על כבוד ישראל בדמו.

הפוגרום ב-1905

על פוגרום זה מספרים:

עוד באוקטובר 1904, אחרי המלחמה נגד יפאן

ראל פאק והסטודנט אברהם ויינשטיין פצוע ק' שה' אני והסטודנט פקר טיפלנו בווינשטיין הפ' צוע, חבשנו את פצעיו, לקחנו אותו על שכמנו והבאנוהו תחת מטריירות של הפטרולים לבית החולים היהודי ברחוב ברדיצ'בסקיה. שם נפח את נשמתו. כאן יזכרו גם הצעירים מצ'ודנוב, שיצאו מזוינים כמתנדבים לעזרת אחיהם בוי' טומיר הנתונים בסכנה בימי הדמים ההם, וב' עברם דרך העיירה טרויאנוב נעצרו על ידי אכר המקום ועשרה מהם נרצחו באכזריות,

מצדנו פנינו אז ל"בונד" והתחננו לפניהם שלא יצאו להפגנה שלהם, כי זה יביא ליד פוגרום. וא' שר יגורנו בא לנו! הם לא רצו לשמוע לנימוקים שלנו כי דם יהודי ישפך וה"חברה" רחל (ממנהי' גיהם) אמרה לנו: "אצלנו אינו קיים דם יהודי או לא-יהודי, אלא דם פרוליטארי ובורגני", ההפ' גנה תתקיים! וההפגנה התקיימה, אך יחד עם זה פרץ פוגרום ונשפך דם דוקא של פועלים יהודים מידי פועלים גויים. לפני ההפגנה של ה"בונד" התיצבה משלחת של נכבדי קהילת ז'טומיר עם הרב מטעם ד"ר אוגר בראש לפני הגוברנטור מלניקוב. ביקשנו ממנו שיפסיק את הסתת האכרים לפוגרום ע"י אנשי המשטרה, והוא ענה לנו בזו הלשון: "עליכם להשפיע על הנוער הסוציאליסטי שלכם שלא יצא בהפגנות, לא יסית את ההמונים בנאומיו וכרוזיו, ובכלל אל יתערבו יהודים בענינים שלנו, כי זה ענינו של העם הרוסי ולא ענינכם".

כשלושה ימים נמשך הפוגרום 23—25 באפריל ובתוצאתו היו כשתי עשרות הרוגים וכמאה פצור עים, מהם באופן רציני; כן שחדו מאות חנויות ובתי מגורים.

כעבור כמה ימים אחרי הפוגרום, כששקטו כבר הרוחות בעיר, קרה מקרה כזה: בשעה 10 בבוקר, כשעבר הפריסטב קויארוב ברחוב קיוב' סקאיה בדרכו לבית הגוברנטור, ירה בו צעיר רוסי בשם קיריצינקו והרגו במקום כנקמה בעד דם-היהודים שנשפך. פריסטב זה היה מראשי מארגני הפוגרום וקיריצינקו היה אכסטרן, שבגלל עבודתו הסוציאליסטית לא הצליח לקבל תעודת-בגרות בגמנסיה. את קיריצינקו תפסו ואסרוהו וכמובן היה מועמד לתליה, אך היהודים הצליחו להוציא אותו בלילה מבית-האסורים והעבירוהו לחוץ-לארץ. פוגרום זה השאיר פצע עמוק בלב היהודים, שלא הגליד ימים רבים והגדיל את ק' לונה של רוסיה הצארית.

אישי ז'טומיר היהודית

איטלזון גרשון: פילוסוף (1852—1926) יליד ז'טומיר. ראשית לימדו היתה בעירו, אחר-כך למד בפטרבורג וברלין. היה מרצה בקונגרסים ובחברות לפילוסופיה. בחוגי אנשי-המדע נחשב להוגה-דעות מקורי. עיקר מחשבתו היתה יצירת

באוויר. ההגנה עיבדה אז תכנית כיצד להגן על אזורי היהודים "פודול", "קצ'אניקה" ואחרים. ל' כל אחד מהמקומות האלה נשלחו פלוגות בנות 50—60 איש מזוינים באקדוחים, סכינים ואלות. פלוגה מרכזית בת מאה איש, מעין מטה ראשי של מדריכים ומפקדים בעיקר, שמשורזרבה. אנ' שי פלוגה זו היו מפוזרים בבתי הגדולים סביב הכיכר הסובורי ("סובורנאיה פלושצ'אד") ומח' סך-הגשק תחת ידה. בהגנה השתתפו גם כמה נוצרים מהנוער הסוציאליסטי.

הדבר התחיל כך: לרגל השמחה על כינוס ה"פרלמנט" הרוסי הראשון, התקיימה הפגנה המונית מכל התושבים—רוסים, פולנים ויהודים על דגליהם הלאומיים. אנו הציונים צעדנו תחת דגלנו הציוני ועליו כתובת: "בעד חרותכם וחי-רותנו". ההפגנה נגמרה בסדר, אך כעבור ימים מספר אחרי זה ערך ה"בונד" הפגנה משלו עם דגלים אדומים וסיסמאות מהפכניות. לאחר ש' עברו המפגינים ברחובות העיר וליד הבנינים ה' ממשלתיים הופיעו מנהיגיהם על הגזוזטראות ונשאו נאומים, הופיעה פלוגת-צבא שהתחילה לירות בקהל המפגינים. הקהל התפור וכמה מה' מנהיגים נאסרו. הדבר שימש אות וכונופיות פור' עים התנפלו על היהודים בסכינים, קרדומים ר' אבנים. בין הפורעים היו גם שוטרים שהתחפשו בבגדי-אכרים, והיו מזוינים באקדוחים. במרכז העיר התחיל שוד ורצח, שהלך והתפשט.

אז הופיע ניקולאי בלינוב, סטודנט רוסי מהפ' לוגה המרכזית של ההגנה, כשצלב ענוד על חזהו, פנה לפורעים בקריאה להפסיק במעשיהם וניסה להוכיח להם ולגנות את מעשיהם המת' נגדים לנצרות. אמנם הם הושפעו וחדלו לרגע' קט מעבודתם, אך פה קפץ: נגד בלינוב הפריס' טב (קציין-משטרה) יארוצקי, ובקללו את ה' "זיד" בלינוב שלף את חרבו ויכהו, ומשנפל בלי' נוב מתבוסס בדמו—דקרהו כמה דקירות וציוה על הפורעים "הכו בז'ידים והשמידום". אנשי הח' גנה ירו אז בהמון הפורעים, שכמה מהם נפגעו ונ' חרגו, ושני יהודים נפלו חלל. הפורעים נדהמו והתחילו לסגת, בלקחם את יארוצקי הפצוע, ואנו—אנשי ההגנה רדפנו אחריהם עד הפרבר "פודול", שם נכנסנו לתוך קרב עם כנופיה גדולה של פור' עים. בראשנו עמדו הסטודנט אברהם ויינשטיין וישראל פאק (פקיד בבית-המסחר). וכיון שב' קירבת מקום נמצאו כפרים שמשם הגיעו המוני אכרים לשלול שלל, נפל בגורלנו לעמד שם על נפשנו ולהתקיף כל היום עד שעה מאוחרת ב' ערב ללא הפסקה. אנשינו עברו מהגנה להתקפה ובמשך כל היום עד הערב, ללא כל הפוגה, הכו בפורעים שוק על ירך, ועל שדה-הקטל נפלו מהם יותר משמונים הרוגים והרבה פצועים, ואילו מחברינו נפלו עשרים ואחד איש—ביניהם יש'

בז'יטומיר, גמר שם את חוק למודיו בשנת 1856 והשתלם במהילוב-פודולסק באיסור-והיתר. בשנת 1860 נתמנה לרב-מטעם בז'יטומיר, ובשנת 1863 — לעורך העתון „גוב וויאדאמאסטי” ול-מורה-דת בגימנסיה לנשים. הגנרל-גוברנטור ב-קיוב, בעזאק, נתן על שכמו משרת „יהודי מלומד”. בשנת 1880 עזב את ז'יטומיר ועבר לגור בעיר-הבירה פטרבורג. הסיבה לכך היתה קורספונדנציה בעתון הרוסי המקומי, בה התאונן על הדלות והעזובה שבתלמוד-תורה הז'יטומירי. הגבירים והתקיפים שבעיר ראו בזה פגיעה בכבודם ו-מצאו שעת-כושר להורידו מכסאו (בחרו במקומו את איסר קולישר). זמן-מה היה הרב בינשטוק מזכיר לעדת-ישראל בפטרבורג, וחזר לז'יטומיר בשנת 1892 מינתה אותו ה„חברה לתמיכת בני ישראל עובדי-אדמה ובעלי-מלאכה בארץ הק-דושה וסוריה” למורשה שלה ביפו. הוא עשה ס-דרים נכונים בעניני החברה בארץ-ישראל וערך רשימות ברורות ומדויקות על המצב במושבות החדשות הנתמכות ע”י ועד זה. זמן קצר שהה אח”כ ברוסיה אצל בני-ביתו, אולם חזר ליפו ר-שם מת בתרנ”ה (1894).

הרב מטעם איסר קולישר התפרסם כעסקן ב-עיר והיה מקובל ברוב החוגים.

ד”ר שלמה צבי סקומורובסקי ידוע היה כאחד המעולים ביותר מבין הרבנים-מטעם. היה גם חרד מאוד לדת ושימש בזה מופת לאחרים. יש עליו כמה ידיעות ורשימות בעתונות העברית וה-רוסית של הימים ההם. שמו יצא לתהילה.

הרב-מטעם האחרון לשלטון הצאר היה הרב אוגר. הוא היה בעל השכלה כללית רחבה, ש-לט בכמה שפות והיתה לו ספריה גדולה ועשי-רה מאוד. משהושלט שלטון הבולשביקים בז'יטו-מיר ונתבטל תפקידו — עסק בתרגומים והיה מ-קובל ומכובד בקהל הרחב ובחוגי השלטון.

פעולות התרבות והתנועה הלאומית בית-עקד-ספרים עברי ורוסי התקיים ליד בית-הכנסת הכוראלי ברח’ פטרבורג-סקאיה, והספרן היה יוסף הוכפלד. חברי הועד היו: ישראל ביאליק (בן-דודו של ח. נ. ביאליק), יוסף ביגלמן, ישעיהו וינר ובנימין אפשטיין. ספריה זו הכילה כמה א-לפים ספרים וגם אולם-קריאה היה על-ידיה ש-נוסד על-ידי הציונים. אלה היו גם בעלי הדעה וההשפעה בבית-כנסת זה. אז גם החלו לדבר עברית והרוח הלאומית חזקה בעיר. פרסום ה-שירים הראשונים של ח. נ. ביאליק, שראו בו בן-ז'יטומיר, היה למאורע רוחני לחוג ציוני — עברי זה, והוא גדל והתפשט. המחנה הציוני מימי חיבת-ציון היה די ניכר בז'יטומיר היהודית, וצירים נשלחו לקונגרסים הציונים. גם נוער

מדע אוניברסלי („פנתולוגיה”). את דעותיו לא הספיק להעלות בכתב.

ד”ר טוקנובסקי, שהיה ידוע בז'יטומיר בסוף המאה הקודמת בשם „הסטודנט טוקנובסקי, עסקן ציוני בקיוב שנענה לקריאתו של זאב ז’בו-טינסקי, יצא לגליפולי והצטרף לגדוד העברי.

ברנשטיין אסיפ: אמן-שחמט מפורסם. נולד ב-1882 בז'יטומיר. עד 1917 עורך-דין במוסקבה. אח”כ בא לברלין ומשם — לפאריס. בשנת 1903 קיבל בהתחרות השח בקיוב את הפרס השני. בשנת 1905 ואחרי-כן קיבל פרסים ראשונים ושניים בברלין, שטוקהולם, אוסטנדה ווילנה.

אברהם כהנא: איש-מדע וחוקר עברי, פירסם עבודות מדעיות בפירוש לתנ”ך וכדומה.

רבי אברהם מגיד, בז'יטומיר ובקהילות אחרות (מת קרוב לשנת תקע”ז). מגדולי החסידים הב-עש”טיים, תלמידו של ר’ לוי יצחק מברדיטשוב וידידו של בן רבו רבי ישראל מברדיטשוב, אב”ד פיקוב ומחוננו של ר’ מרדכי מטשרנוביל. הוא היה דורש ברבים מדי שבת וחודש, ודבריו שנ-רשמו על-ידי תלמידו לוי מז'יטומיר וחתנו מר-דכי יצאו לאור אחרי מותו (ברדיטשוב תקע”ז).

איש ז'יטומיר היה גם הרב המפורסם בשעתו רבי ראובן, הידוע בשם „ר’ ראובן” או „דיסר”, על היותו משמש שם בכהונת רב ודיין ראשי בראשית התהוותה של הקהילה. רבי ראובן היה בנו של הרב רבי יוסף אב”ד קונסטנטיין-ישן ושניהם יחד נטו לתנועת החסידות שהתאחזה אז גם בין יהודי עיר חדשה זו. בשנת תקצ”א, אחרי פעולות של עשר שנות רבנות באודיסה, חזר רבי ראובן לקונסטנטיין-ישן כמ”מ אביו. הוא היה גדול בתורה.

כרב-אב”ד בז'יטומיר בזמן יותר מאוחר רור-אים אנו את הרב רבי פנחס, שכיהן שם כששים שנה רצופות. על פטירתו בשנת תרל”ד מוצאים אנו בעתון העברי „הלבנון”, שנה י”א (תרלד—תרל”ה), עם פטירת רב-אב”ד זה בוט-לה הרבנות בעיר ורק דיינים שונים בלבד היו מאז בז'יטומיר.

כאחד הדיינים הידועים בז'יטומיר יש לציין את רבי יעקב בן חיים יונה, שנפטר בשנת תר-מ”ג („המליץ 1833). הוא עמד בשו”ת עם הגאון רבי שלמה קלוגר, המגיד מברודי ובעל „מפרשי הים”, בענין גט אחד בז'יטומיר, שעורר בשעתו את עולם-ההוראה.

מהדיינים האחרים שבז'יטומיר ידועים רבי דוב בער, ר’תלדו, בנו אהרן, ר’ מיכל, ר’ אייזיק ר’ יוסף בער (נפטר 1900).

הרבנים-מטעם בז'יטומיר מהרבנים-מטעם שפעלו בז'יטומיר ראויים ל-היזכר באופן מיוחד: יהודה לייב בינשטוק (1836—1894), שהיה חניך בית-המדרש לרבנים

נשיאות הקהילה של העיר, באישיותם של י. שפילברג, נ. אבנצ'יק וי. רונבלט, קיבל את פניהם באופן גס והודיע להם בנוכחות כמה עדים כדלקמן: „בברדיצ'ב הרגו צעירי היהודים המנורלים אפיציריים מתנדבים משלנו שלחמו נגד בולשביקים, אך אני לא אסבול זאת יותר ובעד התנגדות בולשביסטית קטנה, ארוהה את ז'יטומיר בדם יהודי“.

לדברי אנדרו אלה היתה תוצאה, שהדימוקרטיה היהודית, שהיתה אגב, מעונינת בהצלחת שלטון ההטמן, שינתה את יחסה לממשלת ההטמן ופגשה את צבאות הדירקטורה האוקראינית כמעט באהדה וברגשי שמחה. היא גם שירתה אותם כל מיני שירותים בשעת התגרות בין צבאותיה לבין צבאות הגרמנים בז'יטומיר, ע"י כך שהסתירה חיילים מהם וכילכלה אותם מתוך סכנות רבות. מתוך סכנות רבות.

בתנופת מלחמת-האזרחים וחילופי-המשמרות של הבולשביקים, האוקראינים ולסוף הפולנים, עם מעבר גייסות שונים דרך העיר, נפל בחלקם של יהודי ז'יטומיר לא-מעט סבל. כל כניסה של כנופיה או צבא סדיר היתה בבחינת סכנה ליהודים, כי הם נעשו ה"שעיר לעזאזל" בעיני הפולשים או העוברים. לא-אחת נדרשו לספק לכובשים משקאות, טבק, מזון — לאדם ולבהמה — ומצרכים שונים; נוסף לכך הוטל עליהם גם תשלום כופר, רכוש יהודים היה לבז בעצם היום ע"י בולשביקים, פטליוראים וגם פולנים, והיה שהשוד לא נגמר בלי קרבנות מצד היהודים. כך נמשך המצב קרוב לשנתיים; יהודי ז'יטומיר היו שרויים בפחד ונתונים למשיסה ללא-מגן.

על פרעות האוקראינים מגליציה והפולנים וההגנה המאורגנת נגדן — בפרק הבא.

(סוף יבוא)

יוסף הוכפלד

ציוני התארגן ופעל בעיר. וכך מופיעה ז'טומיר היהודית כמקום השכלה ותנועה לאומית וצבורית. לפני שנים רבות נעשו נסיונות ליסד בז'יטומיר ישיבה לפי נוסח ליטא, אולם היוזמים לא יכלו ל"ממש את רצונם. בימי המלחמה העולמית הראשונה התקיימה בעיר ישיבה מוסרית מיסודו של הרב ר' יוסף יוזל הורביץ מנובה-הרודוק, שעזרה רבה תשומת-לב מרובה והתענינות מצד החוגים הדתיים שבעיר, ואף בין החסידים זכתה להוקרה.

שלטון אוקראינה וחילופי-משמרות

בינואר 1918 ברחו כמה מחברי הממשלה האוקראינית (או "ראדה") מקיוב לז'טומיר. ביניהם לא נמצא אף ב"כ אחד מהמיעוטים הללאומיים (פולנים, רוסים גדולים, יהודים), ומרירותם של האוקריינים שהודחו משלטונם, הפנתה אר"תם נגד היהודים. הסכמ-השלום שנחתם בבריסק-דליטא בין האוקראינים והגרמנים בפברואר 1918, בזמן ישיבת הממשלה האוקראינית בז'יטומיר, החמיר יותר את היחסים עם היהודים. החיילים עם פטלורה בראש חזרו יחד עם גרמנים מז'יטומיר לקיוב ובדרכם פגעו באופן רציני ביהודים. בז'יטומיר עצמה ישבה סגורה הממשלה בלי שיהיה לה צבא (נשארה קבוצה בת 2000 חיילים), ואילו על כביש רובנה שלטו הבולשביקים. הדימוקרטיה של ז'יטומיר פגשה איפוא את הראדה המרכזית והממשלה לא בידידות, ובר"מזים: „הסתלקו מכאן“. אז ביקשה הראדה מהגרמנים להעביר אליהם חיילים גליצאים-סצ'ביקים ולארגן מהשבויים פלוגות-חיילים. תמורת זה העבירו הגרמנים גדודים משלהם ואוסטרים. והנה בזמן שהדירקטוריה האוקראינית הכינה מרד נגד ההטמן סקר רופדסקי והמפלגות הסוציאליסטיות היהודיות התייחסו באהדה לתנועה הריפובליקנית החדשה — הזמין הסטרוסטה הווהלינאי ס. ו. אנדרו את

ר ו ב נ ה

(פרק ששי)

של שנים נפתח מחדש, כי גדל בו הצורך, וכך שימשה רובנה תחנת-מעבר לחלוצים בדרך עליתם לארץ ישראל.

בינתיים עזבו הפליטים את רובנה ואחרים זרמו במקומם. ודאי שלא מעט סבל נפל בחלקם בזמן שהותם בעיר, אולם בדרך-כלל מצאו ברוב-נה חוגים צבוריים שהראו הבנה לגורלם והשתתפו בצרתם, בהושיטם להם סעד רוחני וחמרי (סידור תעודות, שיכון, עזרה בצורות שונות ועוד). יהדי רובנה, כיהודי ווהלין בכלל, הוכיחו לאחיהם שגורל הפליטים קרוב ללבם וכי הם רוצים להיות להם לאחים בעת צרה.

בתוך זרם הפליטים התבלטו חלוצי-עליה לא"י שבהתעכבם ברובנה תיכנו תכניות לעלייתם ולח"ייהם בארץ. הם אף התארגנו, דרו יחד, עזרו איש לרעהו, היו יוצאים לעבודות בעיר, עורכס אספות-עיון וכד'. וכיון שהימים היו ימי התעוררות ועליה לא"י — הוקם בעיר משרד ארצישראלי, שבראשו עמד הח"כ טקטינסקי ומזכירו היה גדליה לוי. סביב המשרד התרכזו הזרמים הציונים והוא נעשה למוסד ציוני ממדרגה ראשונה שתורעלתו רבה. עם עלייתם של טקטינסקי ולוי לא"י פעלו במשרד כמה עסקנים ובניהם אייזיק בריק א.ל. הירשפלד ודינס. הוא נתקיים רק כמה שנים ונסגר מכמה טעמים וסיבות. אולם אחרי הפסקה

רבני העיר וגדוליה

לא נתברכה רובנה בגאונים בעלי-שם כאחיו-
תיה אוסטראה, דובנה וערי-ווהלין אחרות, ברם
בתקופות שונות ישבו, כידוע, ברובנה תלמידי-ח-
כמים ורבנים ידועים, שזכרם נשאר בין בני העיר
והגליל. על ר' אהרן בר' שמואל הכהן, למדן
וירא-שמים, כן על ר' דוב-בר, הנודע בתור
„המגיד ממזריטש“, דובר בפרק הראשון⁹. ר'
דוב-בר, מתלמידיו של הבעש"ט ומעמודי התנו-
עה החסידית, ראה את עצמו בשם „המגיד מרוב-
נה“. ר' שמואל אדל (בבתיים) מספר שבילדותו
היה בא עם נערים לקלוזו הישן והיו מטפסים
לעליה שבקלוזו, מקום שם למד ולימד ר' דוב-בר
ואתו ר' זוסיא אנופוליר ואחרים, גם היו מראים
שם את הספסל והעמוד (שטנדר) של המגיד
שנשאר עד הזמן האחרון. בפרתודור („פוליש“)
של הבנין הישן של הקלוזו היתה בימים רחוקים
מקוה לטבילה, וכשעלתה על הפרק שאלת בדק
הבנין והוצע לבנותו מחדש, נחלקו הדעות. היו
שדרשו להשאיר את הספסלים כמו שיו בימי
המגיד ר' דוב-בר, ולעומתם היו כאלה שראו
צורך לבנות את הבנין מחדש ואף לשנות את
הפנים. הנצחון היה עם האחרונים, אך תחילה
בנו את הקירות מבחוץ ואח"כ השלימו את החלק
הפנימי של הבנין; אחרי ויכוחים הוחלפו גם
הספסלים באחרים.

ר' לייב שרה"ס המפורסם גר זמן-מה ברובנה, כן
עברו דרך העיר כמה אנשי שם אחרים ופעלו בה
בזמנים שונים.

בשנת תק"ב, לערך, חי ברובנה הרב טודרוס,
בעל הספר „הלכה פסוקה“, שהיה גדול בתורה.
בתקופה אחרת היה ברובנה ר' יצחק אייזיק
(חריף), ולפי הספר „מזכרת לגדולי אוסטראה“
חי ברובנה גם „הרבני מאיר בן הקצין ר' יוסף-
יוזפא, פרנס מדינת ווהלין“.

באמצע המאה הקודמת (1840—1870), לערך,
שימש ברבנות העיר ר' חיים רויטנברג, מבני
„שמעונצס“¹⁰ (כפי שכינו אותו ואת בני המש-
פחה המיוחסת הזאת). משנסתלק ירש את כסאו
אחיו ר' אליעזר (ר' לייזר) שעסק לפני זה במס-
הר והיה מכובד כבעל מידות נעלות ולמדן. אח-
ריו כיהן, משנות השמונים של המאה הקודמת,
לערך, ר' שמואל הנודע בשם ר' שמיליקל. באור-
תה תקופה¹¹) הוזמן לרובנה הרב ר' שמואל הג'
דול שקראו לו ר' שמיליק, גאון בתורה ומפורסם
בדורו. קמו אז צדדים של ר' שמיליקל ושל ר'
שמיליק. אחרי הסתלקותו של הרב ר' שמיליק היה
מקומו פנוי זמן מה והוזמן במקומו ר' יצחק שלמה
יואל שרמן, שנקרא „הרב הקלויריקאי“, ומשנפ-

טר מילא את מקומו חתנו הרב הרץ מה"יפית.
אחרי שנפטר הרב ר' שמיליקל רויטנברג
(בן ע"ה), ישב על כסאו נכדו הרב ר' משה רוי-
צבור, שהופיע לא-אחת בפני השלטונות ורב את
טנברג מרדזבילוב, בעל תורה ועסקן בצרכי-
ריב אחיו. וכך כיהנו ברובנה בתקופה האחרונה
כדיינים הרב הרץ מה"יפית והרב משה-אליעזר
רויטנברג. בסוף מלחמת-העולם הראשונה
עבר לרובנה בן-העיר זלמן גרינפלד, שכיהן בקול-
קי כרב מטעם והצליח לתפוש את משרת הרב-מט-
עם (הרב הראשי) שהיתה פנויה אז, והוא כמעונין
החזיק בה אפילו בזמן שלא היה לרצונם של רוב
נבחרי הקהילה והציונים המקומיים.

כשנקבע שלטון פולין ברובנה — חדלה הק-
הילה הדימוקרטית לפעול. אז פנו לשלטון והוא
נענה ומנה אנשי-קהל — שבעה טובי העיר (בי-
ניהם היו גבאים וה"ה צבי הלר, בצלאל, מור-
בצ"ק ואחרים). העיר ראתה באלה את המשך
הקהילה במשך כמה שנים עד שהורשו בחירות
של נציגי הקהל לקהילה.

כמו ערים אחרות שנספחו לפולין כן גם רובנה
בחרה בנציגים לקהילה. באותו זמן נתעוררה
שאלת בחירת רב-העדה, לרגל דרישת השלטון
נות הפולניים לאחד את הרבנות של רב דתי
ורשמי יחד. זלמן גרינפלד שאף לכהונה זו ומצא
לו תומכים, אך הציונים וכמה מחברי מועצת
הקהילה התנגדו לו. ברוך כהן (בזיה כגן), סגן
ראש-הקהילה אז, שהיה מקובל בכל החוגים בעיר
נטה להזמנת רב מן החוץ, אדם בעל צורה ועמ-
דה, אישיות מפורסמת, רב הראוי לכך, אשר ייצג
את עדתו לפני השלטון ובכל עת צורך — והוא בא
בדברים עם מועמד למשרה זו. לא כן סברו אנשי
המזרחי והציונים, עסקני המזרחי ברובנה וה-
ועדה הפוליטית של הועד הציוני העירוני (ב-
הרכבה של שמואל רוזנהק, משה קרשון ואחרים),
שמתוך רצון למנוע מחלוקת וסיכסוכים, לא רדפה
אחרי בעל שם מצלצל מן החוץ ונתנה את עינה
ברב הרץ מה"יפית המקומי. אם-כי לא עמד
בשורות הציונים ולא ב„מזרחי“. בהשפעתה ויתר
ראשי-הקהילה כהן על הצעתו ואף עזר לוועדה
הפוליטית בביצוע תכניתה. בבחירות שנערכו
הצליח הרב גרינפלד לקבל כמה קולות יותר
מהרב מה"יפית ומצדדיו חגגו את נצחונם. אך
„המזרחי“ ברובנה לא יכול להשלים עם הדבר,
כיצד יכהן כרב אדם שאינו ראוי לכתר הרבנות,
ובהשפעתם של המזרחי והציונים לא נתאשר
גרינפלד ע"י השלטון הראשי, ובבחירות חדשות
נבחר הרב מה"יפית ונכנס לכהונתו לשביעת
רצונו של רוב הקהל.

פריחת העבודה הציונית וזרמיה.
בפרקים הקודמים כבר דובר על רובנה הציונית
וציונה העבודה הלאומית הענפה שהתנהלה בעיר

⁹ עיין „ילקוט ווהלין“ קובץ א' עמוד 10.

¹⁰ לפי דבריו של ר' אהרון רויטנברג

¹¹ לפי דבריו של ר' יהודה מטיוב.

של אחר-כך התקיימו ועידות וכינוסים של ציונים, של "תרבות" ושל מפעלים חברתיים צבוריים: החברה הווהלינאית לפיקוח על יתומים וילדים עזובים, של החברות "טאו", "היאס" ואח'. כמרכן נערכה ברובה בשנת 1926 ועידה גלילית של ההסתדרות הציונית בהשתתפותו של יו"ר הוועד המרכזי ליאון לויטה, וב-1933 — ועידה דומה בהשתתפותו של יצחק גרינבוים מוארשה.

תצויין במיוחד תקופת הפעולה הציונית הר ענפה אחרי המהפכה ברוסיה ובימי השלטון האוקראיני, שבה התבלטו כמה עסקנים צעירים פעילים וביניהם גור-אריה טרלו, יליד העיר, שהופיע כנואם ותעמולן בעיר ובסביבה ולחם בכל חום לבו וכשרונו את מלחמת הציונות בהרבה מקרים בימי שבתו ברובנה. אח"כ עמד בשורות ה"התאחדות". היה פעיל גם בבחירות הציונים הכלליים שהקיפו את רוב ציוני המקום, עמדו תמיד בשורה הראשונה של המחנה הציוני ב-

בזמנים שונים ללא הפסק על אף התנאים והחור קים המגבילים ששררו במדינה. המחנה הציוני בעיר והנוער נושא-כליו לא קיפלו את דגל הת-חיה באיזה זמן שהוא ונשא אותו בגאון לאומי בכל המקרים. יחס הביטול של האדוקים הקיצור-ניים והמתבוללים מזה והאידישאים-בונדאים מזה, לא יכלו לזעזע את עמדתם, והם ראו את עצמם כנושאי שליחות לאומית של היהדות ומבטאי רצונה כלפי פנים וכלפי חוץ. תחית האומה ות-רותה וגאולת הארץ היו כל-כך אחוזות ודבוקות בעיניהם, שלא הבדילו בין זו לזו והם פיתחו פער לת-תרבות עברית רחבה בתקופה האחרונה.

רובנה הציונית צעדה בתקופה בין מלחמה למלחמה צעדים גדולים. היא עמדה בראש ערי ווהלין, ונתפרסמה לשבח בעולם היהודי והציוני כולו. על כך יעידו גם הכינוסים, הועידות והביקור-רים של ראשי התנועה הציונית ודבריה שהיו ברובנה מזמן לזמן. בעיר התקיים כינוס מחוזי

קיבוץ החלוץ הכלל-ציוני ברובנה ב-1932

עיר. מהם הסתעפה תחילה הפרקציה "צעירי-ציון" שאחרי מלחמת-העולם הראשונה הפכה למפ-לגה (ואף התפלגה). אז קמו אגודות מזרחי, צעירי ציון — צ.ס. והתאחדות, הפועל הצעיר צעירי-ציון וכמה ארגונים אחרים. ל"התאחדות" היו חברים טובים ונוטים רבים ממיטב כוחות הנוער הציוני ועל ידה התארגנה תנועת "גורדוניה" (במאמציו ובהדרכתו של כותב הטורים האלה שבא אז מא"י לפולין ומילא שליחות התנועה). גם צ.ס. היו חזקים ופעילים בעיר. במשך 10-12 השנים שלאחר המלחמה הראשונה רבו הזרמים והתנועות הציוניות עד שבשנת 1930 נמצאו ב-רובנה מלבד התנועות הנ"ל: "הצה"ר", "החלוץ", "החלוץ הצעיר", "החלוץ הכלל-ציוני", "השומר הצעיר", "השומר הלאומי", "צעירי מזרחי",

ציוני בשנת 1907 ואחריו כמה כינוסים בהשתת-פות מנהיגי הציונים ברוסיה. בשנת 1919 בימי שלטון האוקראינים — התקיימה ברובנה ועידה חשאית מצומצמת שבה הוחלט על הקמת ה-לשכה הציונית המרכזית לשטח אוקראינה הכ-בוש. ב-1921 נערכה ברובנה ועידה גלילית של צעירי-ציון — צ.ס. בה השתתפו נציגי אגודות צ.ס. מכמה ערים של ווהלין (י. פפר מדובנא, י. גליק מסרני, ויסבורד מקובל, א. ל. הירשפלד ואחרים מרובנה וכן מקרמניץ, לוצק וערים אחרות. קול-טון, שבא ממרכז צ.ס. לוועידה תפס עמדה של אידישאי והועידה כולה עמדה על צד העברית. משנערכה אחרי זה ועידת צ.ס. בלובלין בהש-תתפותו של אותו קולטון — נקרא ויסבורד מ-קוביל כדי לעמוד על משמר העברית. בשנים

„פרייהייט“, „עקיבא“, „נוער כלל-ציוני“, „ארגון ציונים אקדימאים“, „מכבי“ ועוד. החלוץ הגיע למדרגה גבוהה ואתו שאר הגופים למען ארץ ישראל. הציונות נעשתה לתנועה של ארץ-ישראל. אשר ל„מזרחי“ — עוד בשנת 1902 נוסדה אגודת דה של „המזרחי“ ברובנה שמנתה למעלה ממאה חברים, בעלי בתים וחשובי העיר, ושהתפוררה בגלל חוסר הליגליות, וחבריה ברובם עברו לשורות הציונים הכלליים. ב-1922 התארגן „המזרחי“ מחדש ובשורותיו עמדו כ-800 חבר. על צד האמת יאמר שציוני רובנה ידעו לתפוס עמדות בכל מוסד כללי והיו משפיעים על מהלך הנהגתם ופעולותיהם של המוסדות האלה, עד שהשפעתם היתה ניכרת בכל פינות החיים הציוניים של העיר.

לברכה מיוחדת תצוין פעולת התרבות העברית בעיר. הועד המקומי הועד הגלילי של „תרבות“ סיתחו פעולה, הוקמו גני-הילדים, בית-המחסה, בי"ס עממי, הגמנסיה „תרבות“ ועוד שמשכו את רוב ילדי העיר. אפילו לא ציונים העדיפו לשלוח את ילדיהם למוסדות-החינוך האלה, כיוון שהכל היו מרוצים מהחינוך הלאומי-עברי שקיבלו ילדיהם במוסדות „תרבות“ של הציונים, בראותם (* לתנועות הספורטיביות. יוקדש פרק מיוחד.

תועלת וברכה בו. ולא יפלא שמאמצייהם של האידישאים לפתח תיחת סניף חב' ציש"א להוראה באידיש לא הצליחו. בית-ספרם שנפתח בבנין הת"ת בנהלתו של ברוך הלפרין לא משך ילדים רבים ונסגר מהר. יהודי רובנה העדיפו לשלוח את ילדיהם למוסדות „תרבות“ או לבתי-הספר הממשלתיים — הפולנים.

במרוצת השנים נוסד על הווליה בית ספר עברי „תרבות“ ג', בעזרת תמיכה מאמריקה, שמנהלו היה א. ז. בוקסר. כשהתרופף מצבו החמרי של בי"ס חדש זה ועמדו לסגרו — התעורר העסקן משה קרשון ובמאמציו נשאר קיים המוסד, והיה אחד ל אחד מבתי-הספר הטובים בעיר.

מספר התלמידים בגימנסיה „תרבות“ גדל והלך משנה לשנה. כן התרחבה הספרייה העברית של „תרבות“ ברחוב אפטיקוסקה. גם חברת „טאו“ „צנטאס“, „היאס“ ו„אורט“ (שפיתחה פעולה רחבה בהנהלתו של מר לויטס), היו תחת השפעת הציונים. במגביות לטובת הקרנות הלאומיות, לאוניברסיטה ומפעלים אחרים הצטיינו יהודי רובנה והעיר התבלטה לא רק בוהליון כ"א בפור ליון כולה, כעיר ציונית ושל תרבות עברית.

(סוף יבוא) א. אבטיחי — הדרי

ה ו ר ו ד נ י צ ה

כילים קוראי ספרים ועתונים בעברית ורוסית. האדוקים לא היו מן הקנאים והתיחסו בסבלנות למשכילים ולחפשים.

היו בעיירה 5 בתי-כנסת ובתי-תפילה וגם קלויז חסידי אחד. הדור הצעיר ברובו לא היה חרד, אך גם לא היו פורצי גדר ומחללי שבת ומועד בפרהסיה אפילו בין אלה שנתפסו ל„ברנד“ וסוציאליזם. בין האחרונים היו גם מתפללים בבתי-הכנסת בימי שבת ומועד.

עד שנת תרס"ה לא היתה קיימת בהורודניצה כל אגודה או הסתדרות ציונית, בכל-זאת היה מספר יהודים, שאהדו את הרעיון של חיבת ציון ושילמו 3 רובל לשנה — דמי חבר לועד הארץ-דסאי, קנו מניות של ה„קולוניאלי-בנק“ ותרמו לישוב א"י בקערות של ערב יוהכ"פ. פעולות אלו נעשו ביזמתו ובהשגחתו של מר הירשנ-הורן — הרב-מטעם בקוריץ הסמוכה, ששימש גם רב מטעם בעירתנו, — ושהיה חובב-ציון נלהב ומורשה של הועד האידיסאי, הוא היה בא פעם או פעמיים בשנה לעיירה לרגל משרתו ובהזדמנות זו היה גובה את התרומות והתשלומים לטובת חיבת ציון.

מפעם לפעם היו מבקרים בעירתנו נואמים ומטיפים לציונות, שהיו נואמים באין מפריע בבית-הכנסת הגדול או באחד מבתי-המדרש, אך

זוהי עיירה השוכנת על חוף נהר „סלוץ“ במחוז זוויהיל (נובוגרד—והלינסק) במרחק של 35 ויורסטאות ממנה. מוקפה משלושת צדדיה יערות גדולים. תושביה לפני מלחמת-העולם היו ראשונה מנו בערך 600 משפחות, מהן כ-350 יהודיות תושבי העיירה היו מתפרנסים בעיקר מעבודתם כפועלים ופקידים בביהח"ר לכלי-חרסינה („פרפור“) של ה' זוסמן, שהיה קיים שם. מספר העובדים בביהח"ר היה 400—500. למעלה מהחצי מזה — יהודים. נמצא שם גם מספר חנוונים, בעלי-מלאכה וסוחרים — בעיקר סחרי יערות ועצים — יהודים שגם פרנסתם הם היתה תלויה בבית-החרושת ובעובדיו. עשרים לא נמצאו בעיירה חוץ מכמה משפחות בעלי-בתים אמידים.

בדומה לשאר עיירות והליון, היו גם יהודי הורודניצה ברובם חסידים שומרי דת ומסורת וגם לומדי תורה. אמנם, הטיפוס של חובש בית-המדרש כמעט שלא נמצא בעיירה, כיון שכמעט כל המבוגרים עבדו או שלחו במסחר ידם, בכל-זאת היה מספר הגון של חנוונים, בעלי-מלאכה, פועלים וכר' יושבים בימי שבת ומועד בשעות הצהרים בבתי-המדרש ולומדים פרשת השבוע עם פירוש רש"י, פרק משניות, מדרש ואפילו דף גמרא. היה בעיירה גם מספר ניכר של מש-

הצעירים — וגם מסר לידינו תפקידים אחראיים. תושבי הורודניצה, רובם אנשי-עבודה שב־קושי הרויחו את לחמם, היו בכלל ערים לכל דבר שבצדקה ועזרה לא רק לצרכי העיירה עצמה אלא גם לישיבות ולמוסדות ציבוריים אחרים ברוסיה הגדולה. גם שליחי הישיבות ומוסדות הישוב הישן בא"י היו באים אלינו ואר־ספים תרומות הגונות בין התושבים בעיירה חוץ מזה היו מבקרים בעיירה כעשרה „רבנים“ או שליחיהם במשך השנה ואוספים את דמי „המעמדות“ בין חסידיהם.

האגודה הציונית שלנו מנתה מספר הגון של עובדים ציונים מסורים בעלי הכרה ועמדה צור־נית. חלק גדול מהם עזבו את העיירה ועברו לערים ועיירות אחרות בוהלין, ביחוד אחרי שהורודניצה נשארה בגליל ווהלין של אוקראינה הסובייטית. עבודתם והשפעתם היתה ניכרת לא רק במקומות מושבותיהם החדשים כי אם גם בתנועה הציונית בפולין הקונגרסאית. מספר פעילים המשיכו לעבוד עבודה ציונית, וביחוד תרבותית עברית בעיירה, גם במחתרת שתחת שלטון הסובייטים ושנים מהם גם הוגלו לסיביר בשל פעולה ציונית ותרבותית.

ראויים להזכר כמה מיקירי העיירה:

בראשונה אזכיר את „המלמד“ ר' וולף־לייב דונדר, שהעמיד דור של משכילים עברים וציר־נים. אביו היה קצב בעיירה, יהודי פשוט ירא־שמים ובעל־צדקה. לבניו לא נתן חנוך מיוחד, וכשגדלו עזרו לו בבית־המטבחים ובאטליו, יוצא מן הכלל היה וולף־לייב הנזכר. מלבד שהיה בר־אוריון מהטיפוס הידוע, בקי בגפ"ת ובספרות התלמודית נתפס גם להשכלה ולמד באופן יסודי תנ"ך, עברית, הספרות החדשה וגם רוסית. איך ואיפה למד כל זה בעיירה קטנה בלי ספרי־לימוד מתאימים — לא ידוע. הוא היה גם כותב מזמן לזמן מאמרים ומכתבים שהעיירה ב„החלוץ“ ו„הצפירה“ וחותרם בשם „נר דוד“. כתב גם שירים וסיפורים יפים שנשארו בכתר בים ואבדו ודאי במשך הזמן. אותו חשבנו לאבי התנועה והפעולה הציונית בעיירתנו. בגלל מצבנו בתור מלמד בעיירה לא נחשב באופן רשמי לציוני, אך את תלמידיו היה מחנך ברוח ה־ציונות והלאומיות, וביחוד בהרצאותיו לתלמי־דים בשיעורי התנ"ך וההיסטוריה היהודית. מר־נסתו, כמובן, היתה בדוחק אך תמיד היה עליו ושמח בחלקו. לתלמידיו התיחס כחבר הגדול מהם, מוכן תמיד לעזור בעצתו והדרכתו. בגלל זה כיבדוהו תלמידיו ואהבוהו, והקשר אתו נמשך הרבה שנים גם אחרי עזבם את כמלי חדרו, ואפילו אחרי עזבם את העיירה. כמעט כל הפעילים בעבודה הציונית והציבורית בדורו היו

לידי פעולה ציונית מאורגנת לא הגיע הדבר. בזכרונ־ימי ילדותי שמור הרושם שהשאר־מטיף כזה שנשא נאום־הספד למותו של הגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל בבית־הכנסת הגדול שהיה מלא עד אפס מקום. כל הנוכחים ישבו אותה שעה על הרצפה חלוצי־נעלים לאות אבל למותו של אחד מגאוני האומה וראשי התנועה הציונית.

בפעם הראשונה נוסדה אגודה ציונית בשם „הרצל“, בכ' תמוז תרס"ה — ביום הזכרון ל־ספירת מנהיגנו הד"ר הרצל ז"ל ע"י ששה נערים צעירים בני 17—14. התלבטנו אז בשאלה של בחירת יו"ר לאגודה, שלפי הכרתנו היה צריך להיות גדול בשנים מהמיסדים וגם בעל השפעה בחוגי ציבור העובדים בעיירה. נתנו עינינו ב־צעיר בן 26—25, פועל שנתפס ל„בונד“ והסכים לעבור לציונות, ובו בחרנו כיו"ר האגודה. מספר החברים הלך וגדל, ובזמן קצר הגיע לסאה ויותר, ביניהם הרבה פועלים שעזבו את שורות ה־„בונד“. כן הלך וגדל מספר אוהדי הציונות מבין אנשי הדור הישן, שרשמית לא העיזו להירשם כחברים באגודה, שנחשבה בימי הצאר כבלתי־ליגלית.

פעולות ה„בונד“ במקומנו הקדימו במקצת את העבודה הציונית המאורגנת. הסתדרות זו הש־קיעה הרבה כוחות בארגון תנועה סוציאליסטית בין פועלי בית־החרושת, וכמעט בכל שבוע היה מבקר את עיירתו שליח המוסדות המרכזיים שלה ומארגן אסיפות בווערות שמסביב לעיירה. לאסיפות אלו היו נוהרים הפועלים והצעירים שבעיירה, ביניהם גם חברי אגודתנו הציונית. היינו מנסים להתווכח עם אנשי ה„בונד“ ב־אסיפותיהם, אך לעתים מאוד רחוקות היו נות־נים לאחד מחברנו רשות להתווכח באסיפור־תיהם, וע"פ רוב היו מגרשים אותנו בכוח או לא נותנים לנו מתחילה לגשת למקום האסיפה. מלחמה קשה היתה לנו עם ה„בונד“, עד של־בסוף ניצחנוהו וכעבור 3—2 שנים לא נשארו אלא קנאים בודדים; אכן בתור אירגון לא היו והציונים שלטו בציבוריות היהודית בעיירה — קיימים עוד עד פרץ המהפכה ברוסיה ב־1917, הם יסדו ספריה ציבורית, „חדר מתוקן“ שבו לימדו עברית, חשבון ורוסית, יסדו ושכללו מוסדות של צדקה ועזרה כמו: לינת־הצדק ועזרה לחולים, מוסד לתמיכה בצרכי מזון והסקה, הכניסו תיקונים באוסף „מעות חטין“ וחלוקת מצ־רכים לחג־הפסח. כל פעולות העזרה נעשו בצורה נאה בלי להעליב את הנהנים. לשבחם של העס־קנים וגבאי הצדקה בעיירה מהדור הישן כדאי להדגיש, שבחפץ לב היו משתפים פעולה עם הצעירים, ורב העיירה שהיה הרוח־החיה בכל הפעולה הציבורית התיעץ עמנו — עם הציונים

דוב את הורודניצה, זקן ונדכא, ועבר לגור בזיטומיר, ושם מת אחרי שנים אחדות ערירי וגלמוד, רחוק מבניו, מנכדיו ומאנשי עדתו ש' למענם פעל ועבד הרבה.

הטיפוס השלישי שעלי להזכירו הוא ר' אפרים קופרשטיין, מנהל בית-החרושת לחרסינה. יהודי חכם, מולג בתורה, אדוק מתנגד לחסידות, ובכל זאת מכבד רביים בעלי-תורה, משכיל יודע שפות: רוסית, צרפתית, גרמנית וכו'. הוא היה חתנו של הגאון ר' שלמה בולכובר ז"ל — רב בעיר זסלב, מחבר ספרי שר"ת „שם אריה“, „ערוגת הבשם“ וכו', בעל בית-החרושת הנ"ל ה' זוסמן היה גר בלמברג שבגליציה ומבקר בבה"ח שלו רק מזמן לזמן, ואת העסק הגדול ניהל ר' אפרים, שלדבריו היו נשמעים ומצייתים לא רק העובדים היהודים והאוקראינים, כי אם כל איש שנפגש אתו הן בעניני עסק והן בענינים אחרים. אנשים בעיירה, וכן מהסביבה הקרובה והרחוקה היו מפקידים את כספי חסכונו תיהם בידי הנהלת ביהח"ר, או יותר נכון, בידי הר' אפרים, שלא חתם שטרות והיה מאשר בקבלה רגילה את הסכומים שקיבל. היה נוהג לאחר בתפילה בבוקר, ועד שלא גמר את תפילתו, לא היה מקבל שום איש ואפילו מהחשובים ביותר. היו מקרים שמושל המחוז, או האינספקטור הממשלתי לבתי-החרושת ב' ווהלין, — פקידים גבוהים בשלטון הצארי ה' רוסי, — באו לבקור בבית-החרושת והיו מחכים במשרד עד שיגמור ר' אפרים להתפלל. איש לא התרעם עליו על התנהגותו זו והכל היו מכבדים ומעריצים אותו מאד. בשבתות ובחגים היה בא לבית-המדרש להתפלל ומתווכח עם הלומדים על פסוק של „אבן-עזרא“ בפרשת השבוע או על סוגיה קשה בתלמוד, ורק ב' אחר הצהריים היה גומר את תפילתו. כל הרביים, השד"רים ובכלל אנשי-שם שבאו לעיירה, היו משכימים לפתחו של ר' אפרים, שגר יחידי בדירה צנועה בשטח בית-החרושת (אשתו מתה עליו בצעיר רותו והוא נשאר אלמן כל ימי חייו. בניו גדלו, התחתנו וגרו בערים שונות ברוסיה). מקבל היה אותם בסבר פנים יפות, מעניק להם את נדבתו ונדבת הנהלת בית-החרושת בעין יפה, ונוסף לזה גם מתנות יפות של כלי-חרסינה. ידו היתה פתוחה גם לצרכי ציבור וצדקה בעיירה ונמנה עם התורמים לישוב א"י והועד האודסאי, אם כי לא היה ציוני וחובב-ציון לשמו.

במשך 20 שנות שלטון הסובייטים, עד ה' מלחמה האחרונה, גדל הישוב היהודי בהורודניצה הודות לזה שהעיירה נמצאה על הגבול ושם רוכזו הרבה מוסדות ומשרדי-שלטון. כן שכללה הממשלה את בית החרושת שהולאם

כדאי להזכיר גם את הגבאי הראשי של בית-תלמידיו וחניכיו. הוא מת בזמן מלחמת-העולם הראשונה ממחלת-הטיפוס בהשתוללה בעיירה. הכנסת הגדול בעיררתנו — ר' ישעיהו דוב ז"ל. היה זה טיפוס של עסקן ציבורי מהדור הישן, בעל בעמו ותקיף בדעתו. ביתו היה פתוח לרוחה לכל נצרך על אף היותו לא עשיר. אליו היו פונים אנשי העיירה ומבקשים עצה והדרכה, וגם מ' פשר היה בין רבים. רב העיירה היה מתייעץ אתו בכל מיני ענינים וגם בהוצאת פסקי-דין בעניני ממונות ומסחר. הוא היה בעל השפעה לא רק בקרב העדה היהודית, כי אם גם בחוגי השלטון הרוסי בעיירה ובמחוז, והרבה פעל לבטל, או להמתיק גזירות על יחידים והציבור בימי שלטון הצאר הרוסי וגם בימי השלטונות האר' קראיניים שלאחריו.

רצה היהודי הזה לבנות בית-כנסת גדול ויפה במקום בית-הכנסת הישן של עץ, שהיה קיים בעיירה, הרבה משנות חייו הקדיש למטרה זו והקים בית-כנסת גדול ויפה, שעלה בכמה ר' בבותרובל, המתאים לא רק לקהילת הורודניצה כי אם גם לקהילה גדולה בעיר מרכזית. איש לא ידע מאין השיג סכומים כה גדולים לבנין בית-הכנסת ותמיד היה דואג ליפות ולשכלל מקדש-מעט זה. הנוצרים הפרבוסלבים במקום התקנאו ביהודים ולא נחה דעתם עד שהש' פיעו על בעל-האחווה העשיר שהסכים לבנות כנסיה יפה על חשבוננו. הקבלן לצבעות וקישוט בנין בית-היראה היה יהודי, נטפל אליו ר' ישעיהו דוב ז"ל ולא הרפה ממנו עד שהביא כמה ציירים יהודים מומחים והם קישטו וציירו יפה גם את בית-הכנסת הגדול היהודי שבעיירה.

כשעברה הורודניצה לאוקראינה הסובייטית והייבסקים התחילו לשלוט בעניני היהודים, היתה אחת מהפעולות הראשונות שלהם להחרים את בתי-התפילה בעיירה. עלה בידם להחרים את כל בתי-התפילה מלבד את בית-הכנסת ה' גדול, כיוון שר' ישעיהו דוב ז"ל התנגד לזה בכל תוקף. לפעמים ביטל את הגזירה אצל הר' שלטונות המקומיים, ואם לא עלה בידו לקבל את עזרתם במקום, לא שקט הזקן בן-השבעים ולא נח, ועל אף שיבושי הדרכים אותו זמן, נסע כמה פעמים לחרקוב והגיש את עצומותיו נגד הייבסקציה לפני השלטון הגבוה בארץ — ה"ציק" — וביטל כמה פעמים את גזירת ההח' רמה של בית-הכנסת הגדול — ילד שעשועיו, כעבור איזה זמן הלשינו על חתנו שהוא ציוני ומתנגד לשלטון הסובייטי והגלו אותו, יחד עם בתו ושני נכדיו הקטנים לסביר. סוף-סוף עלה בידי הייבסקציה להחרים גם את בית-הכנסת הגדול היחידי שנשאר בעיירה ולהפכו למחסן של תבואה. מתוך צער וכאב עזב ר' ישעיהו

עם פלישת קלגסי היטלר לאוקרינה הסובייטית עלה הכורת גם על הישוב היהודי בהורר דניצה שנחרב כולו. ולפי הידיעות שהגיעו ארצה לא נשארו שם בחיים לאחר עזיבת הגרמנים אלא 3 יהודים בלבד.

אלף-בית

ב א ז א ר

נותני צדקה, ובכלל ערים לכל מפעל צדקה וחסד. כן ידעו לדאוג לחינוך בניהם בחדרים אצל מלמדים טובים ואצל מורים, שהיו מזמינים אותם ע"פ רוב מן החוץ, כיאה לאנשי תורה וחכמה. בעיירה נתקיים גם מוסד תלמוד תורה כל השנים. משגדל הדור הצעיר — יצאו כמה ממנו לכרכים — חרקוב וקייב — לשאוב מדע והשכלה ועם תום לימודיהם חזרו לעיירה והשפיעו עליה מרוחם ופעלו בה.

לפי מפקד 1897 מנתה העיירה 833 יהודים, ואילו בשנת 1920 עלה מספר התושבים היהודים בעיירה ל-2000 נפש. בערך.

בסוף בסוף המאה הקודמת כיהן כרב בעיירה ר' משה'לה, ומשנפטר בשנת תר"ן (1980) פנו כמה רבנים מן החוץ וביקשו את כסא הרבנות. אולם בני באזאר נתנו את עינם באברך בן-המקום שעסק בתורה כל הימים והיה למדן גדול, הוא נחום-דוב שינדרמן. ואף שהיה רק בן 36 — הושיבוהו על כסא הרבנות בעיירה. ואכן הצליחה העיירה בבחירתה: הרב היה לא רק גדול בתורה, אלא גם איש פיקח ומעורב עם הבריות ורכש את אהדת הקהל כולו. בהיותו אדוק קיצוני — לא הראה קנאות יתרה וידע לקרב כל אדם, משכילי העיירה היו באים אליו להשתעשע עמו בתורה וחכמה. אהרן קיפניס, מציוני המקום הציע לרב (לערך ב-1908) לרכוש שקל והרב נענה לתמהונו של המציע ואחרים.

עשרים שנה ניהל ר' נחום-דוב את עדתו ונפטר בגיל 56 (י"ג תשרי תרע"ב), אז התכנסו בני הדעה וגמרו להשיב על כסא הרבנות את בן הרב הצעיר — שמריהו* שהיה רק בן 18 והוא עדיין ממשיך בלימודים; ישב בבוברויסק כשנה וחצי בקיבוץ של ר' שמואל-נח שניאורסון וחזר מוסמך לרבנות לפני פסח תרע"ג. רק אז נכנס לכהונתו משכילי העיירה, שהיו ציונים פיתחו פעולת תרבות ויסדו בשנת 1908 אגודה של דוברי עברית ומשכו לתוכה מבוגרים ונוער ואף בני 12—14. הם עמדו לפתוח בית-ספר עברי, אלא שמכמה סיבות לא נפתח. הרב שמריהו שינדרמן שגסה לציונים ותמך בהם מן הצד החל לדאוג לתרבות קונים בחדרים הישנים להרמת קרן החינוך, והנה פרצה המלחמה ב-1914 ואתה צפו ועלו דאגות אחרות.

* הוא כותב הטורים האלה.

על ידה, וניצלה את יערות הסביבה לחמרי בנין והסקה בשביל מרכזי החרושת באוקראינה. עבודות אלה שימשו מקור-פרנסה להרבה מאות משפחות יהודיות נוספות שהתישבו בהורר דניצה ומספר היהודים גדל פי 4—3 בהשוואה למספרם בשנת 1914.

באזאר, עיירה קטנה השוכנת בסביבת יערות עבותים במרחק 50 פרסאות מהעיר ההיסטורית הרוסית קורוסטין. ראשיתה כפר של כמה עשרות משפחות אכרים רוסיים, שביניהם החלו להתישב יהודים. משגדל הישוב בכפר נעשה לעיירה. בימים הרחוקים ההם כשהישוב היהודי מנה רק משפחות מספר ולא היה להם מנין לפילה — היו יוצאים לחגים לעיירה חאבנה הסמוכה, אך עם גידול מספרם הוקם בית-מדרש והוזמנו רב ושוחט; ומאותו זמן החלה להתפתח קהילה בעיירה.

בין הראשונים לקהילת באזאר היה בריל גלפנד, אב למנין בנים. הידוע בשם בריל באזאר. בניו וחתניו נשארו לגור בעיירה והקימו דור. גם חתנו של בריל — חיים מיימן היה אב למשפחה ענפה, שרובם היו סוחרים עשירים ובעלי בתי-חרושת ליין שרף ולשיכר, ויהודים רבים עסוקים אצלו. אחד המיימנים — מרדכי, חשוך בנים, היה איש יודע ספר והציטיון כנדבן. בביתו נערך בכל שבת קידוש ליל עניים, והזקנים העניים היו הולכים כל ערב שבת למרחץ על חשבוננו; בכלל, יצא לו שם כאחד הנדבנים ועושי-חסד ביד רחבה.

השני — יעקב, סוחר יערות מכובד, שאם כי היה שומר תורה ומצוות — שאף להכניס מיפיתו של יפת באהלי שם והביא בשביל בנו ובתו מורה משכיל מפורסם — את סלוצקי, אף שבאותו זמן התגורר בבאזאר ר' אייזיק קירז'נר המלמד הידוע בכל הסביבה, שהיה למדן גדול ועם זאת בקי בשפה העברית, מדקדק גדול ובעל תנ"ך. מאז החלה ההשכלה לסלול לה נתיב בעיירה.

סחר היערות וכל העבודות הקשורות בו, פרנס הרבה פקידים, פועלים, עגלונים ואחרים. סוחרים היו באים לעיירה והיו כאלה שהתישבו בה. מלבד ענף היערות היה מפותח במקום ענף הבורסקאות. במפעלים של ברוך קרנובסקי, אשר קצב ואחרים עבדו הרבה יהודים. נוסף לכך עסקו יהודי באזאר בחנונות ובמלאכה; חייטים, סנדלרים, בנאים ועוד. כולם חיו חיים כשרים ופשוטים בכבוד.

קו אפייני ציין את יהודי באזאר: נדיבות לב, מלבד תלמידי-חכמים מעטים, היו רובם ככולם יראי-שמים, חסידים, מכניסי-אורחים,

עד שהגיעו הימים המרים והוא נסגר. ב־1918 נבחרה בעיירה קהילה דימוקרטית, בה נכנסו נציגי כל המעמדות והזרמים ובראשה עמד הרב שמריהו שינדרמן. הקהילה נטלה על עצמה את כל עניני הקהל: בתי־הכנסיות, בית־המרחץ, בית־הקברות, „לחם לאביונים" וכל עזרה אחרת והענינים התנהלו בסדר מבחינה צבורית. אולם לא ארכו הימים וגל הפרעות שהקיף את יהודי אוקראינה בשנות 1919—1920 הפסיק את מהלך החיים הרגילים. (סוף יבוא)

הרב שמריהו שינדרמן

ד מ י ד ו ב ק ה

דה של הצה"ר בעיירה. הנוער היה מאורגן ב"ה" חלוץ הצעיר" וחלק ב"השומר הצעיר". על כסא הרבנות בעיירה ישבו רבנים לבית הלפרסון. אחרי פטירת הרב הזקן כיהן במקומו בנו ר' לייבוש, ואחריו — נכדו ר' דוד (משנת 1922).

מצבם הכלכלי של יהודי דמידובקה היה בינוני, מבחינה יחסית. רוב אנשיה עסקו במסחר, ב"יחוד בסחר תבואה, שהחבל היה עשיר בה, וב"חנונות. היו גם בעלי־מלאכה שונים ובעלי מק"צועות חפשיים. לא הצטיינה העיירה בתקופה ה"אחרונה בעשירים וקבצנים, — רובה בני מעמד־ביניי, נושאים בעול החיים כדרך יהודי העיירות יפה היתה העיירה בבנינה, נקיה, מוקפת ש"דות ויערות, ונהר חצה אותה לארכה; כל זה הוסיף לה חן וטעם טבעי. וכטבע העיירה כך חיי יהודיה. חיי המשפחה והמסורת טבעו את חותמם עליה בכל הדורות, והכל זרם לו למישרים — עד שעלה הכורת עליה.

מפי עדי־ראיה שניצלו באופנים הדומים ל"יתר ניצולי הסביבה מידי הטמאים, נודעו כל פרטי ההשמדה, שלא פסחה על יהודי דמידובקה. היה זה בשנת 1942, כשמכל המקומות בסביב בה התחילו הנאצים, לרכז את היהודים בגיטאות. אז כלאו גם את יהודי העיירה הזאת על משפ"חותיהם בגיטו שהוקם ברחוב הראשי וכלל גם את בית־הכנסת הגדול, והחזיקו אותם שם חצי־שנה בתנאים נוראים. רב היה סבלם של הכלואים שחיו בפחד, מדוכאים ומיואשים. רק כמה יחיי"דים מבין הנוער הצליחו להימלט בחרוף־נפש, ושנים מהם כבר הגיעו אחרי טלטולים ותלאות ארצה. כשלושים איש מבני דמידובקה נשארו ב"חיים, אחדים ברוסיה, ורובם מתגוללים במחנות־העקורים כשעיניהם נשואות לא"י. 3 מהם נמצ"אים במחנה־המעפילים בקפריסין.

יום־ההשמדה חל בעיירה ב־21 באוקטובר 1942. אותו יום אספו הנאצים את כל בני העיירה וגם כמה משפחות שהסתתרו ביערות ובבתי אכרים

אחרי המהפכה הרוסית ב־1917 ניכרת בבאזאר התעוררו צבורית וציונית. הצעירים ארגנו אגודה ציונית שכללה גם מבוגרים ומנתה כמאה חבר. גברה התנועה העברית, נוסד בית־כפר עברי ב"כוחותיהם של העסקנים מאיר וויינרמן, מרדכי גלפנד, בנימין וזהבה קרנובסקי ואחרים. המורים בביה"ס היו יצחק שינדרמן (אחי הרב, כעת שו"מרוני בת"א), בתיה ספקטור, ישראל וולובוי ואהרון טוזמן (מחניכי הקורסים למורים של „תרבות" בחרקוב) שהשקיעו עמל רב וביססו את בית־הספר. ציוני המקום עם שלום בן־ציון בוזמן בראש דאגו לבית־הספר במשך יותר משנתים

בדרך בין דובנא־ברסטצ'קו שכנה העיירה דמי"דובקה היהודית (במרוזק 30 ק"מ מדובנא), הכ"ביש הראשי שקשר את העיירה עם הערים הגדו"לות הסמוכות — דובנא, לוצק ורובנה הטיל בה תסיסה מסחרית־חברתית וחי"חברה.

לפי מקורות מנתה קהיל"ת דמידובקה בשנת 1847—377 נפש, ובמיפקד הרוסים משנת 1897 הגיע מספר תושביה ל־679, כולם יהודים; בימי שלטון הפולנים (1920—1939) עלה מספר היהודים בעיירה על 1000 נפש (כשלוש מאות משפ"חות, בערך).

קטנה היתה העיירה וטובים היו אנשיה — תושביה; בולטים היו כמה עשרות וזעירים, ב"ניה הפעילים, המוכשרים והמחוננים. הם לא היו גומרי בתי־מדרש מפורסמים, גנ" לא בני"עשירים מופלגים היו, בכל־זאת הצטיין כל אחד מהם בפינתו הוא וידע להשרות מרוחו על ה"ציבור, וכולם יחד היו נושאי התרבות והצבוריות במקום. ביחוד רב היה חלקם בהשכלו עברית־לאומית וחזקה היתה בהם ההכרה הציונית.

השפעת הציונות על בני דמידובקה התבטאה בעבודת יום־יום למען הקרנות הלאומיות, החי"נוך הציוני וההכשרה לעליה לארץ ישראל. כדאי לציין כי רוב הנוער הדמידובקאי הנמצא בארץ הוא מיוצאי הכשרת קלוסוב ופ"וגותיה, ובזמן יותר מאוחר מקיבוצים עירוניים.

בשנת 1920 נסע מרדכי ליטר והביא מרובנה את זינגר, שהיה המורה הראשון לעברית בעי"רה. משה ליטר, חניך ישיבת זביהיל ובעל השכלה כללית, יליד העיירה, התנסה להוראה בקבוצות. שמואל פלדמן, אף הוא עסק במשך זמן כמורה עברי במקום. שניהם היו מטובי העסקנים הציונים, ואתם מרדכי טורצ'יניוק; משה פירר, צבי קצבמן, אליזו קולטון ואחרים ניהלו את העבודה הציונית. של"זה ברחוב „ההתאחדות" בעיקר, אולם במשך הזמן נבדלו אחדים (טורצ'יניוק וקצבמן ואחרים) והקימו אג"ר

קבר־האחים של כל קהילת דמידובקה, על זק־
ניה, נשיה וטפיה — הס־הם הורינו, אחינו ואח־
יותינו עם משפחותיהם. דמידובקה התרוקנה ו־
עומדת בחורבנה עזובה ואבלה.
שרה שקולניק — ליטר

בסביבה, הוציאו אותם במרוכז מחוץ לעיירה, ו־
בשבילי היער, ששימשו מקום־טיולים לבני־ה־
נוער בדורות שונים — השמידום ביד גסה, ב־
ניצוחם של אכרי הסביבה.
ביער הסמוך לעיירה, כקילומטר ממנה, נמצא

א ו ל י ק

(אוליקה)

(המשך)

היו שופכים חביות מים לזכר מעבר הים סוף
והרבי בראש החסידים חוצים את הים בשירה
„המעביר בניו בין גזרי ים סוף“. והשירה בוקעת
שמים ומושכת אחריה את כל בני העיירה. גם אחר־
רון של פסח היה יום שירה וריקודים, ולפני שק־
עת החמה היה עולה אחד החסידים (רבי שמעון
משה ציפהוס — גרינשפין) על האלמינר ומנצח
על שירת חד־גדיא, שהושרה בשפות לעזויות —
והעיירה צהלה ושמחה.

הצדיק האחרון, ר' שלמה'לי, נסתלק בדמי ימיו
והשאיר ילדים רבים. אשתו, הרבנית פרידה'לי, ב־
עלת ידיעות בתלמוד, פקחית ותקיפה — לקחה את
רסן השושלת. לידה ומשלה בכיפה עד שגדלו בניה.
אז עלה על כסא הרבנות בנה ר' יוחנצ'י, איש ת־
מים וחלש, שסמך על אשתו... בהחזקת השלטון
בחצר. אולם הרבנית לא הצטיינה במידות נעלות
ורק תקיפותה עמדה לה במעשיה. היא גם ניהלה
את בניה בדרכיה וזמן רב שמו מכשולים בדרך
המפעל הציוני ופעולת התרבות בעיירה.

הידיעה על הכרות המלחמה העולמית הראשונה
נפלה כרעם בעיירה. מיד גויסו כמה גילים והא־
מהות לוו את בניהן והנשים את בעליהן לחזית
ביללות ויבכות. נמצאו יהודים שהתגייסו למפעל
המאמץ המלחמתי ולפני שנתגייסו ונשלחו לער־
בות סיביר ולמקומות רחוקים אחרים °) לא ארכו
הימים והחזית התקרבה לאוליק, והחלה בהלה של
מנוסה, של הסתרת רכוש, (חפצים, סחורות ועוד).
ביום בהיר אחד הגיעו לעיירה עגלות טעונות
חפצים וילדים מלווים מבוגרים. אלה היו יהודים
פליטים שעקרו ממקומותיהם — ברודי, ברס־
טצ'קו, רדזיביל, רוזישץ, לוצק, טולצ'ין, דרוזנה
ועוד — בעטיה של נסיגת הרוסים בחזית האוסט־
טרית ויצאו עם מקל־הנדודים בידם. לאן ילכו לא
ידעו, רצורק לברוח מאש־התותחים של הצדדים
הלוחמים. בני אוליק פגשו אותם בחמימות, סיד־
רום בדירות, האכילום ודאגו להם ככל האפשר.
המבוכה בעיירה גדלה ממראה הנסיגה המבוה־
לת של הצבא, שעבר במחנות דרך העיירה וגם
לא טמן ידו בצלחת ושדד רכוש של יהודים. המש־
טרה האזרחית עם האוריאדניק עזבו כבר את הע־
יירה וברחו על נפשם. ביחוד הורע המצב עם
נסיגת הקוזאקים. פרצופם ותלבתם הטילו אימה

בעל אדמתה של אוליק — הרוזן רדזיביל — הטח
חסד ליהודי העיירה והקל בתשלומי מסיהם. אר־
מונו המוקף גן גדול עמד בתוך העיירה.

לצדיקים שקבעו משכנם באוליק בימים רחוק־
קים והמשיכו את שושלתם בעיירה — יצ־
או מוניטין בעולם היהודי ואגדות היו מתהלכות
על מעשי־הפלאות שלהם; גירוש גלגולים, ריפוי
חולים ועוד ועוד. מאוקראינה ומגלילות רחוקים
ואף מחר'ל זרמו אלפי חסידים וסתם יהודים
כדי לקבל ברכה וסגולה מה „צדיקים“. חצר
ה„רביים“ היתה מרכז העיירה וגן בתוכה שהקיף
את הבנינים. החצר על בניניה היתה דומה בסג־
נון ובתנועה לחצר בעל־אחוזה בדור הישן. מחד־
רי־המגורים הובילו מסדרונות רחבים אל בית־
המדרש הגדול של הרביים, ועל ידו נמצא חדר־
ההתבודדות של ה„צדיק“. הגבאי — שומר הדלת
— היה מכניס את החסידים עם „פתקאותיהם“
ל„צדיק“. זה יוצא וזה נכנס. היה שמספר הבאים
ל„צדיק“ היה כה גדול עד שחיכו כמה שבו־
עות ואף חדשים בתור להתקבל על ידו. החצר
התנהלה כממלכה בסידוריה, ובכלל נהגו ה„צדי־
קים“ בחייהם הפרטיים מעשה־שררה. החזיקו סו־
סים ויצאו לטייל במרכבות מצוחצחות. היו אומרים
שבמרתפים של הבנינים נמצאים מחסנים משומ־
רים מ„מאות שנים“, שעברו בירושה מדור לדור.

בימי חג היו מציפים את העיירה אלפי חסידים
וכל בית נהפך לאכסניה. יהודים רבים התפרנסו
מאיכסון החסידים. לא תהיה הפרזה אם יאמר,
שבגלל החצר גדלה העיירה ונבנתה לתלפיות.
אולם חויה מיוחדת היה „ליל הסדר“ במקום. הה־
כנות לפסח בחצר היו רבות, ביהמדר'ר של ה„צ־
דיק“ היה מלא קהל, קירותיו היו מקושטים ומפור־
ארים בזהב וכסף, ואבני־חן יקרות במנורות סינ־
ורו את עיני הבאים ושפכו את אורם למרחוק.
שולחנות ערוכים ומלבינים ל„סדר“ הועמדו בבית־
המדרש ובראש־ה„הסיבה“ של הצדיק שישב בל־
בוש אטלס ו„שטריימל“ בראשו. מימינו ומשמאלו
ישבו בניו וחתניו, ופניו — מראה כהן ממש. אגב
אמירת ההגדה זרמו מפי ה„צדיק“ דברי־תורה,
„רוזין דרוזין“, והחסידים — מי שישב מי שעמד —
שתו בצמא את דבריו. מעבר מזה באותו ביהמדר'ד
ליד שולחנות נפרדים, הסבו הרבנית — המלכה
— כשנזר משובץ אבני־חן לראשה ועל ידה בנו־
וכלותיה. כתום הסדר בשעה מאוחרת בלילה

°) בין אלה היה גם ר' מרדכי גלוקמן, אבין של
כתב הסדרם האלה.

שנמצאה בארמון רדזיביל והצבא נאלץ לעזוב בחפז את העיירה, בלי שהספיק לגבות את הקונטרס ריבוציה שהוטלה עליה, ולמחרתו נראו האוסטרים בעיירה. מיד הועברה גם מפקדת הצבא האוסטרי לאוליק. הצבא הכובש שעבר את העיירה לא נגע במישהו, קנה בכסף והתייחס באדיבות. היהודים יצאו ממחבואיהם ונשמו לרווחה. מטעם הצבא נתמנתה משטרה: 4 מפקחים ו-20 שוטרים יהודים (המפקחים היו: גליקמן, ולדמן, קולטון ושורצבלט). אך כעבור 7 ימים נערך קרב בין הרוסים והאוסטרים ליד העיירה, והכדורים נפלו לתוכה (היה זה ביום-כיפור והתפילה נערכה במרתפו של עוזר אירגה).

הצבא האוסטרי-גרמני נסוג לקו שלו במרחק 1½ ק"מ מהעיירה והתחיל להעלות אש בבתיה, אך הצליחו להפסיק את הדליקות, וכך ניצל חלק מהעיירה.

(סוף יבוא)

שמחה גליקמן

ופחד על היהודים. ואכן, הם הרבו לשדוד בשעת נסיגתם דרך העיירה. הצעירים והצעירות התחבאו או מי בבית-הקברות, מי בשדה, ומי אצל גויים שכנים. והגנרל-ראש הקוזאקים-הטיל "קונטרס בוציות" על העיירה (כלומר על היהודים), באיום שיגרש את כל היהודים מהמקום, ובאין ברירה ניגשו היהודים לאפות לחם ולהכין סיגריות בשביל הצבא ולאסוף כספים למילוי שאר הדרישות. חיי העיירה נדמו ותושביה ציפו לכניסת חיל ה-אוייב — הגרמנים והאוסטרים.

משהתקרבו פעולות הלוחמים לעיירה פגעו בה יריות התותחים, התושבים הסתתרו במרתפים ובכל זאת נפלו מצד היהודים כמה חללים. קרבן ראשון היתה אשת לייבקה קולטון, זקן-העדה (הסטארוסטא) המקומי. רבים חפשו מקלט בבית הרבי, בתקוה שבית זה לא יפגע. תחילה לא נתנה הרבנית — אשת רבי נחומצ'י — להיכנס, אך בהתערבות הגבאים נאותה לכך.

למזלם של יהודי אוליק נפל פגז בחדר המפקדה

ט ו צ י ן

— סוף —

מתוך האמור על טוצ'ין (°) יש לראות שעריירה חסידית זו נעשתה גם לעיירה ציונית, והעבודה הצבורית-לאומית בה הלכה והתפתחה. כמה מפעלי צבור ומוסדות חנוך התקיימו בה: "תלמוד תורה" ללמד ילדי ישראל עברי, חומש ועוד; בית קור-חולים שהרבה לפעול בהושטת עזרה לחולים עניים; מפעלים כגון: מעות עצים להספקת עצי-הסקה לנצרכים; מעות-חיטים לשם הספקת מצות לנזקקים, יורדים ואחרים; "חברא-קדישא", ע"פ הנהוג בכל קהלות ישראל, חברת לומדי-משניות ועוד. לא חסרו בעיירה נדיבי-לב שתרמו לעזרת אחים ותמיד נמצאו גבאים ונשים צדקניות ש-עסקו לשם מצוה ודאגו להחזקת המוסדות.

בין יקירי העיירה שעסקו בצרכי-צבור באמונה והנדבנים מבעלי הבתים המקומיים ראויים להזכר:

ר' יצחק-מאיר שפירא, נצר למשפחת שפירא המפורסמת מסלבוטה, למדן גדול וחסיד אמתי בעל ביה"ר לאריגים, שנמנה על נכבדי העיירה. הוא לקח חלק פעיל בכל מוסדות-החסד וידו הייתה פתוחה לכל נצרך וקשה-יום. הוא גם קבע עתים לפרק משניות מדי יום ביומו בקלויז. במעשי הצדקה והחסד סייעה לו אשתו, ובניהם יצאו בעקבותיהם והמשיכו מסורת אבות בהתמסרם לציונות:

ר' ברוך בן חיים שפירא, עסקן וחובב ציון להב, שעבר מזוויהיל ועסק בסחר יערות בסבי-

בת טוצ'ין. בגלל מעשיו הטובים נתפרסם בעיירה ובסביבה. בעלותו ארצה שימש ביתו בתל-אביב כבית מועד לאנשי טוצ'ין בא"י;

ר' זלמן שץ, איש יודע-ספר ששמו יצא לברכה ברבים כעסקן ונדבן. בנו אליעזר היה מראשי הציונים ופעילי המגביות לקרנות. גם דוד, הבן השני, היה ציוני מסור כל ימיו, האב והבנים התקשרו לארץ ישראל ברכישת נחלה ובתכנית להשתקע בארץ.

שלושה אחים ברמן מעשירי העיירה, שלבם היה פתוח לכול ורבים מעשיהם למען קהילתם, ביניהם סידור מי המעין לעיירה, שלא נשכחו מבני העיירה;

ר' יואל טטוליאן, איש ישר ועניו היה, שמח בחלקו תמיד, נוח לבריות ואהוב עליהם, ירא-שמים המשכים לתפילת שחרית. הוא זכה לעלות לארץ ישראל לעת זקנתו ואנשי טוצ'ין בארץ נוהגים לבקר אצלו בתל אביב ולשמוע מסיפוריו ומזכרונותיו.

ר' יעקב הוכמן שהיה מחונן בזכרון גפלא, (זכר את כל המצבות שבבית-העלמין והיה מזכיר לכל אחד את יום-הזכרון לפטירת קרוביו) שליח-צבור וקורא בתורה במשך שנים;

חנה אשת ר' יוסף השוחט וגיטל אשת ר' עקיבא, מהנשים הצדקניות שבדורן, שהצטיינו בעסקנות שבאמונה וללא לאות למען חולים עניים, יולדות נצרכות, יורדים ונדכאים, הכי נסת-כלה ועוד. מי לא ידע את חנה וגיטל ומי לא נענה להן בעיירה?

שלושה חזנים היו בטוצ'ין: ר' משה-חיים — בביה"מ הטריסקאי; ר' מנדיל חזן — בביה"מ הגדול (שהתפרנס בעיקר מתעשית שקיקי-גייר) ור' אריה החזן — בביה"כ"ג שברחוב הרחב (היה מלמד-דרדקי). לימים נוראים היה מאסף כל אחד מהם משוררים למקהלה.

שטפו להם לאטם חיי העיירה תחת שלטון הפולנים, והלך ונטווה חוט של אבות ובנים. ואלה מן הנוער שעמדו בשורת „החלוץ“ ועלו ארצה — מתחו גשר בין הארץ והעיירה, הכל התלהבו לשמע הידיעות מא"י. התנועה למען ארץ-ישראל הלכה וגברה בעיירה, מספר יהודים ניכר עלה ורבים התכוננו לעלות.

דב נגר

אחריתה של טוצ'ין

והנה הגיע גם תורם של יהודי טוצ'ין: בין כסה לעשור תש"ג גידרו הכובשים חלק מהעיירה בתייל (מרחוב וסקודבסקה דרך השוק עד מע" בר לבית-המרחץ), ופקודה ניתנה שעל היהודים לעבור לשטח זה. קמה בהלה ובערב יום הכיפורים הוכרחו כל יהודי העיירה לעבור ל„גיטו“ המגודר, בלקחם שמה רק חלק-מה מרכושם. מ" חוסר דירות הצטופפו 100 ויותר איש בדירה קטנה. התנאים בגיטו היו איומים ואמ"כ מרה היתה הרגשתם — בכל-זאת לא שיערו כי יומם האחרון בא. משהגיעה שמועה שחופרים בורות בקרבת העיירה — לא נשאר מקום לספקות... נמלכו היהודים וגמרו אומר להעלות אש בבני-נים, כי מוטב להם להישרף חיים מאשר ליפול בידי הרוצחים, וכי לא ישאר דבר לסמאים ולש-כנים.

במוצאי יום כיפור באו זקיפים אוקראינים מזויינים להוציא את היהודים מה„גיטו“ בו שוכ"נו רק אתמול; פרצה יללה ואותה שעה החלו בהצתות מכל הצדדים. כשסירבו היהודים ליצי"א אה ירו השוטרים בבתיים ובאנשים, והגרמנים חשבו כי היורים הם היהודים — ירו גם הם לתוך ה„גיטו“, קמה בהלה גדולה ויהודים ניצלו את המצב והחלו נמלטים על נפשם. הגרמנים במבור כתם לא הספיקו לעצורם. פנו הבורחים אל הפר"טיזנים, ביערות, אך רובם נתפסו ע"י אוקראינים והוסגרו לידי הגרמנים, שרצחום מיד. מספר יהודים עם הרב המקומי והשוטח ישעיה בראש לא ניסו אפילו להימלט, והם התכנסו בבית-המד"רש הבוער ונשרפו על קידוש השם וכבוד האר"מה...

זו היתה אחריתה של טוצ'ין, שעלתה באש ובניה פוזרו והושמדו בליל י"א תשרי תש"ג

הפרטיזנית אידה פינגרהוט—קפלן

בין רבני העיירה יש לציין את ר' יוקל טובה, שהתפלל בקלויז הטריסקאי, ותפילתו בהתלהבות, בכוונות ובתנועות. למדן גדול היה ר' יוקל ובעל בינה יתירה, ואליו היו פונים בשאלות חשובות גם מחוץ לקהילתו. בנו בכורו היה שקדן גדול, ובהגיעו לגיל בר-מצוה נחשב — כבר לעילוי. לעת זקנתו עבר הרב לכהן בקהילת קולקי. הרב השני בעיירה היה ר' יצחק—אשר גלייזל, שיצא שמו כחכם גדול. גם אליו פנו מהעיירות הסמוכות בעניני דין-תורה וכד'. הוא היה מכובד על קהילתו. משנפטר בשנת תר"ע (1930) — ישב על כסאו בנו הבכור, שעם כניסת הבולשביקים לעיירה נמלט על נפשו ויצא לארץ, אולם לפי ידיעה נתקע בסין.

בסוף אוגוסט 1939 הגיעו ידיעות בעתונים על המלחמה שהכריזו הגרמנים על פולין ולא ארכו הימים והצבא האדום נכנס לטוצ'ין והפרי לנים עזובה. הרוסים הנהיגו בעיירה ובסביבתה את המשטר שלהם ושלטו עד 1941. אחר-כך נסוגו מהעיירה והגרמנים כבשוה. בזה גם הקיץ הקץ המר על העיירה ויהודיה היקרים.

כניסת הצבא הגרמני לעיירה היתה פתאומית עד שלא כל הצבא הרוסי הספיק לברוח משם ורק כחמשים צעירים וצעירות יהודים יצאו יחד עם הצבא האדום. מיד לכניסתם היתה יד הגרמנים בארבעים יהודים שנלקחו ונרצחו בצורות שונות — וטוצ'ין נבוכה...

בראשונה הוכרחו היהודים לענוד על זרועם פס כחול-לבן עם מגן-דוד, שהוחלף אחר כך בטלאי צהוב, וכל נושא טלאי נעשה הפקר. להתעללות מצד הנאצים והאוקראינים ביהודים לא היה גבול, שכן ראו את עצמם שליטים יחידים על היהודים המועמדים לחיסול. בטוצ'ין ידעו על ה„אקציות“ ברובנה ובמקומות אחרים ושמי עו על ההשמדה, ולבם של יהודי טוצ'ין סער כעלה נידף.

ברם אותו זמן ניתן עוד ליהודי טוצ'ין להמשיך בעבודה בבתי-המלאכה לטכסטיל ולעיבוד עורות (מפעלים שהחלו מלפני שנים בימי הפר"לנים ושהתקיימו גם בימי הרוסים). אף שהספקת צרכי-מזון ליהודי העיירה היתה קשה בשל הפ"רת הנאצים והחיים היו תלויים מנגד — ידעו היהודים בכל זאת להסתדר עם הקומנדנט הגרמני, שלא הסתלק מקבלת דורונות, ולא הציק להם ביותר. וכיון שבכמה מעיירות ווהלין חוסלו כבר היהודים בשחיתות 1942 — החלו יהודים רבים מהנמלטים להגיע לטוצ'ין, וכך הגיע מספר היהודים בעיירה למעלה מ-2000 נפש. בטחון ביום המחור לא היה, אך חיו איך-שהוא.

ברזנה בשקיעתה

תמש בנשק, ואנו מהרנו לענות בחיוב, אף על פי שפחדנו להחזיק רובה ביד. רק אחרי הפצרות נתנו לנו להיספח אליהם, ומאז התחילו הנדודים והסבל ביערות תוך סכנות יומם ולילה, באת-מוספירה זרה ומורעלה של ביטול ואף שנאה כבושה אלינו כאל יהודים.

והנה הופיעו בעיירות עוד כמה יהודים ומפיהם נודע לנו על התעללות הנאצים באוכלוסיה היהודית ופעולת האוקראינים שעמדו לימינם ועל השמדת קהילות שלמות בזו אחר זו. על יהודי ברזנה סיפרו: תחילה קבעו שטח מסוים בעירה ל"גיטו" וריכזו בו את כל היהודים וביניהם גם בית ה"רביים" פצניק-טויבמן; מינו ועדי-יהודים (יודן ראט) וכמה שוטרים יהודים, שהוטל עליהם להוציא לפועל פקודות הגרמנים באספקה במילוי עבודות וכו', נערך מפקד מדוק-דק של היהודים ועל-ידי-כך ידעו הנאצים את מספרם ושמותיהם של כל היהודים — שבוה השתמשו כל הזמן.

קשים היו התנאים ומר היה ליהודי ברזנה, אבל הם נשאו בסבל וגברים ונשים היו יוצאים לעבודת-הכפיה — לחפירה בהפקת טורף, בסלילת דרך לתחנת-הרכבת מוקבין, שבמרחק 18—20 ק"מ. ועוד, בקבלם מזון דל וגרוע: 150 גרם לחם ומרק דליל. על הכלואים בגיטו וחייהם, על המחסור והדכאון בו במשך 7 חדשים, בערך, לא הרבו למסור, כי היו אחוזי פחד וביניהם גם פצועים, שבדרך נס עלה בידם להתחמק משדה-ההריגה לפני הקבורה. אך תוך שיחות הצלנו מפיהם את הפרטים הבאים: באחד הימים ביום י"ב אלול תש"ב (1942), בשעה חמש בבוקר, הקיף פתאום משמר חזק את הגיטו ואין יוצא ואין בא. זקופים נאצים ואוקראינים עברו מבנין לבנין, הוציאו בכח את היהודים למקטון ועד גדול ואף חולים ותשושים, והובילו אותם בגסות אכזרית אל השוק. משם העבירו קבוצות קבוצות — גברים לחוד ונשים וילדים לחוד — אל מחוץ לעיירה בדרך המובילה למוקבין, וכקילור-מטר אחרי בית הספר הפולני ראו לפנייהם 3 בורות גדולים, שנחפרו ע"י אוקראינים. שם נורו האומללים ונקברו מתים ופצועים בעודם חיים יחד. גם המספרים וגם האוקראינים מסרו שכמא-תים מבני ברזנה ברחו, אבל ידוע היה שאח"כ נתפסו רובם ע"י הגרמנים ועוד יותר ע"י אכרים אוקראינים שקיבלו פרסים במלת, מלבר-שים ועוד בעד כל יהודי שתפסו והסגירו לנאצים, וכך אבדו גם ניצולים אלה ברובם.

כאחיותיה — קוסטופול, סטפאן וקהילות אחרות בוהלין — שתתה ברזנה החסידית והתרברבתית מכוסה-היגון של צוררי ישראל הנאצים. רבות יספרו הניצולים הספורים של העיירה על כל מה שעבר על ברזנה היהודית במסע-השמד הנורא של הגרמנים, מדברינו אפשר לקבל תיאור מה על שקיעתה של ברזנה: *

מיד בחודש הראשון למלחמה (ספטמבר 1939) עזבו הפולנים את ברזנה, והצבא האדום נכנס לעיירה, בכבשו את כל הסביבה. הרוסים החלו מיד להנהיג את סדרי הסובייטים, שלא היו לרצון רוב רובם של יהודי העיירה, אבל מי יעז להביע התנגדות? כמעט כל בני הנוער הצטרפו לשורות ה"קומסומול", הלימודים בבית הספר העברי עברו לאידיש ולשפת המדינה, וברזנה ה"יהודית", שמנתה אז כחמשת אלפים נפש, הפכה ל"אדומה".

כשנה וחצי משלו הרוסים, עד אמצע שנת 1941, והנה הופתעו בני ברזנה ליציאתם הפתאומית של הרוסים ואחריהם הופיע צבא כיבוש גרמני. עם יציאת הצבא האדום הלכו אחריהם כ-30—40 נערים ונערות שנמנו על ה"קומסור מול", — אך כל יהודי העיירה נשארו בה בלי שעלה על דעת מישהו מה יביא להם הגורל תחת עול הנאצים, ומשהוברר להם מקצת מ"זימותיהם של אלה האחרונים — היה כבר מאוחר. הצבא האדום שרף והשמיד בנסיגתו את מה שניתן לחסל בברזנה, בדומה לישובים רבים בוהלין, — רכושם של משרדים, מוסדות ומפעלים — והגרמנים, בראשית צעדיהם, נאלצו לערוך הרשמות ולעשות סידורים שונים גם בעיירה וגם בכפרים, לתכלית זו גייסו כמה עשרות יהודים צעירים ושלחום לערוך מפקדים ורשימות של רכוש החקלאים ועוד. ביניהם היתה גם הצעירה שרה ביליאנקו, שבהיותה בכפר אוקראיני (בין לוצ'ק ודרז'נה) שמעה על קבוצת פרטיזנים המתרכזים ביערות הסמוכים וברחה מהכפר אל היער. בעמל רב מצאה שם פלוגה של חיילים רוסים, בת 200 איש בערך, שהיוו קבוצת הצנחנים הראשונה שהגיעה באוירונים מרוסיה עם תחמושת וציוד לפעולות נגד הגרמנים.

וכך נמשכה הפרשה: "מספטמבר 1941 עד נובמבר 1944 היינו עם הפרטיזנים. לא נקבל באותו יער, לקבוצת הפרטיזנים שמנתה כמאתים איש. בראשונה שאלונו אם אנו יודעים להש-

* על ברזנה בעבר תבוא רשימה מיוחדת.

האחים והאחיות — לא שאלנו. אנו, כארבעה מנינים יהודים שהסתובבו בין חורבות העיירה הלבושה באלמנותה, ידענו כי עצמותיהם טמנות בכורות — בקברים הגדולים — ופחדנו ללכת שמה לבדנו, עד שהגיעה ועדה ממשלתית-ציבורית מיהודים ורוסים לבדיקת הקברים ואז הלכנו בלוית שוטרים לקבר אבות ובנים. מצאנו שטח חלק, אף ללא סימן תל. גירדנו את השכבה העליונה של האדמה ואז נתגלה לעינינו קבר גברים מלא, הגויות מונחות אחת על השניה שכבות-שכבות, כשבין שכבה לשכבה נשפך סיד ומסביב — ליד קירות הבור גופות מסודרות בישיבה. הבור השני היה קבר נשים וגם בו היו הגויות מונחות באותו סדר כמעט, ובשלישי — שלדי ילדים. אלה היו הורים וקרובים יקרים שפתיל חייהם קופח ביד רשעים והלב התפלץ בקרבנו למראה הנורא והמבהיל.

כתום הבדיקה ע"י הועדה ניגשנו לתקן את הקברים בידינו אנו, הוספנו אדמה סביבם והעמדנו "ציון" לזכר, בלי שהיה לנו בטחון שהסימן ישמר במקום. עמדנו שבורים ליד הקברים והזלנו דמעות. אחרי אמירת "קדיש" עזבנו את המקום. כה תמה פרשת ברזנה...

שרה ביליאנקו ויוכבד פיוון

כ־150, ביניהם כשליש מבני ברזנה. למזלנו התחסא אליהם הפולקובניק של הקבוצה הפרטיזנית מדבידיב ברחמים וציוה לצרפם למחנה. אולם, אם כי היהודים סייעו בידי הפרטיזנים — הכבידו עליהם, בפרט לאחר שהגרמנים הרגישו במעשה החבלה של הפרטיזנים והחלו לרדוף אחריהם לתפושם ביערות. מדבידיב שהיה אדיב יעץ להעביר את היהודים האלה — שבינתים לא־מעטים מהם חלו, מתו או נפלו בפעולות — לרוסיה הלבנה, כי שם המצב היה יותר נוח וקל יותר וניתנו להם לנשלחים 15 רובים להגנה בדרך, אף כמה רוסים כמלווים. בדרך פגעו בהם גרמנים ופיזרום. הפרטיזנים הרוסים חזרו למחנם והפיצו שמועות על מורך־לבם של היהודים. מאז נמנעו לצרף יהודים לפלוגתם.

כשהתאחדו פלוגות הפרטיזנים עם מחנות הצבא הרוסי הכובש בנובמבר 1944 — שוחררנו מהפרטיזנים ונשלחנו לקיוב. עם שחרור ברזנה עברנו על כמה מישובי היהודים בוהלין ואף נתעכבנו בהם. הגענו לברזנה שלנו, ואוי לעינים מה שראו בה: עזובה העיירה וריקה מיהודים. היי חורבן נורא ואינו ניתן לתיאור, בתי היהודים הרוסים ועזובים ואלה שנשתמרו — נתפסו על ידי זרים. אין להכיר את העיירה, זו שתססה ופרצה רק לפני חמש שנים. היכן היהודים — האבות,

ק צ ה ש ל ש ו מ ס ק

"גויים", לחפש אחרי יהודים, והיו מוציאים את מי שמצאו לעבודות־חובה שונות. כגון: שטיפת רצפות, ניקוי אוטומובילים, תיקון דרכים ואחרות. במקום שכר־עבודה היו חולקים להם מכות, מהלומות ובזיונות — והסבל היה גדול. יהודי שומסק סבלו גם מגזירות ההזמנות והסחיטות. השוטרים היו באים תכופות לרב המקומי ר' יוסף רבון ומוסרים הזמנות לחליפות בגדים, אדרות, מגפיים, שעונים וכיו"ב. אחוזי פחד היו ממהרים היהודים לאסוף ולהביא לבית הרב איש־איש כפי יכלתו. משרבו ההזמנות נאלץ הרב לחדור על הפתחים ולקבץ על יד. בינתיים נתארגן בפקודת השליטים ה"יודן־ראט", שריכוזו בידו את כל עניני הקהילה והופיע כמוסד רשמי לפני הגרמנים. הוא עסק בקבלת עבודה, שלח פועלים לביצוע עבודות השלטון, מילא את ההזמנות, גייס מ"מ עם לא־יהודים ועוד. ל"יודן־ראט" היו שוטרים יהודים שעיקר פעולתם הצטמצמה באיסוף החפצים הדרושים מאת בעלי־הבתים, ובכך בימים ההם ברחוב, ראית רק יהודים לבורשים קרעים, פנים קודרים של אנשים בהולים ונבוכים שצלם סר מהם.

כשהצבא הגרמני השתלט על סביבת שומסק ופרץ לתוך העיירה — חשו מיד יהודי העיירה ברעה הגדולה הצפויה להם. כבר בימים הראשונים פשטו החיילים לבתי יהודים לבז לעין השמש, ובעקבותם יצאו גם האוקראינים, ורכושם של היהודים נעשה הפקר. סופת־זעם זו עברה אחרי כמה ימים כשזוה המערכה מזרחה, ואולם האוקראינים, ממלאי־מקומם של הנאצים, נשאר במקום והחלה פרשה של מעשי דיכוי, השפלה ועלבונות, שניתכו על ראשי היהודים בעיר בצירוף איומים גסים ושפלים.

באה תקופה חדשה ליהודי שומסק. שבתו היי חיים ההומים, פסק המסחר וחלפה השלוה. יום־יום ומאורעותיו, יום־יום וגזירותיו ועלבונותיו, כך למשל הגזירה לשאת "מגן־דוד" כחול על בד לבן תפור לשרוול כחובה על כל איש ואשה מבן 12 ומעלה, שהוחלף אח"כ בטלאי צהוב על השכם מימין ועל החזה משמאל; שעבוד וחובת עבודה, שלפיה חייב היה כל יהודי מבין 12 עד 55 לצאת לעבודת השלטון, מה שגרר עמו את הציד על בחורים ובחורות. שוטרים אוקראינים וגרמנים היו נכנסים למשכנות היהודים, ואתם סתם תושבים

באדר תש"א (1941) נצטוו יהודי שומסק לע" בור ל"ג"טו", זה חלק העיירה הסמוך לנהר, ש' גודר קרשים צפופים ללא סדק. ליד השער מב' חוץ העמדו שוטרים אוקראינים, ובפנים — שוטרים יהודים להשגיח שלא יצא איש מה"ג"טו" בלי רשיון ושהבאים לגיטו לא יכניסו אתם פני" מה מזונות. עד לכליאה ב"ג"טו" היו באים אכרים ולאחר משא"ומתן חוזרים לביתם בעגלות טעונות כל טוב היהודים: רהיטים, מלבושים, כלי-בית, תכשיטים וכד', בהשאירם תמורתם קמת. בשרי-חזיר, דיסות, בצל, שום וכדומה.

ומספר המשפחות בעיירה הלך וגדל ע"י אלה שהובאו מהכפרים הסמוכים. ה"יודן-דאט" לא זו בלבד ששלח אנשים לעבודות אלא סידר גם קבוצות לעבודות ולמלאכות שונות וע"י כך נוצרה האפשרות ליהודים לצאת ולהיכנס, ובהזדמנויות אלו להביא לפעמים גם מזון לאותם הכ"לואים. במצב זה עבר הקיץ תוך פחד ודאגה לימים הבאים. השמועות מערי ווהלין הקרובות לא בישרו טובות, המזון הלך ואזל והשואה עוד טרם תיראה באופק.

לפתע פתאום, —בלילה של 8 באוגוסט 1942— הוקף הגיטו ע"י שוטרים שהזעקו מכל הסביבה, אין יוצא ואין בא. אימת-מות השתלטה מיד על הכל ב"ג"טו", כולנו היינו המומים. נודע שכמה יהודים נורו יום לפני זה וגויותיהם לא הובאו

לקברי-ישראל בבית-העלמין כרגיל; הם נקברו ב' גינה של לאה ולדמן ליד הדואר — ודבר זה שימש אותם מבשר רעה לאסון המתחולל ובא. ה"יודן-ראט" ביקש ראיון עם הנציג הגרמני וש' אל לפשר השינוי ביחס השלטונות ליהודים, אך נתקבל בקרירות ונענה כי בעלי תעודות-עבודה בטוחים ובהם לא יגעו לרעה. כה עברו ארבעה ימים נוראים של מתיחות-עצבים וציפיה. לסוף — ביום 12 באוגוסט, הוא ערב ראש-חודש אלול בצהרים — הופיעו אנשי הגיסטפו ופרצו דרך השער ל"ג"טו". יחד אתם באו גם שוטרים גרמנים ואוקראינים מזויינים ואספסוף אוקראיני כמאסף להם וחוללו סערת-בהלה ב"ג"טו". וצו יצא שעל כל היהודים להתאסף על המגרש ש' לפני השער, כ-1500 איש נאספו באותו יום. תחילה הושיבו על הארץ ואח"כ הוציאו מתוכם לפי הסדר את הגברים, את הנשים ואת הילדים העלום באוטומובילים והובילום בבהלה בדרך ה' מובילה לכפר קרוליץ. במקום שקודם לכן נחפרו שלושה בורות גדולים, ושם מצאו האומללים את קבורתם. מכאן ואילך נמשך הדבר כרגיל: חי-פושים יום-יומיים ב"ג"טו" והוצאת שארית הפ' ליטה להורג עד כלה...

היחידים שנותרו מקהילת שומסק הם אותם היהודים שהיגרו לרוסיה או שבדרך מקרה ניצלו אחרי סבל ועינויים רבים.

דינה שטיינמן

צ' ו ד נ ו ב

(פרק ראשון)

פרעות ביהודי העיירה. בספר "יון מצולה" לנתן-נטע הנובר מעיר זסלב הסמוכה מסופר, שביום ראשון לחג הביכורים, שנת ת"ח ברחו כל ה' יהודים מחמת חמיל הצורר וכנופיותיו לבקש מקלט בעיירות פולנאה, זסלב, אוסטראה וגם ל' קונסטנטיין-ישן הגיעו בתקוה כי המבצרים ר' הקהילות הגדולות יגנו עליהם. חשבו וטעו טעות מרה: כוס התרעלה של ההיידמקיים עברה גם על ערים אלו, ויחד עם אחיהם לצרה נפלו תוך עינויים קשים ואכזריים. שרידי הפליטים הללו ששבו אחרי מפלת חמיל מצאו עיימפולת במקום בתיהם וכל רכושם היה לבז. לאשרם לא חללו הטמאים את בתי-הקברות ולא נגעו באהלי הצדיקים האדמוריים, וביניהם של רבי הרשלה מנכדי הבעש"ט, המגיד הנודע בשם "דער טשוד-נובר מגיד" ועוד רביים מפורסמים.

שרידים אלה החלו לבנות את העיירה מחדש וכמרכזים לה שימשו הערים ז'יטומיר וברדיטשב.

קהילת צ'ודנוב העתיקה, אף היא בין קהילות-ישראל בווהלין שעלו על המוקד ונכחדו בידי הנאצים — הגרמנים.

אין מספרים מדויקים בנוגע לשנת היווסדה, אולם על פי המצבות שעל קברים עתיקים, ה' עדים האלמים שנשתמרו עד הזמן האחרון בבית-הקברות הישן — אפשר להניח שהעיירה הנה אחד מישובי היהודים העתיקים שבאוקראינה. נהה טיטרב זורם בתוך העיירה ומחלק אותה ל' עיר ישנה ולעיר חדשה, ובשתיהן גרו יהודים מדורי דורות.

אף מספר המתישבים הראשונים איננו ידוע. בשנת 1765. נמצאו בה 1283 יהודים, ולפי ה' ספירה הרוסית משנת 1847 היו בה 2623 ובשנת 1897—4491. בימי האוקראינים העריכו ב'7 אל' פים נפש.

ידוע שבשנת 1756 פרעו התושבים הנוצרים

סירב להשתמש בתגא של תורה ולעשותה קרדום לחפור בה.

אשר לחינוך הדור בעיירה בימים ההם — את הילדים היו מתנכים לתורה, ליראת שמים ולחסידות. תינוקות בני שלוש נלקחו מתחת סינור אמותיהם ועטופי טליתות נישאו על כתפי אבותיהם אל ה"חדר", כדי לקנות תורה ומסורה. ואשר למלמדים — הם לא הצטיינו כת"ח, רובם החזיקו חדרים לשם פרנסה בלבד. ולימדו את הנערים מא"ב עד גמרא ע"פ השיטה הישנה הידועה.

אך הנה נשבו רוחות הזמן וההשכלה בת השמים הציצה לתוך העיירה וכמה מהנוער המ"קומי, בני חסידים, נמשכו מי לישיבה ומי למ"קורות חכמה, מהם ניסו לצאת מבית-אבא אל הכרכים אחד-אחד. ע"י הסנוניות האלו בא מפ"נה בהלך הרוחות של צ'ודנוב, אם כי החסידות הוסיפה לשלוט עוד שנים רבות.

בשנות 1905—1906 הורגשה בעיירה התנועה המהפכנית, הנוער נתפס לשאיפה לשחרור מדיני. אותו זמן ניכרת היתה גם יציאה רבה של יהודים לאמריקה.

(סוף יבוא)

א. נחשון (אטשטיין)

עד המאה הנוכחית היו יהודי צ'ודנוב כולם חסידים נלהבים ויראי-שמים. התקיימו בתי-כנסיות מיוחדים לכל כת וכת, כגון: בית-הכנסת הגדול, הקלייזל של המגיד, הקלייזל של חסידי סדיגורה, הקלויז של חסידי מאקארוב ובית-המדרש של ח"סידי סקבירה. בעיר החדשה היה בית-מדרש אחד כללי, שבו התפללו רוב התושבים. וכדאי לציין שחסידי מאקארוב רובם היו אנשי "עמך" והבע"רות היתה מנת חלקם, אך ידעו לשמור על כבודו של רבם החביב להם יותר מגופם.

בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים כיהן בצ'ודנוב כרב דמתא ר' אהרן "רבי א"הרלה צ'ודנובר", שנוסף למוחו החריף הצטיין בפקחותו ושכלו הישר ושמו הלך למרחקים. א"חרי שנתבקש לישיבה של מעלה ירשו את מקומו חתנו ר' זיידל ואח"כ רבי יוסלה זיסקינד, ש"נלקח אחר כבוד משיבת סלובודקה בגיל ש"עשרה ע"י ר' יעקב בריט מנגידי המקום, כחתן בשביל בתו. הרב הצעיר התחבב על עדתו, בלק"חו חלק בעסקי הציבור במקום.

בעיר החדשה פסק שאלות באיסור והיתר שלא על מנת לקבל פרס, רבי יחיאל פנמן, במקום רב. ר' יחיאל היה מלמד, מחסידי סדיגורה, ירא"שמים ולמדן מופלג, ראוי לאצטלא דרבנן, אך

א ג ד ו ת

א. על האגדה העממית

רו לפנינו כבני מרון כל מאורעות החיים של הדור רות ההם בימי מועד וחול, כל טקס משפחתי מיום הלידה ועד יום הפקודה, בקיצור חיי הכלל והפרט בכל הזמנים והמקומות על חליפותיהם ותמורותיהם.

ווהלין היהודית, שהצטיינה בקהילותיה היהודיות העתיקות והמפוארות, ברבניה וגאוניה, שה"אירו את עיני הגולה כולה בתורתם; בפרנסיה ועסקניה, שניהלו את עדתם בצדקתם ובאמונתם למופת; בשושלות צדיקים וחסידים מפורסמים, בסופרים ואמנים, בנדבנים ומיוחסים ובאנשי מעש בשדה התחיה הלאומית, וכ" — תפשה גם מקום בראש קהילות ישראל בשטח האגדה העממית, שנוצרה בצד החיים העשירים והתוססים של יהודי ווהלין ואשר כבת-לוייה נאמנה היא משלימה ומשקפת אותם ביתר שאת והבלטה.

מן הדין הוא, איפוא, לפרסם את האגדות הללו במקום זה בצד הרשימות והזכרונות על קהילות ישראל בוהלין, למען תשארנה גם הן כזכר ועדות ליהדות ווהלין הנאמנה שאבדה מתגרת יד מלכות הרשע בעולם.

חכם חוקר אחד אמר, כי את רוחו של עם יש"ראל אפשר להכיר מתורתו ומצוותיו, אך עוד יותר אפשר להכירו מאגדותיו, המראות לנו איך ובאיזו מדה קיימו את התורה והמצוות בתקופות שונות ובתנאים שונים. ובעוד שהאגדה המדר"שית הקדומה נתנה לנו תמונה נאמנה מחיי העם ותרבותו כשהוא יושב בארצו ורגש אם מולדת מפעם אותו, הרי האגדה העממית האחרונה משק"פת את את הוי העם היהודי בתפוצותיו השונות ונושאייה הראשיים הם: רדיפות וגזירות, מלחמת הקיום ומלחמת הדעות, נסים ונפלאות, תקוות משיחיות ועוד.

ערך האגדה התלמודית היה גדול מאד בעיני גדולי ישראל. לא לחנם נאמר, כי ההלכה והא"גדה כרוכין זו בזו ירדו לעולם. הרמב"ם ותלמידיו בארו אותה על דרך האליגוריה והכניסו בה תוכן פילוסופי עמוק, אף לא נמנעו מלישב את האגדות התפלות ולקרבן לדעת המשכילים. אך ערך האגדה העממית האחרונה אינו נופל מערך האגדה הקדומה. היא משמשת בשבילנו מעין לא אכזב, ממנו נשאב ידיעות נאמנות על חיי עמנו בתפוצות הגולה. בסוגיה השונים והרבגוניים יעב"

ב. ש ת י ש ב ו ע ו ת

המובחר. גם הוסיף לה עוד עשרים וחמישה רוד בל, שתקנה בשבילה ובשביל ילדיה בגדי חג חדש שים, ובעצמו הלך העירה וקנה בשביל הרבי גלימת-משי חדשה, „שטריימיל“ יקר ונעלים יפות.

ליל התקדש החג. הרבי בא לביתו ומצא את שלחנו ערוך בכל טוב וגם בגדי חג בשבילו, אך לא התפלא כלל ולא שאל על האורח אשר בביתו. בפנים קורנים באור שמחה וקדושה קידם את האורח ב„שלום-עליכם“ ומיד ישב אל ה„סדר“. לכתחילה לא שעה אל החסיד, אך קרא בהגדה ברוב כונה והתלהבות עצומה, כן הרבה לספר ביד ציאת מצרים עד שעה מאוחרת. לבסוף פנה אליו בחיבה יתירה ושאלו לשמו ולמעשהו. החסיד סיפר לו את דבר בקשתו, אך את שיחתו עם ר' פינחס'ל מקוריץ לא הזכיר כלל, הרבי לא הרבה חשוב, לקח את ידו של החסיד לתוך ידו ואמר לו:

—הריני נשבע לך, כי כעת חיה ולאשתך בן. כאשר שמע החסיד את שבועת הרבי נבהל מאד, לא יכול יותר להתאפק וסיפר לו את כל המעשה בשבועת ר' פינחס מקוריץ, כי לעולם לא יהיה לו בן. כשמוע הרבי את דבר השבועה ההיא, סמך את ראשו בשתי ידיו ונשאר שקוע בהרהורים שעה ארוכה. וכשנעור ממחשבותיו, אחז שנית בידו הרועדת של החסיד ואמר:

הצעתי „למעלה“ את כל הענין למען יבררו איזו שבועה צריכה להתקיים. פתחו את „ספר הזכרונות“ לראות מי משנינו הפר פעם את שבו עתו. ויבוקש הדבר וימצא, כי הקוריצי עשה כבר כדבר הזה ולכן שבועתי קום תקום. הרבי אמר למזוג את הכוסות ושתה אל החסיד „לחיים“ וחזר על הבטחתו הראשונה. בחול המועד חזר החסיד הביתה לבשר לאשתו את הבשורה הטור בה.

וד' פקד את האשה ולמועד השנה נתברכה בבן-זכר. כשגדל בן-זקונים זה, הלשין על נכדיו של ר' פינחס'ל מקוריץ, הלא הם בני שפירא, בעלי הדפוס הסלבוטאי הידוע שנתפסו למלכות. כבולים בשלשלאות הובלו לבית-הסוהר, מקום שם עונו עינויים קשים ואכזריים.

ג. ע ד ה ג ל ה ז ה

הזה ועדה המצבה. מצבה זו לא הצטיינה בעתיקותה, כי בב"ק זה נמצאו מצבות עתיקות ממנה, אלא כל חשיבותה נבעה מהנסיבות המס-תוריות האופפות אותה וכן את אישיותו של בעל המצבה.

הצדיק ר' פינחס'ל מקוריץ היה מתלמידיו של הבעש"ט ז"ל. שמו כאיש אלקים היה נודע בכל הסביבה, והרבה חסידים מקרוב ומרחוק היו נוסעים אליו להביא לפניו את בקשותיהם.

חסיד אחד מסלאבוטה, יהודי עשיר אך חשוך-בנים ר"ל, היה נוסע אליו זה כמה שנים. הרבה כסף פיזר החסיד על בית הרבי בתקוה שסו"ס „יבטיח“ לו בן-זכר — ולשווא. אנשים רבים, שבאו אל הרבי בלב שבור, נושעו על ידו בישועה שלמה וחזרו הביתה שמחים וטובי לב, רק הוא לבדו לא מצא את מבוקשו.

כך עברו הרבה שנים. פעם אחת, לפני הפסח, נמלך החסיד בדעתו ובא עם אשתו אל הרבי והפציר בו בחזקה, כי יבטיח לו זרע של קיימא. גם אשת החסיד שפכה את מר לבה לפני הצדיק בדמעות רותחות בכתה לפניו, כי חייה אינם חיים ואינה יכולה לשוב הביתה עד שיתן לה הבטחה שלמה שתיושע בבן-זכר. הרבי שקע בהרהורים ואחר-כך קפץ ממקומו ואמר לחסיד ואשתו בכ-עס גדול:

— הריני נשבע לכם, כי לעולם לא יהיו לכם בנים.

כשראה החסיד כך, שלח את אשתו הביתה ובעצמו נסע לשפולה, מקום מגוריו של „הסבא משפולה“, אשר נודע ברבים בזה, שהיה הופך קללות לברכות. הוא נכנס לבית-המדרש, מקום מושבו של הרבי על התורה ועל העבודה, כדי להכנס אתו בשיחה ולהשיח לפניו את צערו, אבל הרבי לא הפסיק את משנתו אף לרגע וגם לא הביט אליו.

יצא החסיד מבית-המדרש והתחיל שואל לביתו של הרבי, שהיה ידוע בעיר כבית עני אין בו כל, כי הרבי פיזר לצרכי צדקה כל פרוטה שנודמנה לידו ולצרכי ביתו לא דאג כלל, אך שם בה' מב' טחה, כי לא יעזבהו. נכנס החסיד הביתה ופנה אל הרבנית בבקשה לחוג עמהם את חג הפסח. הרבנית הסתכלה בו בתמיהה רבה, כי לפי מר' אהו היה סוחר גדול ומה ראה על ככה לחוג את הפסח דוקא אצלם ובביתם אין כל.

החסיד הוציא מכיסו עשרה רובל כסף ונתנם לידי הרבנית, שתלך לקנות את צרכי החג מן

בטוצ'ין העיירה הסמוכה לרובנה נתגלתה בבית העלמין לפני כשבעים שנה מצבה ישנה של הרב ר' אהרן הכהן מרובנה שחי לפני מאתיים שנה בערך. על המצבה לא היו שום תוארים או שבחות כנהוג, אפילו שם אביו לא נזכר עליה, אך בסוק אחד התנוסס על יד השם, והוא: „עד הגך

ר' אהרן הכהן וממעל לו הפסוק „עד הגל הזה ועדה המצבה“.

לפני הסתלקם מעל פני השמש סיפרו לו היי הודים, כי ר' אהרן זה היה רב ברובנה לפני הר"ב שה שנים והיה ידוע בצדקותו הגדולה ובמעשי הנסים המפורסמים. דרכו בקודש היתה לשבת על התורה ועל העבודה, בנגלה ביום ובנסתר — בלילה.

בימיו נשרפו בית-המדרש וגם, להבדיל, בית-המרחץ. מכיון שהעדה היהודית דקהילת רובנה היתה בזמן ההוא דלה ועניה, הזמין הרב, שהיה בעצמו עני ואביון, חמרים ובעלי-מלאכה על חש"בונו וניגשו למלאכת הבנין. ובהגיע יום חמישי בשבוע והעובדים באו לביתו לקבל את משכורתם עבור עבודת השבוע ועבור החמרים, הוציא הרב מתחת למזרון שבמטתו פוזמק, שכולם ראוהו שהוא ריק, תחב לתוכו את ידו והוציא משם מט"בעות אחדות, שהספיקו בידו די צורך התשלום לכולם. כן עשה בכל יום חמישי בשבוע ועד מהרה עמד בית המדרש ולהבדיל בית המרחץ על תילם; ויהי הדבר לפלא.

כן מספרים הרבה דברי נסים על אותו ר' אהרן שהפך בפי העם לאישיות אגדית נפלאה. בסוף ימיו נתחייב לפני הדוכס אדוני העיר ויצא דינו למלקות. משמר חוק הושם מסביב לביתו למשך כל הלילה; ומשבאו בבוקר משרתי הדוכס לביתו על מנת להוציא לפועל את פסק הדין לא מצ"א אוהו בביתו, כי על אף השמירה המעולה נעלם בדרך פלא והגיע לטוצ'ין מקום שם יד הדוכס לא יכלה להשיגו. כעבור שנה וחצי נפטר ונטמן בבית-העלמין בטוצ'ין.

ח. ב. אילון

והנה סיפור המעשה שרווח בעם משמו של שמש בית-הקברות של טוצ'ין:

פעם הגיעו לטוצ'ין שני יהודים זרים, אשר משכו עליהם תשומת לב כללית בחיצוניותם וה"כרת פניהם שהעידו בהם, כי לא לרגל עסקי מס"חר באו לשם. הם חיפשו ומצאו את שמש בית-הקברות והציעו לפניו את בקשתם להראות להם את קברו של ר' אהרן הכהן.

השמש שאל אותם, כנהוג, לשמם ולמקום מגוריהם, אך הם דחו אותו באמרם:

— „מוטב שלא תדע!“

הלה הבין, כי דבר בגו ולא הוסיף לשאול, אך מיד נלוה עליהם לבית העלמין והתחילו בחי"פושים אחר הקבר המבוקש. אולם, בהיותו חדש בכהונתו זו ולא היה בקי עדיין בשבילי בית העלמין, לא העלה דבר בחיפושיו ופטר אותם בעצה טובה, והיא: לפנות לוועד הקהלה ברובנה ולבקש מאת הפרנסים פרטים וסימני היכר בנו"גע למקום המצבה.

שני היהודים עשו כעצתו ופנו לקהילה ברוב"נה. פרנסי הקהילה אף הם שאלו אותם לשמם ול"מעשיהם, ואחרי שנפטרו בתשובה דוחה, נתנו להם תיאור מפורט על מקום הקבר כפי שנמצא כתוב בפנקס הקהילה, וגם סימן היכר מסרו להם — מוט ברזל על יד האבן.

היהודים חזרו לטוצ'ין ופנו בשנית לשמש, ונעזרים על ידי התיאור והסימן מצאו על נקלה את מקום הקבר. כל ציון לא נמצא במקום וגם האבן נשמטה ממקומה והכתב שעליה נמחק מרוב ימים. שני היהודים שלחו מיד את השמש להזמין בעל-מלאכה וציוו עליו להציב גדר-ציון מסביב לקבר וכן ציוו לחרות מחדש על המצבה את השם

א ו ד י ם

ה ש ו ד ו ה ה ר ג ב ו ו י ס ו צ ק

גרמנים יצאה לקדם את פניהם בלחם ומלח אשה יהודיה דוברת גרמנית. היהודים לא העיזו להר פיע לקראת אלה ורק הגויים יצאו לקדם בלחם ומלח, כמקובל. מבעד לסדקי התריסים הסגורים ראו היהודים בריון אחד, — גוי בלן בית המרחץ — נלווה לגרמנים ומתרועע עמהם. אחרי זה הוסיפו לבוא הגרמנים לעיירה ולא עברו ימים רבים והם הקימו את השלטון המקומי. בעיקר נסמכו על ה„גויים“ בעיירה, כי ידעו לעשות את מלאכ"תם. ואכן, ה„גויים“ הממונים התחילו מיד להתעלל ביהודים. גזירות ופקודות חדשות לבקרים הוצאו בזו אחר זו, נערך מפקד כל היהודים במקום, בקפדנות נרשם כל רכושם ונאסרה עליהם התנ"ר עה החפשית ממקום למקום, נאסר המקח והממכר

קיץ תש"א, ימים מספר לאחר פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה עזבו כל אנשי הרשות הסוב"טית בוויסוצק את העיירה. יהודים מועטים, בעיקר צעירים וקומוניסטים, נלוו אליהם. העיירה נשא"רה ללא שלטון. חרדה אחזה את היהודים מפחד ה„גויים“, אך בעלי ההשפעה שבין האחרונים הרגיעו את היהודים, ואכן בימים אלה לא אונה ליהודים כל רע.

עמדה ציפיה בחלל העיירה לבוא הגרמנים.

שבת אחת פשטה שמועה: הם קרבים ובאים! רעד לב היהודים לקראת השליטים החדשים, מיהרו לבער את כל הניירות ואף ספרים רוסיים ועבריים והשתדלו למחות עקבות כל קשר עם הרוסים. משהגיעה קבוצה קטנה ראשונה של

חרדתם של יהודי וויסוצק לגורלם הלכה וגדלה. ואשר יגורו בא. באב תש"ב—1942 הוקם בוויסוצק הגיטו. כמה רחובות צדדיים גודרו גדרים תיל, שם רוכזו כל היהודים ונאסרה עליהם היציאה בלי רשיון מיוחד, אבל לא הקפידו ביותר והיו מתגנבים ויוצאים וחוזרים. ברם תקופת הגיטו לא ארכה, כעבור ששה שבועות חוסל על יושביו. שבועים לפני הטבח נודע בגיטו על השמדת יהודי דומברוביצה. קהילת וויסוצק (יודן־ראט)

השלחה את עצמה, ואתה נטו גם אחרים להאמין, כי בוויסוצק לא יאונה ליהודים מה שקרה בדרומברוביצה. אם משהו נעדר מהעיירה—הכריחה המיליציה להביאו, כדרישת השליטים הגויים, לבל יחסר יהודי מבני וויסוצק, והכוונה פשוטה היתה, שיהיו כולם במקום ליום הטבח. ויום זה בא כעבור ימים מספר. יומים לפני הטבח עמדה לצאת משפחה מהעיירה ולהסתתר בכפרים, אך למצלם יהודי שהיו לו מכרים בין הגויים עיכבה, באמרו שלו יודיעו בעוד מועד על הסכנה, ומשבאו אליו אחרי יומים והודיעו לו כי חופרים כבר בורות מחוץ לעיירה—מיהר להודיע על כך למורעצת הקהילה. להתחמק מהעיירה לא היתה כבר אפשרות, ויהודי וויסוצק נשארו במלכודת. בו ביום נכנסו לעיירה כלי־רכב גרמניים עם נשק ממוכן. אותו ערב, אור ליום הטבח—כ"ח אלול תש"ב—לא קיבלה הקהילה הזמנות לעבודה היהודים נוכחו לפי כל הסימנים שהאסון קרוב, מי שניסה לברוח מן העיירה נורה ע"י המשמרות שהקיפו את הגיטו ואת העיירה כולה, וששה יהודים נפלו באותו לילה. עם אור הבוקר ניסו יהודים לפרוץ את הגיטו, אך הודפו בנשק הזקיפים. חנה לופטין נהרגה על סף ביתה בנסותה לצאת החוצה, ואחריה צעיר יהודי. החלה ריצה מבית לבית, קמה בהלה ופרצה יללת בכיה גדולה. בתוך ההמולה נשמע קול מיואש של אשה: „יהודים! שום דבר לא יעמוד לנו, יש ללכת לשחיטה!..“

היהודים שהסתתרו בבתים, במרתפים ובעליות הוצאו ע"י השוטרים ורוכזו בככר השוק ומשם הובלו אל מקום ההריגה. היו שברחו ממקום הסתתרה וקפצו לנהר ונורו שם ע"י רודפיהם. רק ששה גרמנים בלבד ניצחו על מלאכת־ההשמדה ואילו את המלאכה עצמה ביצעו גויים מהסביבה.

אני ובתי בת ה־16 התחבאנו בפינה שבמרתף, וכשיצאנו בלילה—נעצרנו ע"י שוטר שאמר להרגנו, הפצרנו בו שילך אתנו לקבל חפצים טמונים בחצרנו ונאות לכך. בחצרנו באדמה הופיע בעלי השסתרת ברפת. השוטר לקח לו חפצים כרצונו והוביל את שלשתנו. שוב ביקשתי תיו שיעזבנו, אך הוא הכני ברובהו ואני נפלתי ארצה מתעלפת. אחרי רגעים ספורים הגיעו לאזני שתי יריות מקרוב—הבינותי שיקירי אינם יותר בחיים. מאותו רגע התחילה פרשת־גודדי הממור

החפשי ונאסרה אכילת בשר, כל מצרכי־מזון הועברו לרשות השלטונות, ובתי־הכנסיות הוחרמו והפכו מחסני־תבואה כלליים. נאסרה כל התקהלות ו„מנין“ לתפלה התכנס בהיחבא במח־תרת. כן ניטלה מהיהודים הזכות להלך על המדרכה, ובאחד הימים יצאה גזירה לענוד על הזרוע סרט כחול־לבן עם מגן דוד, שהוחלף אחר כך בערב יום כיפור תש"ב לטלאי צהוב על החזה וההתעללויות הלכו ורבו.

ה„גויים“ ראו וידעו את המתרחש לבוא עם המצב החדש. תחילה היו באים בזהירות לבתי היהודים ואחר־כך נתחצפו והעיוו להכנס ולבדוק בארונות ובארגזים, נטלו מה שחשקה נפשם והסתלקו אגב אזהרה לא לספר דבר לגרמנים. השוטרים שהיו מתושבי המקום והכירו את שכניהם היהודים ניצלו את תפקידם בהציקם ליהודים ובסחטם מהם כספים וחפצים דמי כופר־נפש. לא אחת אספו היהודים ביניהם סכומים גדולים בשביל המשטרה ה„גויית“ לפצות את אנשיה, וזה בסוד מהגרמנים. אך השוחד כוחו היה יפה רק לימים מועטים.

באה שנת 1942. יהודי וויסוצק, כאחיהם בעיירות הסמוכות, נאנחו תחת עול הכובשים ועוזריהם הגויים, בפקודת השלטון גויסו לעבודות צבוריות: לסחיבת אבנים, ליישור גבעות, לבקיעת קרח על נהרות, לעבודה ביערות ועוד, ובעלי המקצוע נלקחו לבתי מלאכה ומפעלים צבוריים. ערב עברו בקהילה רשימות הנשלחים לעבודה למחר. הקהילה עצמה אורגנה לפי צו הגרמנים ומועצתה היתה המתווכת בין היהודים לבין הגרמנים. לרשות המועצה הועמדה קבוצת צעירים יהודים ששימשה מעין מיליציה יהודית. הרבה צרות נגרמו ליהודי העיירה ע"י אותה מיליציה יהודית, שעמדה על המשמר לבל ימרה איש את פקודות השלטונות, ולעתים שותפה למעשי התעללות ביהודים.

על אף הנגישות והסחיתות והקשיים ביציאה מהעיירה, בחיפוש פרנסה וכו'—„שפר“ חלקם של יהודי וויסוצק מאשר יהודי הסביבה. מקרי מות מרעב ומאסרים לא היו כמעט בעיירה. לא יפלא איפוא שהיא נתמלאה פליטים יהודים לרוב: 170 מהורודוק, 1500 יהודים מהכפרים הסמוכים ואחרים, בודדים ומשפחות, וכולם שוכנו וסודרו בעיירה ומצאו בה מקלט ארעי. רובם של הפליטים הוחזקו ע"י בני המקום לפי תנאי הזמן. ליימים נפתח בשבילם בית תמחוי. פעם נגזרה על יהודי העיירה גזירת גלות לסטולין הסמוכה בגלל צעיר קומוניסט שחיפשו ולא ידעו את מקומו. משנתגלה הקומוניסט בוטלה הגזירה. כך יום רדף יום והסבל נמשך.

עברה שנה. מהסביבה הגיעו שמועות רעות על רציחות וענויים, מאסרים, רעב, וגיטאות מוקמים;

מחבואי, ושוב נדדתי לחפש מקלט חדש ולהחליי-
פו אחר-כך בגרנות. בכפרים שוטטו בולבוב-
צים — אנשי הארגון האוקראיני של בולבה,
שחיפשו יהודים וסכנה נשקפה לי מהם. לא אחת
בקשתי את המות שיבוא ויגאלני מחיי התלאות
שנפלו בגורלי. למזלי הובילוני ליער לקבוצת
פרטיזנים — וכך ניצלתי.

גיטל פיאלקוב

שכים. עברתי בחשכת הלילה על פני גופות מר-
טלות ברחוב וליד ערימת עפר תחות, שלרגליה
נערמו בגדי אנשים. במקום זה נקברו הא-
נשים שנרצחו בעצם היום הזה. זחלתי והלכתי,
נכשלתי וקמתי, הגעתי לבית „גוי” מכה, שפחד
להכניסני ויעץ לי ללכת לכפר הסמוך. בעמל
ותוך סכנות אורבות הצלחתי למצוא מקלט אצל
„גוי” בכפר שאחר זמן-מה צוה עלי לעזוב את

ב ת ר ד ז י ב י ל ו ב ע ל ע י י ר ת ה

אלה נשאו את סבלם בתקוה שע"י כך ינצלו
מאבדון.

לבסוף הגיע תורם של בני רדזיבילוב ל-
השמדה*). בלי שהיו סימנים מיוחדים, הופיעו
קלגסי הנאצים ביום י"ג סיון תש"ב (1942)
והוציאו מהגיטו 1500 איש, מבין מחוסרי-המ-
קצוע, זקנים וילדים והובילום ברגל גברים לחד
ונשים לחד לתחנת-הרכבת, שם הוקפו גדר-
תיל ושמירה מעולה של אוקראינים ואותו יום
הומתו כולם באכזריות. בדרך ניסו אחדים מ-
האומללים לברוח, אך השוטרים האוקראיניים
ירו בהם וכמעט כולם נהרגו. (בין הבורחים
היתה רושמת הדברים האלה שניצלה בנס).

לא טוב מאלה היה גורל בעלי-המקצוע, הם
הוסיפו להתקיים אחרי השחיטה כחצי-שנה תוך
עמל מפרך וסבל רב עד שהגיע גם יומם המר,
וביום ה' תשרי תש"ג הוצאו אף הם להורג.

היהודים שנשלחו בשעתם ע"י הרוסים לעבוד
מחוץ לרדזיבילוב נשארו בתחום הרוסי וע"י
כך ניצלו מהטבח הנאצי. היו יחידים שהצליחו
להסתתר או להימלט מגיא-ההריגה של רדזי-
בילוב, הסתובבו בברודי ובכפרי הסביבה, חלק
מהם נתפס והושמד גם הוא.

בכמה כפרים ווהלינאים מצאו יהודים מקלט
אצל אנשי הכיתות האבנגליסטיות, אולם גם שם
חיפשה ומצאה אותם יד האוקראינים. יצוין
כי האבנגליסטים גילו יחס של מסירות ליהודים
שהסתתרו אצלם, ולא אחת סיכנו את עצמם
בגלל היהודים. בדרך זו ניצלו ר' יוסיל הויזמן,
ישיש בן 75; רוזה פיק בת 30; שרה בת יצחק-
ליב קרש, אחיו ואחותו — משה ובלהה ושפרה
פולטורק ועוד אחדים. שלושת האחרונים מצאו
מחסה אצל בפטיסטים בכפר קופילובקה משנת
1942 עד שגורשו הגרמנים בשנת 1944 אחרי
קרבות שהתנהלו בברודי וברדזיבילוב בין ה-
גרמנים ובין הרוסים ושרדזיבילוב נפגעה בהן
קשה. בכפר אחד יאניבקה הסתתרו כ-50 איש
יהודים. מעטים הם שרידי רדזיבילוב ופניהם
למולדת — לא"י.

שפרה פולטורק.

(*) פרטים ב„ילקוט ווהלין” קובץ ג'.

רדזיבילוב היהודית שהקימה והחזיקה בית-ספר
עברי גדול וחינכה בנים לציון. העיירה שבתוכה
מצא לו מקום „קבוץ” חלוצי בן 150 איש,
בערך וחבריו נתמכו במקום בעבודה ובסידורים
שונים. הקהילה על מוסדות הציבור והחסד שהיו
בה — רדזיבילוב זו, כיתר אחיותיה בוהלין,
נאנחה תחת לחץ המגף הנאצי עד שעברה ובטלה
לגמרי מן העולם; יהודיה עונו עד שהובלו לטבח
והושמדו בשתי שחיתות. מקום-מנוחתם של בני-
רדזיבילוב — בקברות-אחים גדולים מאחורי ה-
עיירה.

הירידה החלה עוד בסוף 1939, כשנכנס לעיר
הצבא הרוסי האדום וגירש את הפולנים. ומאז
נשתנו פני החיים תכלית שינוי. הרכוש הפרטי
הוחרם ע"י השלטון החדש, העסקים נסגרו ובוטלו
או שעברו לממשלה, העשירים של אתמול נעשו
יורדים וכמה חשודים במסחר פרטי הוגלו לפנים
רוסיה. בית-הספר העברי הפך לאידישאי ומוריו
הורחקו, כן היו הכל חייבים בעבודת-כפייה וממ-
שכורתם ניכו 15% לצרכי הממשלה. רבים הועבדו
גם מחוץ לעיירה. לא בנקל יכלו יהודי העיירה
להסתגל לקורס החדש. אך לא ארכו הימים והנה
גם הרוסים יצאו מרדזיבילוב תחת לחץ הגרמנים,
אשר נכנסו לעיירה, ומיד התחילה הפורענות.
ראשית-כל עברו הנאצים על פני העיירה ואספו
מהבתים עשרים וחמישה בחורים ובחורות יהו-
דיים, לפי רשימה — שכפי הנראה קיבלו אותה
מהאוקראינים המקומיים — בתור מי-שהיו מקור-
בים לבולשביקים. הם הוצאו אל היער הסמוך
לעיירה ושם נצטוו לחפור קבר לעצמם ונהרגו
במקום. זה בלבד הטיל אימה על יהודי העיירה.
אחרי-כן ירדה על ראש העיירה שורת פקודות,
דרישות וסחיתות תוך התעללות, ובאחד הימים
חילקו את היהודים לבעלי-מקצוע ומחוסרי מקצוע
ואת האחרונים כלאו בגיטו. בינתיים הגיעו ידי-
עות מערים אחרות על מעשיהם המתועבים של
הנאצים והמצב הלך והחמיר. מה יכלו לעשות
יהודי רדזיבילוב? להתחמק מהגיטו היה קשה מאד,
כי נוסף לשמירה עמדו האוקראינים לשרות הגר-
מנים ומוכנים לפעול נגד היהודים. את בעלי-
המקצוע ניצלו הגרמנים ושלחום לעבודות שונות.

בסארני ועל קברי - האחים ליד סארני

לנים במעשי-הזועה שלהם נגד היהודים, שהיו "צאן טבחה" וגופם ורכושם הפקר. בלב שבור הלכתי למקום קברי-האחים המשו-תפים הגדולים שמחוץ לעיירה. עמדתי דום עליהם שעה ארוכה מאובן ורצוץ. דמעותי שמו מחנק לגרוני והלב לא מצא מנוח. האמנם כאן מצאו את מנוחתם אלפים ורבבות אבות ואמהות על משפחותיהם מידי טמאים, חיות-אדם? ... רעיון

בעודי נער בן 13½ שנה יצאתי מסארני עם הצבא האדום הנסוג - לרוסיה. חזרתי אחרי ה-שחרור, ומיד חיפשתי סימנים לישוב היהודי ש-תסס במקום זה ולא יכולתי למצואם. העיירה ה-רוסה וקשה להכירה. בהסתובבי בחוצות פגשתי צעיר רוסי שעבד בדפוס אבי; עצרתיו והמטרתיו עליו שאלות. הלה שאלני בתמימות: ההנך עוד חי? ... ובעיניו קראתי תמהון שיהודי עוד נשאר בחיים, וכאילו צר לו על כך. עזבתיו בלב מר ודמעות פרצו מעיני. אשה נוצריה השגיחה בבכי ושאלה אותי לסיבת הדבר. אמרתי לה מי אני ובקשתיה לומר לי, מה ידוע לה על הורי והיכן אפשר למצוא כאן יהודים. אך את אשר ניבא לבי שמעתי מפיה. היא מסרה לי בפשטות וברוח קרה: משפחתך נרצחה בין כל היהודים ונקברה שם בבורות. ואשר ליהודים? הם כמעט אינם, רק הנה בבית שמנגד דרים מבני דתך.

מיד פתחתי את הדלת ואנשי הבית הכירוני "א סארנער יונגעל" (נער סרנאי). הרגשתי את עצמי בתוך עמי, בין אחים רחמנים. עוד אני נרגש ונסער - הושיבוני והאכילוני, גם נתנו לי להחליף בגדים ורבה היתה השמחה בבית. שם מצאתי כמה משפחות סארנאיות. שאלתי וחד-קרתי לקרובי, למכירי ולחברי ועל כולם באה תשובה: לא ידוע, אינם. שמעתי על גידור הק-ברים הגדולים שבלעו את יהודי סארני, דומברו-ביצה, ברז'נה, רוקיטנה, קליוסובו ועוד, על אכזריות הנאצים ועל שיתוף האוקראינים והפור-

קברי האחים ליד סארני

של טירוף אחזני - לברוח מגיא-ההריגה, מבור-העריצים מהר ככל-האפשר. וברחתי... יוסף פייגל

ציון לנעדרים

בהדר הכרמל. שלום לעפרו.

יהודה מירמרמלשטיין מעפולה. נולד להוריו שרה ויצחק מירמרמלשטיין ביום הכיפורים תרפ"ג בלוצק והו-עלה ארצה בהיותו בן שנתיים. למד בבית"ס העממי בעפולה ובבית"ס הריאלי בחיפה וסיימו ב"1941. אח"כ השתלם באוניברסיטה בירושלים בפיסיקה ובחימיה. בקיץ 1943 עבד כמתנדב בים המלח, בדצמבר 1945 הוכתר בתואר מוסמך למדעי הטבע. שאף להמשיך את לימודיו כרוקח ולתכלית זו עמד לצאת לאיטליה. רצה הגורל ובביקורו במשרדי הממשלה לקבלת תעו-דות לנסיעתו מצאהו המות ביום המר כ"ג תמוז תש"ו (22.7.1946) בין אלה שנקברו חיים תחת עיי המפולת של מלון המלך דוד בירושלים.

ר' ברוך בדלח (קריסטל). מולוציסק, איש מעשים ופעלים, מנכבדי היהודים בעירו. היה עסקן ולקח חלק בעסקי הקהילה ואחרים. עלה ארצה לפני 10 שנים. נפטר בשיבה טובה בגיל 86 בערב-שבת - כ' כסלו תש"ז בביתו בתל-אביב. תנצב"ה.

ר' שמואל אדל, איש רובנה, בנו של ר' לייביש אדל, שהיה מראשוני המזרחי. איש-עניו, תלמיד חכם ובעל מידות תרומיות היה, מתון ונוח לבריות. רוח המסורת שררה תמיד בביתו בחו"ל וגם כאן במולדת. חובב ציון נאמן, וחינך את בניו ברוח לאומית, עלה עם כל בני ביתו לא"י בשנת 1925. בשנים האחרונות סבל ממחלת-לב. נפטר בשבת כ"ט חשוון תש"ז (23.11.46) בכתיים. בן 71 היה במותו. תנצב"ה.

ר' יוסף-מנדל סלעי, שו"ב בחיפה - הדר הכרמל. בן רדויבילוב, איש יקר-נפש ובעל חזון לוחט לציון. הטיף בגולה לעליה לא"י ושלח לפניו את בנו ובתו ארצה. בשנת 1922 עזב את עיירתו, מקום שחי בכבוד ועלה עם בני משפחתו. התישב בהדר הכרמל ובמו ידיו בנה לו בית. בזמנים הקשים ביותר קיבל באהבה את חבלי הקליטה בארץ והיה תמיד שמח בחלקו. היה סכובד על הבריות בחיפה ובסביבתה. הוא היה ה-ראשון שהנעים בזמירותיו את קהל המתפללים בהדר הכרמל. ביום ב' אלול תש"ו נפטר לפתע בגיל 72

צ'רור מכתבים וידיעות

טנברג שעסק במסחר חומץ ברובנה). נישאה בא"י לבעל מכבסה (יתכן בתל-אביב). לפנות למשרד האר"גון של יוצאי ווהלין בא"י.

יצחק בן-יהודה בירושלים, קיבל ידיעה מדחיו טוב-יה שינדלקרויט מאלכסנדריה ע"י רובנה שהוא נמצא בדרך לא"י.

פניה פדר מלודמיר מחפשת: א. את ביריש פדר שהיה רופא שניים בלודמיר וב. את חייקה שדה מקוסטופול. מי שיש לו ידיעה על הנ"ל מתבקש להודיע: תל-אביב רח' גורדון 15 דירת ד"ר דומ"ברגר.

מחפשים את יוצאי ווהלין בארץ: וינשל רבקה (לבית בלינדר) וזיגרסון לאה. לפנות למשרד הארגון. המעפיל בווייהגליצקי מאוסטראה שהוחזר מקפריסין נמצא אצל משפחת גליצקי רח' נחמני 5 כניסה ד'. הוא מוסר שנמצאים במחנות קפריסין עוד ארבעה או סטרואים: אברמם וינשטיין, שמעון מרגול, מטיל אש-פיור ואברך.

ד"ר א. שפילמן מודיע מורשה למ. בוקימר בת"א, כי בבית-הסוהר בקאזאן (רוסיה) כלואים שני גברים וארבע בחורות מרובנה. צעיר שלישי שישב אתם אסור מת בינתים שם. הם נאשמו בהשתייכות לציונות וענשם 5 שנות מאסר. נשאלו להם שנתים כדי לרצות את עונם. הד"ר ש. מבקש לדאוג לאסירי-ציון אלה ולהעלותם לא"י.

במכתב שקיבל הח' ברוך רכס מאחיו מקיוב מתור-אר ביקורו בסארני ומקום הקברים הגדולים — קברי האחים שם. מבני משפחתו לא מצא איש, ובכלל כמ"עט שאין שם יהודים. הוא מיהר לעזוב את העיירה כי קשה היה לו לראות את העיירה בחורבנה ריקה מיהודים.

במחנות המעפילים בקפריסין נמצא מספר גדול של מעפילים — עולים מניצולי ווהלין. ביניהם כעשרים בני לודמיר, כמה מאוסטראה וממקומות אחרים. קתה טרכטנברג מניו-יורק מחפשת את רבקה לנדוי בת חוה-יריזיל לנדוי מרובנה. (דודה — יעקב טרכ-

ב א ר ג ו נ י ם

צאי ווהלין ועל פרסום קובץ מיוחד של "ילקוט ווהלין" מוקדש לדומברוביצה, בני העיירה מתבקשים להמציא חמר לקובץ זה.

בארגון הושצ"ה. הארגון מסונף לארגון יוצאי ווהלין. אחרי שתיקה בחדשים האחרונים נקראה ישיבה לחי-דוש הפעולה האקטואלית. שלשת המעפילים אלימלך זלצהנדלר, שפאק ורוזמן שהגיעו דרך קפריסין ארצה מוסרים פרטים על מעשי הזוועה של הנאצים בהושצ"ה. ארגון מלינוב: לפני חדשים הוחלט באספת יוצאי מלינוב ליסד את הארגון שיסונף לארגון ווהלין הכללי. נבחר ועד ונגשו לפעולה.

ארגון ברזנה. הוקם לפני חדשים, בערך. הארגון מסונף לארגון הכללי של יוצאי ווהלין בא"י. אזכרה לחללי ברזנה נערכה בשעת הכינוס של יוצאי העיירה. נערכה הרשמה ופתחו במגבית לעזרה לשרידים המ-גיעים ארצה.

ארגון שומסק, מוסיף במילוי תפקידו לגבי העור-ליים המעפילים ומתכן תכניות להנצחת זכרם של קדושי העיירה.

ארגון דומברוביצה עומד להקים קפה להלוואות ל-יוצאי העיירה. כ"כ החליט על הסתנפותו לארגון יו-

איש ווהלין בארץ!
הנך נתבע לעזור למעפילינו בקליטתם במולדת.
זכור את חובך לאחים-אחיות, האודים המוצלים, המ-גיעים ארצה.

ארגון יוצאי ווהלין בא"י.

ה ע ר ו ת ו ת י ק ו נ י ם

הלין" קובץ ו' עמ. 18 במקום "קרושינסקי נפתלי"
צ"ל: קרשינסקי יוסף. באותו קובץ, סוף עמוד 1 נח-
לף מקומה של השורה "במשך שנות המלחמה וכו'..."

בקובץ ו' עמוד 19 טור א' השורה האחרונה: "אמ-
ריקה וכו'" — מיותרת, נכנסה בטעות.

בקובץ זה נפלו כמה טעויות דפוס ושבויים והם:
עמוד 12 טור ב' נדפס "מתוך סכנות רבות" — מיותר.
עמוד 14 טור א' נזכר פעמים השם "ויסבורד" וצ"ל "א.
ויסברוט". בעמוד 18 טוב ב' נדפסה בטעות המלה
"בסוף" — מיותרת.

ברשימה "מימים עברו" לא. לוינסון "ילקוט וזה"
לין" קובץ ד' עמוד 1 נזכר השם צילה, שהיא בתי
של הד"ר ב. לנדסברג, ואילו אשת הד"ר לנדסברג
היתה סוניה.

ברשימה "וולוציסק עיר הגבול" למ. לבני, "ילקוט
וזהלין" קובץ ד' עמ. 18 שורה 11 במקום "אז ביפו"
צ"ל: אז בתל-אביב. בשורות 54—55, בכל ימות הש-
נה" צ"ל: בימות החמה. בעמ. 19 שורה 72 במקום
השורה היתרה צ"ל: לא מעטים היו החסידים שהיו
עוברים את הגבול באופן ליגלי כדי לבקר את הרבי.
מתחת לגלופה "גמנסיה עברית ברובנה" "ילקוט וו-

ארגון יוצאי ווהלין בא"י
פונה בזה ומבקש מכל בני ווהלין בארץ:
א. רשמו בארגון את כתובתכם לטובתכם
ולתועלת קרוביכם ומכריכם.
ב. הודיעו על קרוביכם הניצולים בחו"ל.
ג. סייעו לוועד הארגון בהושטת עזרה
למעפילים — העולים.

ועדת הארכיון של ווהלין
חוזרת על בקשתה להמציא לה חומר על
ווהלין היהודית, קהילותיה, מאורעותיה,
אישיה, מוסדותיה כגון: זכרונות, תעודות,
פרטיכלים, כרוזים, מודעות, מכתבים, צי-
לומים עתונים, ספרים וכד', שיצורפו ל-
650 המוצגים המרוכזים כבר בארכיון, וכל
זה להנצחת זכרה של יהדות ווהלין.

לקוראי "ילקוט ווהלין"
מכיון שבקובץ ה' "ילקוט ווהלין" הבא, ה-
עומד להופיע בקרוב, יסתיים הכרך הראשון
ותנתן לו כריכה אמנותית מתאימה —
מודיעים ביה לכל המעוניינים בקבלת הכרך
שעליהם להמציא לנו את הזמנותיהם בהקדם.
אלה שבידיהם כל הקבצים יוכלו למסרם לנו
לכריכה בצירוף תשלום של 300 מא"י תמורת
הכריכה, העטיפה האמנותית, תוכן העניינים
הכללי ושאר ההוצאות. קבצים בודדים אפשר
להשלים על ידינו.
את ההזמנות להפנות לפי כתובת המערכת:
תל-אביב, רח' ברנר 12, ב"ס "אור".

"אגד"
חברה קואופרטיבית בע"מ
המשרד הראשי:
תל-אביב, שדרות רוטשילד 1 טלפון 4677

חברת גרב
רמת-גן טלפון 7217
גרבי-משי טבעי ומלאכותי
לגברות
גרבי גברים
גרבי ילדים

"לודזיה"

חברה לטקסטיל בע"מ, תל-אביב

ג ר ב י ם

ט ר י ק ו

ל ב נ י ם

בשביל גברים, נשים וילדים

תוצרת "תועלת" איכות משובחת

אחים גם ושותפי

חברה למסחר כללי למזרח
התיכון

המשרד:

תל אביב, דרך פתח-תקוה 13, "בית השרון"
אימפורט, אקספורט וקומיסיון
בחמרי בנין ואחרים

"הטכנאי הצעיר"

ירחון טכני פופולארי, מופיע בכל 25 בחודש.

המדורות העיקריים הם:

א) חידושי הטכניקה בזמנינו — בעולם
הגדול ובארץ.

ב) בנה במו ידך — מלמדים איך
לבנות מכשירים שונים.

ג) שאלות ותשובות — המערכת עונה
על שאלות הקוראים בכל ענפי העבודה.

מחיר כל גליון 100 מאי, חתימה לשנה
(מכל גליון שהוא) 1,080 לא"י.

תל-אביב, רחוב אלנבי 80, טלפון 3134.

תוצרת תנובה תמיד
על שולחנך

"הכרמל"

בית-חרשת לקרח ולמחסני קירור
תל-אביב, רח' המלך ג'ורג' 24 טלפ. 3009

הופיע העתון

"מכורתי" גליון חנוכה

בטאון תנועת הנוער הציוני הכללי "מצדה"

הסנה

חברה א"י לאחריות בע"מ
סניפיכ וסוכנויות בכל הארץ

חברת הביטוח הגדולה בארץ

סכום הביטוח	3.750.000
הכנסה כללית (1945)	380.00
הון וקרנות	508.800
המרכז: תל-אביב רח' לילינבלום 44	
טלפונים 4431/2	ת. ד. 805

"שלב"

הקואופרטיב המאוחד להובלה בע"מ

המשרד הראשי:

תל-אביב, דרך פתח-תקוה 30

טלפונים: 3986, 4641/2, 4618/9

סניפים:

בנמל ת"א, טלפון 6276

ת"א, רח' החשמל 18/20

טל.: 3986, 4641/2, 4618/9

ת"א רח' הגשר 4

טל.: 3986, 4641/2, 4618/9

ת"א רח' מרחביה 4

טל.: 3986, 4641/2, 4618/9

ת"א מרכז מסחרי 22, טלפון 4765

ת"א רח' יהודה הלוי 49, טל. 2208

קרדיט למלאכה

אגודה קואופרטיבית א"י בע"מ ת"א
רח' לילינבלום 23, ת.ד. 74 טל. 5275
מקבל: חברים חדשים מכל הסדר
גים, פקדונות וחסכונות שט"ר
רות לגובינא ולהשלשה, שקים
להליפים, כספים להעברה בכל
חלקי הארץ, מסים בשביל
עירית תל אביב.

נותן: הלואות בעלבויות

הלואות בשטרות של אחרים
הלואות למשקי עזר ולשיכון
הלואות בחשבון דביטורי חוזר

חברה לשיכון עממי
בע"מ

שיכון עולים
חברה בע"מ

תל-אביב רח' מונטיפיורי 21

טלפון 4463

"אירון" חברה ארצישראלית

ראלית לתענפה בע"מ

א. בית-ספר לתעופה

ב. שרותי-אוויר

קו תל אביב-חיפה-תל-אביב

וטיסות מיוחדות ע"פ הזמנה.